

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
«ӨРЛЕУ» БІЛІКТІЛІКТІ АРТТЫРУ ҰЛТТЫҚ ОРТАЛЫҒЫ» АҚ

«ӨРЛЕУ» БАҰО» АҚ ФИЛИАЛЫ
СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ БОЙЫНША ПҚ БАИ

«ӘЛ-ФАРАБИ МҰРАСЫ ЖӘНЕ РУХАНИ ЖАНҒЫРУ
ЖОЛЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН» ӘЛ-ФАРАБИДІҢ 1150
ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН ОБЛЫСТЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
ОҚУЛАРДЫҢ МАТЕРИАЛДАРЫ
электронды құрал

МАТЕРИАЛЫ ОБЛАСТНЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ЧТЕНИЙ,
ПОСВЯЩЕННЫХ 1150-ЛЕТИЮ ӘЛ-ФАРАБИ
«ӘЛ-ФАРАБИ МҰРАСЫ ЖӘНЕ РУХАНИ ЖАНҒЫРУ
ЖОЛЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН»
электронный сборник

Петропавл, 2020

УДК 371.
ББК 74.
М 34

Рецензенты:

Альмагамбетова Л.С., кандидат педагогических наук, заместитель директора по учебно-методической работе ФАО «НЦПК «Өрлеу» «ИПК ПР по СКО»;

Таласпаева Ж. С., кандидат филологических наук, профессор, и.о. проректора по академическим вопросам НАО СКУ им. М.Козыбаева

«Өрлеу» БАҰО» АҚ филиалы СҚО бойынша ПҚ БАИ эксперттік кеңесінің шешімімен ұсынылды. Хаттама № 46 «20» тамыз 2020 ж.

Составители:

Әлжанова Г.К., старший преподаватель кафедры инновационного образования и информационных технологий АО «НЦПК Өрлеу» «ИПК ПР по СКО», магистр педагогических наук;

Кенбеилова А.Е., заведующая лабораторией посткурсовой поддержки и внедрения инноваций филиала АО «НЦПК Өрлеу» «ИПК ПР по СКО»;

Тайланова А.С., магистр по направлению «Педагогическое образование», заведующая лабораторией посткурсовой поддержки и внедрения инноваций филиала АО «НЦПК Өрлеу» «ИПК ПР по СКО»

М 34 «Әл-Фараби мұрасы және Рухани жанғыру жолындағы Қазақстан» Әл-фарабидің 1150 жылдығына арналған облыстық педагогикалық оқулардың материалдары)/«Материалы областных педагогических чтений, посвященных 1150-летию Әл-Фараби «Әл-Фараби мұрасы және Рухани жанғыру жолындағы Қазақстан» әдістемелік жинақ – Петропавл, «Өрлеу» БАҰО» АҚ филиалы «СҚО бойынша ПҚ БАИ», 2020. – 116 б.

Жинақта Әл-фарабидің 1150 жылдығына арналған «Әл-Фараби мұрасы және Рухани жанғыру жолындағы Қазақстан» облыстық педагогикалық оқудың үздік материалдары ұсынылған

Материалдар педагогикалық қызметкерлердің тиімді тәжірибесін тарату мақсатында және оларды ғылыми-зерттеушілік жұмыстарға тарту өзекті болып табылады.

В сборнике представлены лучшие доклады участников областных педагогических чтений, посвященных 1150-летию Әл-Фараби «Әл-Фараби мұрасы және Рухани жанғыру жолындағы Қазақстан».

Материалы являются актуальной формой трансляции эффективных практик педагогических работников, вовлечения их к научно-исследовательской работе.

© СҚО бойынша ПҚ БАИ, 2020

ФИЛОСОФСКИЕ ВЗГЛЯДЫ И НАУЧНЫЕ ТРАКТАТЫ АЛЬ ФАРАБИ КАК «РУХАНИ ҚАЗЫНА» И ДУХОВНАЯ ОСНОВА В ВОСПИТАНИИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ ЛИЧНОСТИ

*Мусабаева Гулбахша Нурмуқановна,
доцент, кандидат юридических наук
кафедры «Правовые дисциплины»
НАО СКУ имени Манаша Козыбаева*

В 1991 году в Казахстане появился национальный вуз - КазНУ имени Аль-Фараби. И тогда в науке и обществе стал зарождаться интерес к изучению наследия Аль-Фараби. С первых дней суверенитета Казахстана встал вопрос: кем был Аль-Фараби? На чем основана его философия жизни? Какой вклад он внес в развитие науки?

Сегодня мы уже смело утверждаем о том, что Аль-Фараби - это мыслитель Востока эпохи раннего средневековья, ученый, психолог, педагог. Труды Аль-Фараби, а это более 100 трактатов составили основу средневековой философии и философии эпохи Возрождения. Его заслугой была европеизация науки арабского мира, систематизация научного знания.

Любопытный и жаждущий знаний Аль-Фараби стремился узнать как можно больше. Его интересовало всё и в его научном наследии имеются:

- трактаты по астрономии и медицине,
- теории великих философов,
- основы психологии и педагогики,
- логика, право и музыка.

Аль-Фараби - автор комментариев к сочинениям Аристотеля и Платона. «Чистая добродетель –это земное счастье. Счастье не только для себя, но и для других» и др.[1]

В философии Аль Фараби счастье является высшей целью человека. И это становится ясным по следующим соображениям мыслителя: абсолютная зависимость индивида от материально-телесной необходимости не дает раскрыться его духовной сути, потенциально в нем находящуюся и отличающую его от других существ, не осознающих самого счастья. Человеку же для актуализации его духовной и человеческой сути необходимо как ее приобретение, так и ее осознание, причем осознание предшествует. В связи с чем, Аль-Фараби вводит понятие деятельного разума, так как счастье, духовность и разумность для него взаимосвязаны.

На мой взгляд, исходя из позиции современности, речь идет об интеллекте человека. Считаю, что интеллектуальная личность - личность которая помимо своей образованности, дипломированных знаний на одном уровне видит духовные ценности (авт.) Рассматривая проблемы этики, общества и личности, Аль-Фараби превращает проблему обретения человеком

духовного облика в центральный вопрос своих философско-этических изысканий. То, что тюркский философ определял, что формирование человека как духовно-нравственного существа возможно только лишь в социальной среде, на мой взгляд, позволяет рассматривать проблему духовности в его творчестве через призму социально-философского исследования.

Аль-Фараби в трактате «Афоризмы государственного правителя» отмечает, что «Истинным правителем является тот, кто в искусстве, посредством которого он управляет городами, ставит целью и предметом стремления создание для себя и остальных горожан подлинного счастья, которое является пределом и целью искусства правления». Философ акцентирует внимание на таком понятии, как счастье, считая, что и именно оно лежит в основе человеческого существования это единственная цель, к которой должны стремиться как простые люди, так и правители, которые ими управляют [2].

Философ акцентирует внимание на таком понятии как счастье, считая, что именно оно лежит в основе человеческого существования это единственная цель, к которой должны стремиться как простые люди, так и правители, которые ими управляют.

В «Трактатах об искусстве управления» Аль-Фараби пишет: «Глава добродетельного государства должен быть в первую очередь воспитателем», тем самым подчеркивая, что в управлении важны не только дипломатичность и умение управлять, но и способность нести ответственность за тех людей, которыми управляешь. Поэтому для нас педагогов - участников областных педагогических чтений важно цитирование мысли Аль Фараби "Бірінші тәрбие, содан кейін білім". Аль Фараби считает, что в начале воспитание, а потом знание. на сегодняшний день в системе образования действительно немного упущен воспитательный момент, наблюдается в некоторой степени нравственный кризис. Также Аль-Фараби в трактате «Афоризмы государственного правителя» отмечает, что «Истинным правителем является тот, кто в искусстве, посредством которого он управляет городами, ставит целью и предметом стремления создание для себя и остальных горожан подлинного счастья, которое является пределом и целью искусства правления».

Рассматривая проблемы этики, общества и личности, Аль-Фараби превращает проблему обретения человеком духовного облика в центральный вопрос своих философско-этических исследований. Тюркский философ определял, что формирование человека как духовно-нравственного существа возможно только лишь в социальной среде. И это позволяет рассматривать проблему духовности в его творчестве через призму социально-философского исследования.

В частности, в коллективной монографии «Социальные, этические и эстетические взгляды Аль-Фараби» под редакцией М.С. Бурабаева утверждается, что «этическая концепция Абу Насра пронизана духом гуманизма, убеждением в том, что человек является венцом всего живого и

потому достоин всяческого уважения и почестей. Но человек может достигнуть счастья лишь в результате победы над злом» [3].

Таким образом, философия Аль-Фараби - это яркое воплощение основных позиций учения в системном познании мироустройства. Основные позиции своей теории познания он изложил в трактате «Слово о классификации наук». Ученый предложил эту систему как основу высшего образования. На вершине наук, по его мнению, находится языкознание (письмо, чтение и поэтика), далее идут логика, математика, физика, метафизика, политика. Он разработал собственную теорию бытия: в начале - Аллах, середина - иерархия как умножение бытия, вследствие которого появляются люди, животные, растения, человек - мыслящее существо, стремящееся познать мир, его цель - достижение счастья. Всевышний у Аль-Фараби - это философский Бог, действия которого вполне познаваемы. И сейчас из глубины веков, изучая его труды, мы достойно называем его Вторым Учителем, после Аристотеля.

Литература

1. Хазиев В.С., Хазиева Е.В. Мировоззрение аль-Фараби (учебное пособие): для студентов с углублённым изучением истории и культуры ислама. – Уфа: БашГПУ им. М. Акмуллы, 2015. – 163с.

2. Идеалы Аль-фараби и социогуманитарное развитие современного казахстана. Коллективная монография / Под общ. ред. З.К. Шаукеновой. – Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2014. – 232 с.

3. Бурабаев М.С. Курмангалиев Г.К. Социальные, этические и эстетические взгляды аль-Фараби. - Алма-Ата, 1984.

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ САБАҒЫНДА ӘЛ-ФАРАБИ ШЫҒАРМАЛАРЫН ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕШЕЛІКТЕРІ

*Мамутова Гүлдарига Төремұратқызы,
«Өрлеу» БАҰО» АҚ филиалы
Маңғыстау облысы бойынша ПҚ БАИ
инновациялық білім беру және ақпараттық
технологиялар кафедрасының аға оқытушысы*

Дүние жүзілік мәдениет пен білімнің Аристотельден кейінгі екінші ұстазы атанған данышпан әл-Фараби ғылым мен өнердің барлық саласына өлшеусіз үлес қосып, артында өшпес із қалдырды. Фарабитанушы ғалымдардың зерттеулеріне қарағанда Әбу Насыр үлкен ақын болған. Әдебиетші ғалым Н.Келімбетов: «Әбу Насыр әл-Фараби - өз дәуірінің көрнекті ақындарының бірі», - деген [6]. Орта ғасырда өмір сүрген араб тарихшыларының еңбектерінде әл-Фараби көп өлең жазған деген пікір айтылады. Бірақ оның жырлары толық сақталмаған, бізге бірнеше өлеңі ғана мәлім.

Әл-Фарабидің өлеңдері А.Нысаналиннің аударуымен «Әбунасыр әл-Фараби. Трактат пен өлеңдер» жинағында 1974 жылы «Жазушы» баспасынан жарық көрді [7].

Ақын өлеңдерінің негізгі тақырыбы - өмірдің мән-мағынасын зерделеу, ғылымға ұмтылуды, оқу мен білімді мадақтау, адамгершілікті насихаттау. Ақыл-парасат пен оқу-ағарту ісінің жалынды күрескері болған Фараби зорлық-зомбылық атаулыға барынша қарсы шықты. Осы идеяны өз жырларына арқау етті.

Әл-Фараби өзінің «Өлең өнерінің қағидалары туралы трактат» деген еңбегінде ұстазы Аристотельдің «Поэтика» атты зерттеуіне сілтеме жасай отырып, өлең жазудағы ақындық шеберлік пен өнер жайында ғылыми ой-пікірлер айтады. Ол «Өлең кітабында» поэзияның бірқатар теориялық мәселелеріне - өлеңнің композициялық құрылысына, шумағына, өлшеміне, ұйқасына, т.б. шолу жасай келіп, жырдың барлық компоненттері ақынның айтайын деп отырған ой жүйесіне лайық, орынды болу керек деген түйін жасайды. Жақсы өлеңде қашан да басы артық, оғаш тұрған шумақ, тармақ болмайтынын ескертеді. Автордың айтпақ болған басты пікірі – өлеңнің ішкі мән-мағынасы мен сыртқы тұлғасы өзара қабысып, логикалық тұрғыдан үндесіп тұруы тиіс. Поэзиялық туындының әрбір буыны, бунағы, ұйқасы, үні, өлшемі, т.б. бір-бірімен үндесіп, дәлме-дәл келгенде ғана оқырманның ойынан шығады [2].

Бұл жағынан, әл-Фараби бабамыздың поэзияға қойған талаптары Абай Құнанбайұлының:

Өлең – сөздің патшасы, сөз сарасы,
Қиыннан қиыстырар ер данасы.
Тілге жеңіл, жүрекке жылы тиіп,

Теп-тегіс жұмыр келсін айналасы, -
деп өлеңнің мағынасы, құрылысы, ұйқасы тыңдаушының жүрегіне жол табатындай болуы керек деген ойымен сабақтасып жатқандай.

Абай атамыздың:

«Өлді деуге сыя ма, ойландаршы,

Өлмейтұғын артына сөз қалдырған», - деген өлең жолдарын білмейтін қазақ жоқ шығар. Өл-Фарабидің туғанына 1150 жыл, Абай Құнанбайұлының туғанына 175 жыл болса да, олар қалдырған бай мұра халықпен бірге мәңгі жасауда!

Ұрпағына ұзақ жылдар рухани азық болар туындыларын беру арқылы мәңгі өшпейтін өз үнін қазақ мәдениетіне қосып кеткен ұлы тұлғалардың бірі ретінде Фарабидің А.Нысаналин аударған «Қашықтасың, туған жер», «Тіршілікте құрыштай бол төзімді» атты өлеңдері 6-сыныптың «Қазақ әдебиеті» пәні бойынша жаңартылған мазмұндағы оқу бағдарламасына енгізілді [5].

Ежелгі дәуірден бастау алған осындай әдеби мұраларымызды бүгінгі ұрпақ санасына сіңіру арқылы таза ұлттық тәрбие алып, қазақ үніне уызында қанған ұл мен қызды, ел болашағын тәрбиелей аламыз. Мұндай әлеуметтік маңызы зор құндылықтың мән-мағынасын ұғындыру, баланың санасына, сезіміне, түйсігіне, мінез-құлқына әсер ететіндей дәрежеде жеткізу мұғалімнің ұрпақ тәрбиесіне деген жауапкершілігін, білімі мен шеберлігін талап етеді.

Осы орайда жаңартылған білім мазмұны жағдайында Өл-Фараби өлеңдерін оқытудың ерекшелігіне тоқталғым келеді. Бағдарлама талабына сәйкес «Туған жерім - аялы алтын бесігім» бөлімінде берілген бұл шығармаларды оқу барысында оқушылар ойлау дағдыларының:

- білу, түсіну, қолдану деңгейінде «Түсіну және жауап беру» бөліміндегі әдеби шығарманың жанрын, фабуласын, сюжетін анықтау, шығармада көтерілген әлеуметтік-қоғамдық мәселе, идеяны анықтау, көркем шығарманы мәнерлеп оқу, жатқа айту;

- талдау, жинақтау деңгейінде «Анализ және интерпретация» бөліміндегі шығарма композициясындағы белгілі бір эпизодтың алатын маңызына негіздеме жасау, әдеби көркемдегіш құралдарды пайдаланып шығармадағы табиғат көрінісін, оқиға орнын сипаттап жазу, шығармадағы көркем ауыстыруларды табу;

- бағалау деңгейінде «Бағалау және салыстыру» бөліміндегі тарихи және көркемдік құндылығына баға беру, заманауи жаңашылдығын өзара салыстырып баға беру, әдеби эссе жазу тапсырмаларын орындауы керек.

Оқушы бұл талапты әр сабақ дұрыс жоспарланып, тиімді ұйымдастырылғанда ғана орындай алады. Сондықтан оқыту әрекетінде мұғалім бар күш-жігерін, педагогикалық шеберлігін оқушы бойындағы табиғи мүмкіндіктерді ашуға, үйлесімді дамытуға бағыттауы, шығармашылық жағдай жасауы тиіс. Сонда ғана оқушы өз тарапынан белсенділік танытып, дербестікке ұмтылады, оның өзіне деген сенімі

артады. Ол үшін мұғалім оқу материалы мен сабақтағы әрекетті мұқият саралауы тиіс.

Әл-Фарабидің «Қашықтасың туған жер» өлеңін оқытуда сабақты жоспарлауға байланысты ұсыныстар:

Оқу мақсаты:

Т/Ж 6.2.2.1 - әдеби шығармада көтерілген әлеуметтік-қоғамдық мәселені идеясы арқылы түсіндіру;

А/И 6.2.3.1 - шығармадағы көркем ауыстыруларды анықтау [5].

Ойлау дағдыларының деңгейі: білу, түсіну, қолдану, талдау, жинақтау.

Бағалау критерийлері:

- шығармада көтерілген әлеуметтік-қоғамдық мәселені идеясы арқылы түсіндіреді;

- шығармадағы көркем ауыстыруларды анықтайды.

1 - тыңдалым алды тапсырма (сұрақ):

- Шығарманың тақырыбына назар аударыңыздар, өлең не туралы деп ойлайсыздар? (оқушылардың жауабы тыңдалады)

- Енді өлеңді тыңдап көрейік.

Тыңдалым:

Қашықтасың туған жер - қалың елім,

Не бір жүйрік болдырып жарау деген.

Шаршадым мен, қанатым талды менің

Шаңыт жолға сарылып қарауменен.

Кері оралмай жылдарым жатыр ағып,

Қасіреттің жасына көз жуынар.

О, жаратқан, көп неткен ақымағың,

Құм сықылды тез ысып, тез суынар.

Зиялы аз бір тұтам тіршілікте,

Әкімдікке күллісі жүгіреді.

Көкірекпен сезініп, күрсініп көп,

Жаным менің түршігіп, түңіледі.

Қайтейін мен көкжиек көңілімді.

Келер күнге үмітпен жол ашамын.

2- тыңдалымнан кейінгі тапсырма:

«PRES» тәсілі арқылы шығармада көтерілген әлеуметтік-қоғамдық мәселені идеясы арқылы түсіндіреді [4].

P- Position - Позиция: «Менің ойымша, ...» немесе «Мен ... деп санаймын» деген құрылымдарды қолданып, әдеби шығармаға қатысты өз пікірін айтып, көзқарасын түсіндіреді.

R-Resolution- Негіздеу: «Өйткені...» деген сөзден басталатын құрылымды пайдаланып, өз ойының пайда болу себебін, өз ұстанымының неге негізделетінін түсіндіреді.

E - Example - Мысал келтіру: Ойын «мысалы...» сөзімен жалғастырып, өз көзқарасын қолдайтын мәліметтер, фактілер мен дәлелдер келтіреді.

S - Summary – Қорытынды: Ойын «Сонымен (сондықтан, сөйтіп), мен ... деп санаймын» сөйлемімен жалғастырып, өз пікірін жинақтап, қалай әрекет жасау керектігі туралы қорытындыға келеді.

Дескриптор:

- шығарманың идеясын анықтай алады;
- шығармада көтерілген әлеуметтік-қоғамдық мәселені идеясы арқылы түсіндіре алады.

3-тапсырма: «Қазына іздеу» тәсілі арқылы оқушыларға өлеңнен метафора, эпитет, теңеу, литота, метонимия сияқты қазынаны - көркем ауыстыруларды іздеу [3].

Мысалы: Метафора: туған жер - қалың ел, қанат.

Эпитет: шаңыт жол, көкжиек көңіл.

Теңеу: құм сықылды.

Литота: бір тұтам тіршілік.

Метонимия: жүйрік, ақымағың, зиялы, т.б. осындай көркем ауыстыруларды табуға болады.

Дескриптор:

- өлеңдегі көркем ауыстыруларды анықтай алады.

Нәтижесінде, оқу мақсатына сәйкес тапсырмаларды орындау арқылы оқушылар сөз мағынасына терең үңілуді, астарлы ойды түсінуді, шығарманың идеясын, шығармада көтерілген әлеуметтік-қоғамдық мәселені анықтауды үйренеді. Көркем ауыстыруларды қолданудың сөз мағынасына әсерін, ойды әсерлі жеткізуге ықпалын түсінеді.

«Тіршілікте құрыштай бол төзімді» өлеңін оқытуда сабақты жоспарлауға байланысты ұсыныстар:

Оқу мақсаты:

Т/Ж 6.1.1.1 - әдеби шығарманың жанрын, фабуласын, сюжетін анықтау;

Б/С 6.3.1.1 - шығармадағы кейіпкерлерді өзара салыстыра отырып, тарихи және көркемдік құндылығына баға беру [5].

Ойлау дағдыларының деңгейі: білу, түсіну, қолдану, талдау, жинақтау, бағалау.

Бағалау критерийлері:

- әдеби шығарманың жанрын, фабуласын, сюжетін анықтайды;
- шығармадағы кейіпкерлерді өзара салыстырады;
- тарихи және көркемдік құндылығына баға береді.

Тыңдалым немесе оқылым:

Тіршілікте құрыштай бол төзімді,

Сан мәртебе алдаса да өзінді.

Тағдырыңды еш уақытта жазғырма,

Тіпті кейде болса да әзәзіл азғырған.

Өрге жүзген өнегелі ісімен,

Таңда да ал дос, өз теңіңнің ішінен.

Жүргендер көп достық атын малданып,

Алайда тек қалма оған алданып.

1-тапсырма:

«Бұрыштар» тәсілі [3]: Мұғалім оқушыларға шығарманың жанрын, фабуласын, сюжетін анықтау үшін сұрақтар ұсынады және мүмкін төрт жауабын сыныптың төрт бұрышына орналастырады. Оқушылар өзі дұрыс деген жауаптың қасына барып тұрады, таңдаған жауаптарын топтық жұмыста тұжырымдайды және өз көзқарастарын дәлелдейді.

Үлгі: Шығарманың жанры – лирика, фабуласы - шығарма белгілі формада, өсиет үлгісінде жазылған, сюжеті – шыдамдылыққа шақыру, адал, өнегелі дос табу, жалған досқа алданбау сияқты шағын тізбектен тұратын біртұтас жүйе.

Дескриптор:

- шығарманың жанрын, фабуласын, сюжетін анықтай алады.

2-тапсырма:

«Кубизм» әдісі бойынша шығармадағы кейіпкерлерді өзара салыстыра отырып, тарихи және көркемдік құндылығына баға беру [4].

Кубиктің әр қырына сұрақтар мен тапсырмалар жазылады. Топтар кубиктің қай қыры түссе, сол бойынша өздеріне берілген тапсырмалармен жұмыс жасайды.

1-қыры: суреттеу (шығармада адамның қандай қасиеттері суреттеледі?)

2-қыры: салыстыру (достықтың қандай түрлері айтылған? Салыстырыңыздар.)

3-қыры: байланыстыру (төзімділік пен адалдықты қалай байланыстыруға болады?)

4-қыры талдау («құрыштай, әзәзіл, өнегелі» сөздерін ақын не үшін қолданған деп ойлайсыңдар?)

5-қыры: қолдану (сен қандай доссың?)

6-қыры: мысалмен дәлелдеу (бұл өлеңнің тарихи және көркемдік құндылығы неде?)

Дескриптор:

- шығармадағы кейіпкерлерді өзара салыстыра алады;

- өмірмен байланысты мысалдар келтіре отырып, баға береді, пікірін дәлелдей алады.

Нәтижесінде, оқу мақсатына сәйкес тапсырмаларды орындау арқылы оқушылар шығарманың жанрын, фабуласын, сюжетін анықтай алады, шығармадағы кейіпкерлерді өзара салыстыра отырып, тарихи және көркемдік құндылығына баға беруді үйренеді.

Осылайша, әр сабақта оқушының әдебиетке, көркем шығарма оқуға, өлең оқуға қызығушылығын ояту мақсатында ұйымдастырылатын түрлі жұмыстардың жеке тұлғаның рухани дамуына, сөздік қорын дамытып, сөйлеу мәдениетін жетілдіруге ықпалы зор. Мектеп қабырғасында көркем әдебиеттің озық үлгілерінен нәр алған бала құндылықты бағалай білетін, білім мен еңбектің қадірін түсінетін, қасиет пен құрметтің мәнін ұғынатын азамат болып қалыптасады деп ойлаймын. Бағдарламада берілген әл-Фарабидің аз ғана жолдан тұратын екі өлеңі де – құнды дүние, тәрбиелік

мәні зор көркем туынды, өнеге, өсиет. Оны ұрпақтан-ұрпаққа жеткізу – сіз бен біздің міндетіміз.

Әдебиет

1. А.Нысаналин Әбунасыр әл-Фараби. Трактат пен өлеңдер, 1974.
 2. А. Әбдірәсілқызы Әбу Насыр Әл-Фарабидің әдеби-ғылыми мұрасы, kazislam.kz сайты.
 3. Қазақ тілді мектептердегі «Қазақ тілі» және «Қазақ әдебиеті» пәндері бойынша педагог кадрлардың біліктілігін арттыру курсының білім беру бағдарламасы, Үлестірме материал, «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ ПШО, Астана, 2016.
 4. Мәтінмен жұмыстың тиімді тәсілдері, «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ ПШО, Астана, 2016 ж.
 5. Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9-сыныптарына арналған «Қазақ әдебиеті» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы (оқыту қазақ тілінде) Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2013 жылғы 3 сәуірдегі № 115 бұйрығына 192-қосымша.
 6. Н.Келімбетов Ежелгі дәуір әдебиеті, Алматы 1991.
- Уикипедия — ашық энциклопедиясы Аян Нысаналин.

ӘЛ-ФАРАБИ МҰРАСЫ

Кокбас Жазира,
*“BILIM AINASY” республикалық
ғылыми-танымдық газетінің СҚО
меншікті тілшісі, ф.ғ. магистрі*

Әл-Фараби – ортағасырлық ғылымдардың қай саласында да үздік білімнің иесі, энциклопедист ғалым ретінде даңқы шыққан ғұлама-ойшыл. Философия мен логика, математика мен физика, музыка мен поэзия, грамматика мен азаматтық саясат.... Көне гректің бай мұрасын жан-жақты игерген ол аристотелизм мен ислам идеяларына өте терең талдаулар жасады. Әл-Фараби шығармаларының тізімін Байхаки, ибн Усайба, Омар Фаррух, М.Хортен, Ф.Дитериц, М.Штейншнейдер еңбектерінен кездестіреміз. Фараби мұрасын зерттеуші көрнекті өзбек философ-ғалымы М.М.Хайруллаевтың айтуынша, Фараби шығармаларының толық тізімін, яғни 160-тай еңбектің атауын түрік ғалымы А.Атештің еңбектерінен табасыз.

Әл-Фараби трактаттарының қолжазбаларын Каир, Дамаск, Бейрут, Ыстамбұл, Лейден, Париж, Мадрид, Лондон, Тегеран, Нью-Йорк қалаларының кітапханаларында сақталған.

Ғұлама ғалым және философ Аристотельдің логикаға қатысты барлық дерлік еңбектеріне, атап айтсақ, «Метафизика», «Никомахтық этика», «Риторика», «Поэтика», Птоломейдің «Әлмагестіне», Александр Афродизискийдің «Жан туралы» еңбегіне, Евклид «Бастауларының» бірқатар тарауларына, Порфирийдің «Исагогына», түсініктемелер жасады. Бұлардың арасында «Философияны меңгеруге дайындық», «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары туралы», «Азаматтық саясат», «Бақытқа жету туралы» еңбектері бар. Әл-Фараби антиканың мол мұрасын, әсіресе көне гректің Платон мен Аристотель секілді классик ойшылдарының философиялық көзқарастарын араб-мұсылман мәдениетіне енгізумен қатар, ислам мен антиканың идеяларына синтез жасауды да іске асырды. Ол өз заманының рухани шамшырағы болды. Өз дәуірінің барлық сауалдарына жауап табуға тырысты. Бұл ізденістер арғы-бергі бүкіл адамзаттық рухани ізденістермен сабақтасып жатқандықтан еш уақытта өз мәнін жоймақ емес.

Әлемдік философия мен ғылым философиясының дамуында, Батыс пен Шығыстың диалогында өзіне тиесілі рөлін атқара береді.

Әл-Фараби сананың тек теориялық-танымдық қана емес, саяси-әлеуметтік мәселелерді шешуде де алатын орнын жоғары бағалады, адамзат баласы сананы жетілдіру арқылы соғыс секілді қайшылықты жағдайды да шеше алады деп есептеді. Қайырымды мемлекетке мінездеме бере отырып, ол оның ішкі мәнін де ашуға тырысты. Адамзат баласына

тату-тәтті көршілік пен өзара құрмет, әлеуметтік әділдік пен адалдықтың нәтижесінде қандай рухани биіктіктерге шығуға болатындығын сөз етті.

Фарабиді толғандырған бұл тақырыптар қазіргі кезде де еш маңызын жойған жоқ. Бұл тұрғыдағы бүгінгі ізденістер Фараби ғылым философиясының құрамдас бір бөлігі болып табылатын рухани дәстүрге сүйенуі керек. Барлық азаматтары бір ғана ортақ мақсатқа, яғни мемлекет пен жеке адамның игілігіне қызмет етуге жұмылдырылған ізгі, қайырымды мемлекет туралы ғалымның толғаныстары ортағасырлық ислам әлеміне ғана емес, өзінен кейінгі әлеуметтік-философиялық және әлеуметтік-утопиялық ойдың дамуына да үлкен ықпал етті.

Әл-Фарабидің музыка теориясы, музыка өнері, риторика мен поэзия, эстетика проблемалары жайлы көркемдік-эстетикалық көзқарастары да аса құнды. Бұларды бүгінгі ұрпақты рухани жағынан тәрбиелеуге, ғылымды дамытуға, мәдени және мәдени-ағартушылық жұмыстарын жүргізуге жан-жақты пайдаланған дұрыс. Әл-Фарабидің жаратылыстануға қатысты мұрасы табиғатты тәңірінің туындысы деп есептейтін ортағасырлық жаратылыстануға тән көзқарастармен тамырлас болып келеді. Ғалым Фараби рухани күш табиғатын анықтауға көп мән берген. Ол өзінің «Даналық негіздері» атты еңбегінде адам табиғатының қасиеттеріне қарай оның сыртқы және ішкі дүниесінің бар екенін айтады. Қоршаған ортаның құбылыстарын тани алатын физиологиялық дене құрылысы мен бітім болмысын құрайтын сыртқы тән сезімдері ішкі дүниеге де әсерін тигізеді. Ал ішкі құпия дүние дегеніміз – адамның рухани күштері. Өз кезегінде, даму процесінің үш түрі бар. Ол адамның, жануардың және өсімдіктің дамуы.

Дамуды осылай жіктеген Әл-Фараби дамудың мазмұнын түсіндіруде: «Өсімдіктерше өз ұрпағын, өзіне тән құрылыс сипатын сақтап қалуды ғана мақсат тұту немесе жануарларға өзінен басым күштермен күресу сияқты мінез-құлықтармен қорғанатын даму мен таным барысындағы ортақ ұқсастықтар адамзат баласының өрісін кеңейте алмайды. Адамның тіршілік етіп дамуы, оның пайдалы, ізгі, игі мақсаттарға бағытталған жолды таңдауына, шындыққа ұмтылуына байланысты. Мұндай үлкен мақсаттарға жетелейтін адамның санасы ғана». Оның еңбектерінде адам баласының ішкі дүниесі мен сыртқы дүниесі арасалмағына ерекше мән беріледі. Ғалымның айтуынша, рухы әлсіз адамдардың ішкі әлемін құрайтын сезім күйлерінің терең өріс алуы оның сыртқы дүниесінің белсенділігін өшіреді, яғни дүние құбылыстарын дұрыс табиғи тепе-теңдікте қабылдай алмайтындай жағдайға жеткізеді.

Ал білім жайлы кеменгер бабамыз оның нұрымен кемелденген рухқа ешқандай күш кедергі, тосқауыл бола алмайтынын баяндайды. Адам рухының тұрақтылығы, ең алдымен, оған нәр беретін, дәлелді тәжірибе мен терең ой толғаныстарының сүзгісінен өткен, сөйтіп орнықты пікірге ие болған санаға байланысты дей келіп, рухты сананың сәулесі түсіп тұрған айнаға теңейді. Әл-Фараби өзінің ғылыми тұжырымдарында адам рухының кемелденуі санамен тікелей байланысты деген ой келтіріп, тек сана ғана

ақиқатқа жеткізетіндігін айтады. Өзінің өмір сүрген кезеңіндегі ғылымды Әл-Фараби басты-басты бес салаға бөлді, олар: тілтану, логика (ой жүйесі), математика, физика, азаматтық туралы ілім. Оның әлеуметтік-экономикалық мәселелерге, математика, философияға арналған трактаттары осы күнге дейін өзінің ғылыми маңыздылығымен құнды. Ол математиканы қолдану негізінде табиғат құбылыстарының сырын жазып шығуға болады деп тұжырымдаған. Фарабидің пікірінше математика адамның білімін тереңдете түседі, әрі басқа ғылым салаларының дамуына тікелей әсерін тигізеді. Оның математикалық трактаттары осы замандағы математика ілімінің негізі болып табылады. Фарабидің анықтауы бойынша логика- ойлаудың заңдары мен ережелері туралы ғылым. Осы ғылымның арқасында адам өзінің ойын анық та айқын, жүйелі түрге келтіреді, ойлау, ой қорыту, талқылау барысында логикалық қателер жіберуден аулақ болады. Ұлы ойшылдың логика мен грамматикадағы ортақ моменттері мен айырмашылықтары жөніндегі пікірлері аса құнды. Әл-Фараби логиканы ойлаудың грамматикасы ретінде қарастыра келіп, логика ұғымдары мен категориялары бүкіл адам баласына ортақ екенін айтты. Ол логика ұғымдары мен категорияларын тіл арқылы өрнектеу мүмкіндіктеріне қатысты талдайды, білімнің түрлеріне сипаттама береді. Әл-Фараби философия, әлеуметтану, математика, физика, астрономия, ботаника, этика, эстетика, лингвистика, логика, денсаулық сақтау, музыка зерттеу салаларында терең білім алған. Ол ғылымның осы салаларында 160-қа тарта трактаттар жазған.

Ғылымдар жүйесінде Әл-Фараби жаратылыстану-математика ғылымдарына зор көңіл бөледі. «Ғылымдардың шығуы» деген еңбегінде ғылымды нақты және абстрактылы, сондай-ақ теориялық және практикалық деп бірнеше түрлерге бөліп қарастырса, «Ғылымды классификациялау және анықтау» деген еңбегінде ғылымда тіл, логика және математика саласын жалпы үш түрге топтап, олардың әрқайсысын жеке-жеке бөліп көрсетеді. Әл-Фарабидің музыка ілімі туралы негізгі ойлары «Ғылымдар классификациясы» - деген еңбегінде айқын көрінеді. Онда Фараби музыка теориясын мынадай бес салаға бөледі: 1. музыка туралы ілімнің негіздері, зерттеу объектісі, тәсілдері. 2 Музыка туралы ілімнің негіздері, тондардың өзара байланысы мен қатынасы. 3 Музыка теориясының негіздерін зерттеу тәсілдерінде қолдана білу. 4. Тондардың негізін құрайтын музыкалық ырғақтар табиғаты. 5. Музыкалық әуен, оны шығару жолы (композиция). Фарабидің музыкалық еңбектерінің ішіндегі ең көрнектісі – «Музыканың ұлы кітабы». Бұл ғалымның өзінен соңғы ізбасарларына үлгі өнеге болған теориялық трактат. Әл-Фарабидің музыкалық аспаптар жөніндегі еңбектерінің маңызды болатын себебі, ол өз заманындағы музыкалық аспаптарды зерттегенінде болып табылады. Қасиетті Құран Кәрім тек діни қағидалар жинағы ғана емес, сонымен қатар талай ілімнің құпия кілтін бойына бүккен ғаламдық кітап болғандықтан, Әл –Фараби бүкіл ислам ғалымдарына парыз болған Иджтихад және Муджтаһид жолына түскен. Әл-Фарабидің көшпелілер мен отырықшылар

өркениетін және Шығыс пен Грек-Рим мәдениетін өзара байланыстыруы әлі күнге дейін елімізді дүние жүзіне танытуда маңызды орын алады. Оның философиялық еңбектерінің тәрбиелік мәні «Тарихи философиялық трактаттарында» көрсетілгеніндей, мәңгілік пен тәуелділік бастауларын күдіретті Алладан, аспан әлеміндегі құбылыстардың мәнінен, ақыл мен адамның жан дүниесінен, түр мен материя арақатынасынан іздеуінде. Ғұлама ойшыл өз кезеңінің діни түсініктерін философиялық тұрғыдан дамытады, халықты ұлттық тәрбиеге баулиды.

Орта ғасырдағы ғылым мен мәдениеттің үздік өкілі болған Әл-Фарабидің шығармалары латын, парсы, ағылшын, француз, неміс тілдеріне аударылып, жеке кітап болып шықты.

ӘЛ-ФАРАБИ МЕН АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ РУХАНИ САБАҚТАСТЫҒЫ

*Құрманова Жұпар Сақанқызы,
«Өрлеу» БАҰО АҚ филиалы
ШҚО бойынша ПҚ БАИ инновациялық
білім беру және ақпараттық
технологиялар кафедрасының
меңгерушісі, ф.ғ.к.*

Бүгінде көзі тірісінде-ақ «Екінші ұстаз» атаған Әбу Насыр әл-Фарабидің -1150, ал ақындықтың бастауы, қазақтың бас ақыны –Абай Құнанбаевтың -175-ке биылғы жылы толуын кездейсоқтық емес, олардың дүниетанымының ұқсастығынан да іздеу керек сияқты. Әр ғасырда туған, қалыптасқан оқымысты зиялылар ойлары мен мұраттарының сабақтастығы, рухани үндестігі әлі талай зерттеулер мен талдауларға арқау болатыны белгілі.

Асыл мұра моншақ тастары шашалып жатқан алқа тәрізді. Осыны білгендей ақын Абайдың өзі «Жазған соң, жерде қалмас тесік моншақ, біреуден біреу алып, елге тарар» дегені белгілі. Сондай-ақ ілкі ортағасырлық білім-ғылымның барлық салаларының негізін қамтитын орасан зор мұра қалдырған, өзінің тағылымдық трактаттарымен әлемге танылған ұлы ұстаз әл Фараби өз жазбаларында ғылымға апаратын жол білім мен парасатқа негізделуі қажеттілігін жазып кеткен.

Енді данышпандардың мерейтойлары қарсаңында олардың осы арман, үмітін орындаудың мезгілі қазір жеткендей. Ол үшін алқаның моншақтарын тізетін «жібін» немесе «арқауын» табуымыз керек. Ол жіпті де тіпті алыстан іздеп қажет емес. Оны ұлылардың өздері көрсетіп кеткен. «Екінші ұстазша» айтсақ: «Бақыт – әрбір адам ұмтылатын мақсат, өйткені ол білгісіз бір жетілу болып табылады. Мұны түсіндіріп жату (артық) сөзді керек етпейді, өйткені бұл –мейлінше белгілі (нәрсе)» десе[1,224], ақын Абай:

«Атымды адам қойған соң,

Қайтып надан болайын.

Халқым надан болған соң,

Қайда барып оңайын...», -дейді. [2,203]. Бұл жалғанда адам өзге тіршілік иелерінен әлде қайда жетілген. Адамның өзге тіршілік иелерімен салыстырғанда аралары жер мен көктей. Адам олардан ақылдылығымен, сөйлесу, ойлау, еңбек ету, сүю қасиеттерімен ерекшеленеді. Адам армандай алады, алдына мақсат қоя алады. Және сол арман, мақсаттарының жолында күресіп, оларды жүзеге асыра алады, «аты адам болған соң, қайтіп надан болады?», өзі аңсаған бақытқа қол жеткізеді.

Енді бұрылысты 1898 жылғы хакімдік өлеңге жасайық.

Жүректе қайрат болмаса,
Ұйқтаған ойды кім түртпек?
Ақылға сәуле қонбаса,
Хайуанша жүріп күнелтпек [3,45], – деген алғашқы шумақтағы сырлы астар қайсы?

Жаратушы құдірет жұмыр басты пендесіне жан мен тәнге қосып, ерекше ақыл дарытқан. Тәнсіз адам бола ма, сол сияқты ақылсыз адам да жоқ. Тәңірі адамды хайуаннан осылай ажыратқан. Ал, кім көкірегі қараңғы, жігерсіз болса, сол – «Хайуанша жүріп күнелтпек». Оның білері тек қарынның қамы. Есті, саналы, иманды, арлы, намыстыға оны кім қосар? Мұны Абай ғақлия сөзінде: «Адам ақылсыздығынан азбайды, ақылдының сөзін ұғып аларлық жүректе жігер, қайрат, байлаулылық жоқтығынан азады» (14-сөз) деуімен бекіте түседі. Азған адамның бақытқа қол жеткізуі мүмкін еместігін әл-Фараби, өзінің «Бақыт жолын сілтеу» трактатында: «Артынан (не) мақтауға немесе жазғыруға болатын жағдайларда адам бақытқа жете алмайды. Нәтижесінде әрі мадақтауға, әрі жазғыруға соқтыратын жағдайлар үшеу.

1. Бұл –әрекеттер, адам өзінің дене мүшелерін пайдалану үшін керекті әрекеттер, мысалы, орнынан тұру, отыру, жүру, көру, есту үшін керекті әрекеттер.

2. Жан аффектілері. Мысалы, құштарлық, рақат, қуаныш, ашу, қорқыныш, жабырқау, күйіну, қызғаныш және сол сияқтылар.

3. Ақыл-парасат. Бұл үшіншісі адамның бүкіл өмірі бойында болады немесе кейде болып, кейде болмайды» деп көрсетеді де, адамның ақыл-парасат арқылы өз дене мүшелерін дұрыс пайдалануын талдайды. Абай да «Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұстағанда» ғана адам Нұрлы ақыл, Ыстық қайрат, Жылы жүректі «Толық адам» болатындығын дәріптейді.

Ұлы ұстаз: «Жақсы мінез-құлық пен ақыл күші болып, екеуі біріккенде – бұлар адамшылық қасиеттер болып табылады, қасиеттер дегенде біз әрбір нәрсенің игілікті жағы, соның өзінің және оның әрекеттерінің абзалдығында және жетілгендігінде деген мағынада айтамыз», -дей келе «...осы екеуінің арқасында біз ізгі, игілікті және қайырымды адам боламыз: біздің өмір бейнеміз қайырымды, ал мінез-құлқымыз мақтаулы болады», -дегендей, адамзаттың жүрек, қайрат, ақылының тазалығы, қуаты мінезімен қылыққа (көздерге) айналып, әлемдік барлық қозғалысқа, жаратылысқа туылу, өлу, ауру, кәрілік атты төрт қасиет пен қасіреттің жағдайын туындатуын да әрбірімізге білген жөн.

Әуелде бір суық мұз-ақыл зерек,
Жылытқан тұла бойды ыстық жүрек...
Токтаулылық, талапты шыдамдылық –
Бұл –қайраттан шығады, білсең керек.
Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста,
Сонда толық боласың елден ерек...
Біреуінің күні жоқ біреуінсіз,

Ғылым сол үшеуінің жөнін білмек.

Міне, Абай өлеңіндегі алғашқы шумақтың сырын ұлы ұстаз ойымен осылайша ашуға болады [4,72].

Әл-Фараби: «Біз ержүректікті жақсы адамшылық қасиет дейміз және бұған қатерлі істердің тұсында көрінетін біршама батылдық жасау арқылы немесе ұстамдық көрсету арқылы жетуге болады дейміз. Бұл істерде болатын шектен тыс батылдық көзсіз батырлыққа соқтырады, ал батылдықтың жетіспеуі қорқақтыққа соқтырады, ал, бұл – жаман адамгершілік сапа. Міне, осы адамгершілік сапалар қалыптасқан кезде, олардан осыларға сәйкес әрекеттер турады», - деп келтірсе [1,224], осыған үндес келесі бір өлеңінде тіршілік құрсауында қайранда қалған балықтай тыпырлаған бейбаққа жаны ашыған хакім Абайдың: «Құрсаудан құтыл, ол үшін жүректе қайрат, ал ақылда сәуле, яғни рух болсын!» деп өсиеттеп отырғанын аңғару қиынға соға қоймас. Осыны екінші шумақта Абай:

«Аспаса ақыл қайраттан,

Тереңге бармас, үстірттер» деп ескерткен, әл-Фарабидің ойынша: «бұл – жаман адамгершілік сапа». Ақын болса, жасынан оқу оқып, тиянақты білім алған адам ғана ұлтының ұлы болатынын айтып, жас ұрпақтың өмірлік мақсаты осы екенін ескертеді. Осы ойын тағы бір өлеңінде

«Мен боламын демендер,

Аяқты алшақ басқанға...

Бір ғылымнан басқаның,

Бәрі де кесел асқанға,

Өйткені адам жолығар

Кешікпей-ақ тосқанға», - деп нақтылай түседі [2.,23].

«Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» трактатында әл-Фараби «... әйтеуір бір заттың кішкене ғана белгісін байқаған заматта сол белгінің ишаратын іліп әкететіндей алғыр да аңғарымпаз ақыл иесі болу шарт» деп келтірсе, әлемді тануға құштарлық адамның бойына біткен табиғи қасиеті деп есептеді Абай. Бірақ, адамның бұл мүмкіншілігі үнемі жетілдіріп отыруды талап етеді. Ол философ-ұстаздың «Бақыт – әрбір адам ұмтылатын мақсат, өйткені ол белгісіз бір жетілу болып табылады. Мұны түсіндіріп жату (артық) сөзді керек етпейді, өйткені бұл – мейлінше белгілі (нәрсе). Жетілушіліктің кез келгені адам талпынатын мақсат, өйткені жетілу дегеннің өзі бір игілік екендігі және қалаулы игілік ретінде ең пайдалысы болып табылады», - деген тұжырымынан да байқалады.

Бала өзінің рухани қасиеттерін жетілдіру үшін қоршаған ортамен, оның қасиеттерімен, адамдардың қызметімен танысуы керек. әл-Фараби: «... жаратылысынан өзіне айтылғанның бәрін жете түсінетін, айтылған сөзді сөйлеушінің ойындағысындай және істің жай-жағдайына сәйкес ұғып алатын болуы керек» дегендей, ұлы Абайды өмір, қоршаған дүние, табиғат, болмыс сыры, олардың заңдылықтары көп ойландырған, ол дүние сырына бойлап, өзін мазалаған сауалдарға жауап табуға тырысқан;

Жақсылық көрсең, ғибрәтлі

Оны ойға жисаңыз,

Ғалым болмай немене,
Балалықты қисаңыз.
Болмасаң да ұқсап бақ,

Бір ғалымды көрсеңіз... Демек, екі дана да әркімді де толғандыратын терең сырлы сұрақтарға жауап іздейді. Осылайша олар өздерінің ілімінде, пәлсапалық шығармаларында адам баласының өмір сүру мақсатын, сол мұратына жету жолын, әлемдегі болмыстың мәні мен өзіндік ішкі байланысты, жалпы заңдылықтарын ашып көрсетеді. Олар осыларды айта отырып, бұлардан гөрі маңыздырақ жетілу барын, ол – рухани жетілу, яғни жанды жетілдіру деп көрсетеді.

әл-Фараби «Мемлекеттік қайраткердің нақыл сөздері» философиялық трактатында келтірілген «...ал адамның пасық істер мен оңбаған әрекеттер жасауына себепші болатындары сұрқиялық, кемшілік немесе опасыздық болып шығатын [1,229]» жаман қасиеттер мен «Сегіз аяқ», «Сабырсыз, арсыз, еріншек», «Күлембайға» т.б өлеңдерінде Абай сынының тәлкегіне түскен еріншектік, дарақылық, жалқаулық, күншілдік, өтірікшілік, өсекшілдік, мақтаншақтық, жағымпаздық, жікшілдік сияқты қасиеттер қазақ баласының кейбірінің бойындағы туа біткен кемшілік емес, әркезде де қоғамдағы саяси әлеуметтік қатынастардың нәтижесі екеніне ден қою қажет [4,56].

Әр қоғамда адами құндылықтардың негізі болатын моральдық-этикалық тәртіптер болады десек, қазіргі тандағы ұлттық рух немесе ұлттық сана күші, отаншылдық, ұлттық жоба деп жүргенімізді осы даналар жазып, айтып кеткен нағыз адам болмысынан іздеуіміз керек, ол біз өмір сүріп отырған жүйені меңгерумен байланысты болуы керек.

Адам әрбір пенденің немесе ұлттың жанды, жансыздығын дәлелді мінез-құлығынан, ақылдың күшін, бес қуатын заманға қарай салттық бейімделумен, қаракеттік ақыл күшін қалай меңгере алуымен анықтау керек. Пайғамбарымыз; «Дін дегенміз көркем мінез-құлық» деген екен. Қазақтың дін-амандық, дін-жаның деген ұғымы да жанның міндетті түрде мінезбен, денсаулықпен, ақ жаулықпен, он саулық қуатпен байланысты өсіп-көбейетінін де білгендіктен туындаған.

«Мінез - жанның айнасы. Адамның басына қонған бақыттың тұрақты болуы жақсы мінез-құлыққа байланысты. Мінез бен ақыл жарасса — адамгершіліктің ұтқаны. Жақсы мінез-құлық пен ақыл күші болып, екеуі біріккенде - бұлар адамшылық қасиеттер болып табылады.» (әл-Фараби) Әулие ғұлама бабамыздың өсиетіне сүйенсек; көркем мінезді адам баласы, толық жеті жанды өсіре білген болып, ал адам баласының рухын, жігерін түсінген, басына бақ қонған, даналыққа жеткен және адамшылық яғни пайғамбаралық қасиеттерді меңгерген болуы шартты. Сонымен адамшылықты қалыптастыру үшін яғни жеті жанды өсіріп меңгеру үшін де тәрбиелік білімі ұлттық мінез-құлқының үлгісі болу керек. Бұл әр ұлттың өмір сүру тәжірибесінен, ата-ана шежіресінен дарыған әдет-ғұрпы болып қалыптасады.

Мінез, ақыл, жан үшеуінің бірлігінің рухани жағдайын Абай атамыз: Жүрек, қайрат ақыл болып бір ғылымға бағынышты болуын насихаттайды. Жүрегіміз жан мен ақ жаулықтық мінездің сипаты болса, қайратымыз жер бетіндегі тіршілік барысында қаракеттік тұрғыдағы ақыл күшінің, дене қуатымыздың, денсаулығымыздың жетілумен байланысты. Қазақта: «Мал-жаның аман ба?» деген амандасуының өзі осы екі қасиеттің саулығы болса, ақылдың да амандығы болады деп білген.

Олай болса жанды ұмытпау, тасада қалдырмау үшін; ақылдың тәлім, тәрбиесі барлығынан биік тұруы керек. «Адам баласына ең бірінші білім емес, тәрбие керек. Тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы. Ол келешекте оның өміріне апат әкеледі» (әл-Фараби). Сонымен әрбір ұлттың ұлттық тәлім-тәрбиесі болып; жүректің тазалығын жанның кепілі етіп, ал қайраттылығымыз қуаттың ақылмен басқарылуын меңгеріп, денсаулығымыздың кепілдігі болып, ұлттық мінезді де қалыптастыруы керек. Абайдың 1886 жылы жазған «Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат...» өлеңінде:

Керек іс бозбалаға талапшылық,

Әр түрлі өнер, мінез, жақсы қылық...,-деп жастар алдына өмірлік мақсат қоюы қажет екенін айрықша атап көрсеткен. 2 шумақтың 2 жолында: «Кейбіреу қояр құлақ ұққанынша» десе, ал 13 шумақтың 2-жолында: «Ер ұялар іс қылмас, болса зерек» деп зеректік, беріктік, тұрақтылық, парасаттылық, адамгершілікті биік мақсат, мұрат түрінде көрсетсе,

«Біреуді көркі бар деп жақсы көрме,

Лапылдап көрсе қызар нәпсіге ерме!

Әйел жақсы болмайды көркіменен,

Мінезіне көз жетпей, көңіл бөлме!...»[3,262], деп дұрыс тәрбие алмаған жігіттердің айнығыш, жеңілтек мінезін қатты сынап мінейді, қыз баланың да ақылы мен мінезіне көркі сай болуын да басты назарда ұстайды.

Қорыта айтқанда, әл-Фараби трактаттарын, Абай шығармаларын жүйелеп, олардың мағынасына кеңінен, тереңірек үңілетін болсақ, онда ұлы ұстаз бен дана ақын мұрасы адам өміріне керекті ғылым-білімнің қайнар көзі екенін көреміз. Данышпандар әлемі – адамның рухани әлем қоймасының кілті. Сол кілтпен рухани дүниенің қақпасын ашып, алтын арқаулы жіпке асыл моншақ - ғылым мен білім байлығын тізе беруге болады.

Ұлылар әлемі бүкіл әлемнің жалпы заңдылықтарын ашады, оны жеке адамдар ғана емес, халық, жалпы ұлт, мемлекет тәрізді аумақта қолдану қажет. Сондықтан әл-Фарабидің философиялық, Абайдың хәкімдік іліміне негізделген шығармашылық мұралары халқымыздың жоғары руханиятқа жету жолында алға қойған мақсатқа жетер нысанысы болары сөзсіз.

Әдебиет

1. Әлемдік педагогикалық ой-сана. 10 томдық.-Алматы: «Таймас» баспа үйі, 2010. Ертедегі және орта ғасырдағы түркі ойшылдарының педагогикалық ойлары (Ү-ХҮІ ғғ.) /Жетекшісі –С.Қалиев. 9-т.400бет.
2. Омаров Д. Ұлылар үндестігі (Абай мен Мұхтар Әуезов дүниетанымдары туралы философиялық толғамдар).- Алматы, «Санат», 1999.- 176 бет
3. Абай. Энциклопедия.- Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, «Атамұра» баспасы, 1995.-720бет
4. Абай (Ибраһим Құнанбаев) 2 томдық шығармалар жинағы. 1 том. Өлеңдер мен поэмалар.-Алматы: «Жазушы» баспасы, 1986.-298бет
5. Тоқберген Байтасов «Көркем мінез бе әлде жасандылық па?» 28 қыркүйек, 2016., <http://proza.kz/ru/prose/out-of>

ӘЛ – ФАРАБИ МЕН АБАЙДЫҢ МҰРАГЕРЛІК САБАҚТАСТЫҒЫ

*Есенгалиева Айгуль Ерболовна,
СҚО, Петропавл қ.,
«Қазақ мектеп-гимназиясы» КММ
қазақ тілі және әдебиеті пәнінің мұғалімі*

Әл-Фараби мен Абай арасын жақындастыру, оларды үндестіру, біздің халқымыздың мың жылдық рухани, мәдени-рухани дүниесін тірілту деген сөз. Демек бұл зор мақсатты халықтық іс деп білу керек... зерттеуші ғалым А.Машанов

Әр кезеңнің ғасырға бергісіз біртуар адамдары болады. Сол секілді қазақтың маңдайына біткен ұлы тұлғалары Әл-Фараби мен Абай әр ғасырда өмір сүргенімен, олардың өсиет етіп қалдырған ғибрат сөздерінде үлкен ұқсастық жатыр. Ғұлама, дана, кемеңгер ойшылдың ғибрат сөздері, ой-толғамдары – халықтың асыл мұрасы, әдебиетіміздің айнасы іспеттес.

Ойшылдарымыздың шығармашылығына назар аударар болсақ, ұрпаққа қалдырып кеткен даналық ой-толғамдары әр түрлі сөзбен жеткізілсе де, айтар ой, көздеген мақсат бір болатын. Бұл тұста, ғалым Ә. Х. Марғұланның: «Абай мен Әл-Фарабидің көздегені адамдардың рухани байлығы, олардың бақытты болуы мен әсемдікке ұмтылуы болып табылады» деген пікірі осы айтылған ойға саяды. Абай мен Фарабидің үндестігін сөз еткенде, ең алдымен, екі ұлы ойшылға ортақ «жан қуаты» немесе Абайша айтқанда «өзін танымақтық» жайында көзқарасына айрықша назар аудару қажет. «Жан қуаты» жөніндегі философиялық ілімнің алғашқы қадамы сонау ерте заман философтарынан бастау алса, оны өз заманында ғылыми жүйеге түсіріп, қалыптастырған Фараби еңбегін ерекше атауға болады. Бұл ілімге қазақ топырағында алғаш Фараби бойласа, әрі қарай ізін жалғап, терең барлап барған Абай болды. Қазіргі таңда ғұламалардың мирас еткен мұрасы оқушыларымызға үлгі-өнеге. Мектебімізде биыл ұлы тұлғалардың мұрасын насихаттау мақсатында, мән-маңызы мен қадір-қасиетін ұғынуға, тағылымы мен мол мұрасынан тәлім алуға бағытталған іс-шаралар өткізілді. Бірқатарына тоқталып өтейін.

Абай Құнанбайұлының 175 жылдық мерейтойына орай Қазақ мектеп-гимназиясында «Абай орталығы» өз жұмысын бастады. Рухани және мәдени құндылықтарымызды дәріптеу мақсатында «Абай орталығында» ақынды бүкіл әлемге танытқан «Абай жолы» романы мұқабалары орнатылды. Абай сөзі ұрпақтың бағыт алатын темірқазығына айналуы үшін мектебіміздің кітапханасына «Абай – дана, Абай – дара қазақта» атты QR-кодпен негізделген әлемдік карта қабырға бұрышы жасақталды.

Абай әлемі – ұлы қазына. Біз Абайдың шығармашылығынан қазаққа қажет руханилықты табамыз, себебі Абай - адамзат ақылшысы. Абай мұрасын кеудесіндегі жүрегі «Мен қазақпын» деп соғатын еліміздің әр азаматы оқып, біліп сезінуге міндетті. Орталықтың негізгі компоненті ретінде Абай өмірі мен шығармашылығын және оның ақындық өнер айналасын сол замандағы тарих пен мәдениет құбылыстарынан ақпарат беретін «Абайдың Жидебайдағы үйінің жиназдары киіз үй керегесіне орналастырылып, орталығымызға сән беріп тұр. Абайды қалай дәріптесек те жарасады. Оның ғибратты ғұмыры мен шынайы шығармашылығы – қазақ халқына ғана емес, жаһан жұртына да үлгі-өнеге.

Абай орталығында мектебіміздің 2-10 сынып аралығындағы оқушыларымен «Ұлы Абай даналығы» тақырыбындағы жас шеберлердің мектепішілік көрмесі ұйымдастырылды. Бірі Жейдебайдағы үйінің көшірмесін салып таң қалдырса, бірі мүсінін түрлі өрнектермен көмкерген, енді бірі аппликациялар жасап, бірі кітап мұқабаларын ақынның шығармашылығымен дәріптеген.

Әл-Фараби өзінің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты философиялық трактатында «Қайрат», «Ақыл» және «Жүрек» сияқты ұғымдарға түсінік бере келіп: «Жүрек – басты мүше, мұны тәннің ешқандай басқа мүшесі билемейді. Бұдан кейін ми келеді. Бұл да басты мүше, бірақ мұның үстемдігі бірінші емес» - дейді. Әл-Фарабидің «Қайрат», «Ақыл» және «Жүрек» жөніндегі философиялық тұжырымы Абайдың «Он жетінші сөзінде» өзінің логикалық жалғасын тапқан сияқты. Абайдың осы сөзінде «Қайрат», «Ақыл» және «Жүрек» үшеуі әрқайсысы өзін мықты санап, айтысып, таласып, ақыры «ғылымға» келіп жүгінеді. Осы екі шығармасы желісі бойынша өзін-өзі тану онкүндігінде «Қайрат, Ақыл, Жүрек» қойылымы қойылды.

Ғалым, философ Әбу Насыр әл-Фарабидің 1150 жылдық мерейтойы қарсаңында «Асыл ойдың алыбы» атты кітап көрмесі ұйымдастырылды. Қазақтай дана елдің ұрпағы екендіктерін сездіре отырып, өз елінің патриоты болуға тәрбиелеу мақсатында сыныптармен Әбу Насыр әл-Фарабидің өмірі мен шығармашылығы жайында тақырыптық тәрбие сағаттары өткізілді. Тарих онкүндік аясында тарих мұғалімі А.А.Сураганов 11-сынып түлектері мен әріптестеріне «Ұлы даланың ұлық тұлғасы - Әбу Насыр әл-Фараби» атты баяндама оқыды. Осы онкүндік барысында жас маманымыз Д.А.Әмірғали «Әбу Насыр әл-Фараби – ұлы ойшыл» тақырыбында 8-сынып оқушыларымен ашық сабақ өткізді.

Қорыта айтқанда қазақтың маңдайына біткен мың жылда дүниеге бір келер алып даналардың рухани тұтастығының бұзылмас тұғырнамасының біз бүгін бір парасын аша алсақ сол үлкен жетістік. Әл-Фарабидің трактаттарында да Абайдың қара сөздерінде де – білім, мейірімділік, сұлулық үшеуінің бірлігі басым. Бұл екі ғұламаның адамгершілік идеялары әлемге кең тарады. Олар ақыл-ой мен білімнің биік мәнін дәріптеді.

ХАКІМ АБАЙ МЕН ӘЛ-ФАРАБИ ҮНДЕСТІГІ

*Жакупова Ақмарал Оралқызы,
СҚО, Жамбыл ауданы,
Преснов ЖОББМ
қазақ тілі және әдебиеті пәнінің мұғалімі*

Әл-Фараби мен Абай арасын жақындастыру, оларды үндестіру, біздің халқымыздың мың жылдық рухани, мәдени-рухани дүниесін тірілту деген сөз. Демек, бұл зор мақсатты халықтық іс деп білу керек... Ал, осы екі алып тұлғаны жеке-жеке тануда едәуір істер істелгені рас. Бірақ бұлардың арасын жалғастырып тұрған ғажайып нәзік, тамаша берік рухани жіпті біз әлі таба алмай жүрміз: бірақ оның барын анық сезсек те, оны «көруден» әлі шалғай жатырмыз...
А.Машанов - фарабитанушы

Арабтық-мұсылмандық Шығыс - бұл Әл-Фараби мен Абай үшін бірдей рухани бастау, олардың арасын жалғастырар арқау, үндестік, кейбір идеяларының бір-біріне тіл қатып тұрғандығы, байланыстылық болғандығын растайды. «Әл-Фарабидің этикалық ойлауының бастауы сұлулық пен бақытқа адамның жетуі...». Атап айтсақ, Абайдың және барлық қазақтың ағарту ісінің этика-әлеуметтік тұжырымдамасы өз бастауын адамды бағалау, оның бақыты мен адамдық болмыстың мәнін қарастырудан алды. Абай мұрасы «ұлы ақынның шығармашылығының өзегінде жатқан әсемдікке ұмтылумен бейнеленеді», - деп академик Ә. Х. Марғұлан әділ бағалаған болатын.

Әл-Фараби мен Абайдың жердің жаратылуы туралы ойлары, космологиялық және космологиялық түсініктері үндес. Әл-Фараби өзінің математикалық трактаттарын-да «8» санына баса назар аударған, ал содан 9 ғасыр уақыт өткен соң, Абай «Сегіз аяқты» жазған. Әл-Фараби: «Әрбір адамның әлемде (дүниеде) өз орны бар», десе Абай оны жаңғыртады: «Сенде бір кірпіш дүниеге». Идеялардың мұндай өзектестігін жалғастыруға болады «Әл-Фараби және Абай» проблемасын зерттеумен шұғылданушы А. Машанов екі ойшылдың арасын тарихи сабақтастықпен жалғастыру-шы Әл-Фарабидің философия, музыка, жаратылыстану ғылымдары туралы трактаттарына кеңірек тоқталған мұсылман-діншіл Шахабутдин Маржани деген пікірге келеді. Ш. Маржанидің шәкірттері Абайға мөдреседе оқыған жылдарында дәріс берген. Абайдың Маржаниды көп оқығандығы жөнінде мәліметтер бар. Бұл мәселе нақтылауды әрі байыпты зерттеуді талап етеді, бірақ оның қойылуының өзі маңызды және қажетті, өйткені араб-мұсылмандық Шығыстың, сондай-ақ Әл-Фарабидің Абай дүниетанымына ықпалы - проблеманың әлі жіті зерттелмеген жағы.

Абайдың рухани әлемі - ерекше бір тылсым дүние, ал оның негізгі зерттеу объектісі - адам. Сол адамның эстетикалық, этикалық бет пернесі, арман мақсаты, өмірінің мәні, сезімі мен түйсігі, болмысы мен ұлттық ойлау ерекшелігі ұлы ойшылды терең тебіреністерге түсірген. Олардың негізінде адам және кісілік философиясы жатыр. Абай былай дейді:

Өлсе өлер табиғат, адам өлмес, Ол бірақ қайтып келіп, ойнап-күлмес.
«Мені» мен «менікінің» айырылғанын «Өлді» деп ат қойыпты өңкей білмес...

Абайдың этикалық тұжырымдамасында «еңбек» деп аталатын ұғым ерекше орын алады. «Адал еңбек, мал таппақ, жұртқа жақпақ», - деп қандай еңбекті дәріптеу керектігін байқатады. Тіптен ақынның адал, шынайы еңбектің адам өмірінде зор орын алатындығын қозғамайтын шығармасы жоқ деп айтуға да болады. Өйткені еңбек адамның азамат ретінде қалыптасуы үшін рухани тұрғыдан да, парасаттылық тұрғысынан да басты қызмет атқарады деп есептеген. Сондай-ақ, ақын еңбек кісінің жан дүниесін мейірімділікке бөлейді, ал, оның қадірін білмейтін салбөксе жалқаулар көбіне теріс қылықты болып келеді деген тоқтамға келеді. Сол себепті ол: «Еріншектік - күллі дүниедегі өнердің дұшпаны. Талапсыздық, жігерсіздік, ұятсыздық, кедейлік - бәрі осыдан шығады», - деп жазды. Қысқасы, ақын еңбекті ең жоғары игіліктің көзі, адам қаракетінің ең биік өлшемі, халқына қызмет етудің, оның ұлттық арман-мүддесін жүзеге асырудың, намысын қорғаудың басты көрсеткіші деп білді. Адамның тұлға ретінде қалыптасу процесінде өскен ортаның, тәрбиенің рөліне үлкен мән бере отырып, ұлы ақын әркімнің өзін-өзі жүйелі түрде тәрбиелеп отыруы керектігіне айырықша көңіл бөледі. Өзінің он бесінші сөзінде ол осы ойды былайша толғайды: «Егерде есті кісілердің қатарында болғың келсе, күніне бір мәртебе, болмаса жұмасында бір, ең болмаса айында бір - өзіңнен өзің есеп ал! Сол алдыңғы есеп алғаннан бергі өміріңді қалай өткіздің, екен, не білімге, не ахиретке, не дүниеге жарамды, күнінде өзің өкінбестей қылықпен өткізіппісің? Жоқ, болмаса, не қылып өткізгеніңді өзің де білмей қалыппысың?»...

Абай адамның жан дүниесінің үнемі өзгеріс, дамуда болатындығын дұрыс көрсетеді, сондай-ақ өзінің. «Адам бол» дейтін негізгі шафқатты-этикалық принципіне азаматты надандық тұрғыдан ылғи да жетілу, толысу процесі ауқымында ұғынады. Адамның адамшылдық жағын көре білу және дамыту, ақылды, білімді адамды жоғары бағалау, өмірінің аяғына дейін адам болып, дұрыс қартаю, өз халқына қажымай-талмай қызмет ету, бүкіл адамзатты, адамды сүю және құрметтеу – бүгінгі таңдағы басты мәселе.

Осы салада екі дана әл-Фараби мен Абайдың арасын жалғастыру. Оның өзі Абайдың Шығыс мәдениетінен алған, көрген мәселесіне соғатыны мәлім.

- Абайда «мутакалим мантикун» деген сөздер бар. Бұл өзі ғажап терең философиялық - логикалық – диалектикалық қағида. Бұл жөнінде бүкіл араб елдерінде, халифалар заманынан бастап осы күнге дейін айтыс-

тартыс талас үзілген жоқ. Мантиқ-логика ілімін ең толық зерттеп дамытқан адам Әл-Фараби. Десек те, бұл ілімінің теріске әкетіп, шатыстыратын жағы бар. (Абай сонан қаш деп отыр). Бұған қоса оның нағыз ғылыми ойды дәлелдейтін тамаша өлшеуші, әдістері де бар. Мұның кейінгісі әл-Фараби сияқтыұлы ғалымдардан алған тағылымының нәтижесінен Абай даналығы түлеуден өтті дейді,- Әл-Машани.

Абайда талай терең қағидалар жатыр. Мысалы Абайдың «ғақлия – нақлия», «ғаламның сәнді сәйкес жарастығы», «ғылым құдіреті», «жүрек таразысы – инсаф», «өмірдің өзі шындық» деген тәрізді қағидаларының әрқайсысы бір-бір томдық еңбек жазуға болатын тақырыптар. Және осылардың барлығы әл-Фараби еңбегінде бар, онда терең талқыланған.

Абай жолын келешекте кеңейтіп адамдық, шындық жолы– Фараби-Абай жолы деп тануымыз керек...».

Әдебиет

1. Әл-Фараби. Философиялық трактаттар. – А., 1972.
2. Абай. Қара сөз. – А., 1993.
3. Машанов А. Әл-Фараби және Абай.
4. Медетбаев Т. С. Әл-Фараби мен Абай хакім [Текст] / Т. С. Медетбаев // Молодой ученый. — 2015. — №8.1. — С. 60-62.

«ӘЛ-ФАРАБИ» МЕКТЕП-ЛИЦЕЙІ «ҚАЙЫРЫМДЫ ҚАЛА» ЖӘНЕ ҚҰНДЫЛЫҚТАРҒА БАҒЫТТАЛҒАН БІЛІМ ОРДАСЫ

Смаилова Күлімкөз Қайырбайқызы,

СҚО, Петропавл қ.,

«әл-Фараби» мектеп-лицейі» КММ

директоры

Жиентаева Зәуреш Көшегалдықыз, директордың

орынбасары

Екінші ұстаз Әбу Насыр Әл-Фарабидың философиясы әсіресе жаһандану заманында рухани құндылықтар азайып, рухы жоқ, менменшіл, жеке бастың қамын елдің қамынан жоғары қоятын, бәрін де ақшаға сатып алуға болады деп ойлайтын адамгершіліктен жұрдай, қатыгез, жартыкеш жандар көбейіп бара жатқан қоғамда мейірімділік, қайырымдылық, қасындағы адамға қол ұшын беру секілді құндылықтар ауадай қажетті болып тұрғаны айдан анық нәрсе. «Рухани жаңғыру» бағдарламасы осындай қажеттіліктен туындап отыр. Осы бағдарлама аясында Әл-Фараби сынды ұлы ғұламаның «әрбір адам бақытына жететін қайырымды қала құру» туралы ойын іске асыруға болады деп есептейміз.

Білім мазмұнына Фарабидің философиясын қолданатын уақыт келді. Халықаралық бағалау бағдарламасының нәтижелері бойынша біздің көрсеткіштеріміз төмен екенін білеміз. Оқу мен математикалық сауаттылықты, жалпы оқушылардың функционалдық сауаттылығын көтеру үшін әлемнің екінші ұстазы атанған Фарабидің жоғарыда айтылған педагогикалық, философиялық қағидаларын қолдану қажет. Адам бақытты болғанда ғана алған білімі нәтижелі, сапалы болады. Білімді, ғылымды игеру үшін адамға Әл Фараби дайындап жазып кеткен мынадай ең жақсы бақытқа жеткізетін әдеттерді бойға сіңіру керек: қайырымдылық пен түсінушілік, бір-біріне көмек беру, достық пен бейбітшілік, тәрбие мен тәлім. Кез келген ортада, отбасы, мектеп болсын әділеттілікті орнату, халықты оқыту, оларды керекті ғылыммен толықтыру, адамгершілікке тәрбиелеу, қайырымдылықты таратуға бағыттауымыз қажет. Аمانдық, байлық, құрмет, бедел, білім, өнер, адамгершілік, руханият секілді Әл-Фарабидің қала тұрғындары ие болатын ортақ ізгіліктерді әрбір отбасына, балабақша, мектеп, колледж және жоғары оқу орындарының оқу-тәрбие процесіне, барлық ұйымдар мен қоғамдық институттардың ережесіне кіргізу қажеттілігі туындап отырғаны даусыз.

Өмірді бақылап, байыптап, талдай отырып, Әл-Фараби маңызды қорытынды шығарды: ізгілікті қасиеттер мен әдеттерге бай адамдар өз әрекеттері арқылы айналасындағы елдің бақытты болуына ықпал етеді. Бақытты болуға кедергі келтіретін әрекеттер, әрине, кемшіліктерден, білімсіздіктен, көргенсіздіктен туындайды. Бақытқа жетудің бірден-бір

жолы ғылымда деген тұжырым жасады. Әбу Насыр Әл-Фарабиден өзіміз де, шәкірттеріміз де үйренетін тағылым жеткілікті. Жаһандану заманында дамыған елдер қатарына жақындаудың бірден-бір жолы – жалпыадамзаттық құндылықтарға негізделген білімді игеру. Сондықтан да Әл-Фараби осындай зияткер тұлға болу үшін төрт талап қояды:

1. Адамның жан тазалығы
2. Ар тазалығы
3. Бүкіл адамзатқа, халқыңа деген махаббат
4. Білім мен ғылымға деген қалтқысыз қызмет.

Екінші ұстаз жас ұрпақтың сана-сезімін қалыптастыру үшін үш нәрсенің ерекшелігін жүйелеп, дәйектеп алу шарт деп жазады:

1. Баланың ішкі ынта-ықыласы, құмарлығы
2. Ұстаздың шеберлігі мен ар тазалығы
3. Сабақтың оқушының тұлға ретінде қалыптасуында алатын орны.

Ғалым дене тәрбиесі мен адамгершілік тәрбиесінің ұқсастығына, оның бір-біріне тигізетін әсеріне ерекше мән берді.

Әл-Фарабидің философиясы мен дүниетанымын зерделей отырып, бүгінгі педагогика саласына дүниеде емес, осы дүниеде «өз бақытын өзі жасайтын» тұлғаларды тәрбиелейтін білім стандартын, пән бағдарламасы мен тұжырымдарын, оқулықтарды дайындау қажет деп есептейміз.

Солтүстік Қазақстан облысы Петропавл қаласындағы «әл-Фараби» мектеп-лицейі – Ұлттық құндылықтарды өзінің қазіргі және келешек өміріндегі жетістіктерінің күре тамыры ретінде білетін, табысты өмір жасаушы, бойындағы қабілеттерін, қадір-қасиеттерін өзінің, отбасының және елінің игілігі үшін ашып, тиімді пайдалана алатын; жоғары потенциалы бар, рухани, интеллектуалдық, шығармашылық және білімділігі жағынан келешек өмірдегі үлкен жетістіктерге қол жеткізетін, әлеуметтік жауапкершілігі мол азаматтар мен азаматшаларды дайындау» атты миссиясы бар, өңіріміздегі жаңашыл білім ордасы.

Мектептің тыныс-тіршілігін саралай отырып, әлсіз, мықты, қауіпті және басым жақтарын анықтап алып, Әл-Фарабидің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарасы» атты трактаты негізінде төмендегідей міндеттерді белгіледік:

1. Әл-Фараби мұрасын зерделеп, қазіргі педагогиканың өзекті мәселелерін шешуде қолдану.
2. Қайырымды мектеп тұрғындары ие болуға тиісті ортақ ізгіліктерді қалыптастыру.
3. Мектеп-лицей ұжымына бақытқа жету жолдарын көрсету.
4. Тәлім-тәрбие үрдісін ұлттық негізде іске асыру.
5. Мектеп-лицейдің білім беру үрдісін ізгіліктендіру.
6. Шәкірттерді табиғатына үйлесімді жан-жақты дамыту.

Жобаның өзектілігі: Ана тілін қадірлемейтін, дұрыс сөйлей білмейтін, білуге ниеті жоқ, ұлттық салт-дәстүрімізді білмейтін, жалқау, көпсөзділікке үйір, ысырапшыл, елдің қамынан гөрі өз басының қамын бірінші орынға қоятын, отбасы құндылықтары қалыптаспаған,

жалғызбасты аналар өсіріп жатқан, жігерсіз, рухсыз, мейірімсіз, қатыгез, тексіз ұрпақ көбеюде. Тәуелсіздік алғалы 30 жыл толғалы отырса да, ел тұтқасын ұстайтын ұрпағымыздың жағдайы бізді қатты алаңдатады. Әл-Фараби мұрасы, әсіресе «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары», «Бақытқа жету» шығармаларының идеясы жоғарыда аталған мәселелерді шешудің дайын құралы дер едік.

Әл-Фарабидің философиясы мен «Мәңгілік ел» идеясының негізінде, «Қазақстан -2050» стратегиялық бағдарламасында және Елбасының «Ұлы Даланың жеті қыры» мақаласында да дамыған 30 елдің қатарына қосылып, елімізді әлемге таныту үшін, мәңгілік ел болып қалу үшін ғасырды асар рухы, әдебиеті, өнері ұлы, дара болуға тиісті. Иә, жылдар өтіп жатыр, ал алдыңғы толқын ірі тұлғалар, ұлт мақтаныштары ұмыт болуда. Себебі ұсақтанып, қатыгезденіп кеттік. Әл-Фараби осындай жамандықтарды болдырмаудың жолын ұсынып, құралдарын жасап кетті.

«Адамның бір қызығы бала деген...» деп, Абай атамыз айтқан екен. Осы қызығымызды дұрыс жолмен мына қиын заманның тығырығынан алып шығу бүгінгі барша ересектердің, соның ішінде мұғалімдердің зор міндеті. Ал бұл тығырықтан тек ата-бабаларымыз ғасырлар бойы ұлықтаған, сусындаған, аманат еткен жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарға негізделген сапалы білім мен салауатты тәрбие алып шығады. «Қайырымды мектеп» идеясы оқушының рахаттанып өмір сүруін, өсіп-өнуін, оқып дамуын көздейді. Бақытты, қайырымды, білімді, рухы мықты, жүрегінде оты бар тұлғаларды шығару - негізгі мақсатымыз.

Осы миссияны табысты орындау үшін мектеп-лицейіміздің 2007 жылдан бері «Қайырымды мектеп» жобасы іске асырылып келеді. Бұл жобада адами капиталдың даму идеясы – педагогтар мен оқушылардың мүмкіндіктері, білімдері, құзыреттіліктерінің өзі үшін, отбасы мен қоғам үшін даму идеясы жатыр. Мұғалім тек қана кәсіби қызмет тұрғысынан қарастырылмайды, ол бірнеше әлеуметтік рөлі бар біртұтас тұлға ретінде қарастырылады.

Әл-Фараби атаған он екі құндылықты қалыптастыруға бағытталған «Қайырымды мектеп» жобасын іске асырудың ең тиімді келесі құралдары бар:

1. «Әл-Фараби руханияты» екі күндік облыстық турнир
2. «Фарабитану» ағартушылық-зерттеу орталығы
3. «Рухани жаңғыру» жобалық кеңсесі
4. «Ұлы даланың жеті қыры» орталығы
5. «Әжелер мектебі»
6. «Қыз Жібек» клубы
7. «Бимаржан» ұлттық би тобы
8. «Әл-Фараби мұрагері» орталығы
9. «Томирис» гендерлік клубы
10. «Коучинг – адами капиталды дамыту құралы»
11. «Әл-Фараби жұлдызы» атты көшбасшылар клубы
12. «Бақытты отбасылар» мектебі

«Қайырымды мектеп» жобасының табыстылығын анықтайтын әлеуметтік зерттеулердің нәтижесінде біз келесі қорытындыға келдік:

1. Әбу Насыр Әл-Фарабидің философиялық идеялары 21 ғасырда жеке адамның сұраныстарына және қоғамды жаһанданудың қауіп-қатерінен сақтайды, тұтас мемлекеттің тәуелсіздігін баянды ететін күш-қүдіреті бар.

2. Мектеп-лицейінің ұстаздары, шәкірттері мен ата-аналарының басым көпшілігінің бойында қайырымдылық пен өзара түсінушілік, достық пен бейбітшілік, бақытқа жеткізетін ең жақсы қасиеттер, тәлім мен тәрбие негіздері басым құндылықтарға айналды.

3. Ұжым үнемі оқиды, керекті ғылыммен білімін толықтырып отырады, бір-біріне үнемі көмектеседі, адамгершілікке тәрбиелейді, қайырымдылықты мектепте, отбасында, ағайын-туыс ортасында, басқа қоғамдық орындарда таратады.

4. Әл-Фараби жазып кеткендей, мемлекеттің рухын мектеп қоғамындағы адамгершілік, қайырымдылық, әділеттілік, шынайылық, тұрақтылық, ізгілік көтереді, рухани құндылықтары ғана сақтай алады.

5. Өркениетті мемлекеттің бет-бейнесі, оның мәдениеті, әлеуметтік ортада адам бойында кісілік қасиеттердің орын алуымен көрінеді. «Әл-Фараби» мектеп-лицейі білім беру қызметі үлкен сұранысқа ие болды және жергілікті қоғамдағы әлеуметтік үдерістерге оң әсері бар білім және мәдениет ошағына айналды.

6. «Зиян келтірмей, жәрдемдесу» қағидасына сүйенетін Әл-Фарабидің ізгілік теориясына дәл келетін Павлодар педагогикалық университетінің профессоры Ғ.М.Кертаева негізін қалаған педагогикалық деонтология деген ғылымды қатар дамытудамыз.

7. Мектеп-лицей ортақ құндылықтары бар, моральдық ұстанымдарды заңнан гөрі күшті санайтын тұлғалардың бас қосқан жеріне айналғаны қуантады.

8. Мұндай негізде құрылған мектеп «ренішпен келгенге – демеу, тарыққанға – таяныш, оқушылардың сүйеніш табатындай сүйікті мекеніне айналып отыр».

9. Шәкірттеріміздің мейірімді, көмекке дайын тұратын, жекебасының қамынан гөрі елінің қамын жейтін тұлғаларға айналып, бойларына Әл-Фараби жазған он екі асыл қасиеттің бірте-бірте қалыптасып келе жатқанын аңғарамыз.

10. Әл-Фарабидің философиясы мен дүниетанымын зерделей отырып, бүгінгі педагогика саласына о дүниеде емес, осы дүниеде «өз бақытын өзі жасайтын» тұлғаларды тәрбиелейтін білім стандартын, пән бағдарламасы мен тұжырымдарын, оқулықтарды дайындау қажет деп есептейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» - Әл-Фараби
2. «Рухани жаңғыру» бағдарламасы
3. «Ұлы даланың жеті қыры»
4. Фарабидің педагогикалық ойлары

ӘЛ-ФАРАБИДІҢ РУХАНИ МҰРАСЫ

*Абилкаримова Маржан Мухамеджановна,
СҚО, Уәлиханов ауданы,
«Чехов орта мектебі» КММ
қазақ тілі және әдебиеті пәнінің мұғалімі*

Дүниежүзілік ғылым мен мәдениетте көрнекті із қалдырған, өзінің атын жоғалтпаған ортағасырлық ойшыл, энциклопедист, ғалым, Шығыс Ренессансының көшбасшысында тұрған дара тұлғалардың бірі Әбу-Насыр әл-Фараби. Атақты Отырар кітапханасы орналасқан өңірдің түлегі білім баспалдағының алғашқы сатыларын осы өлкеде өткереді.

Фараби өмір сүрген дәуір терең тарихы, төлтума мәдениеті, озық дәстүрі бар түркі даласына ислам дінінің дендей еніп, түркі, араб, парсы мәдениетінің тоғысуы басталған күрделі кезең. Фараби өнер иелерімен, сөз зергерлерімен сұхбаттас болып, ғылымдағы күрмеуі шешілмеген күрделі мәселелерді тап басып, өзінің жолын ізденіске айналдырады. Философия, логика, этика, математика, астрономия, салаларына арналған 150-ге жуық трактат қалдырған.

Ғылымның түп қызығын философия мен логикадан тарата зерттеуде Фараби Аристотель бағытын жалғастырды. Тарихи шындықты көркем шындыққа айналдырып, шығармашылық қиялмен көмкеріп, оқырманға ой саларлық образдар туындатқан.

Фараби бейнесін суреттеген жазушылар Д.Досжановтың «Фараби» повесі, Ш.Құсайыновтың «Әбу Насыр әл-Фараби» пьесасы т.б. поэмалар қазақ әдебиетінің алтын қорына қазына болып қосылды.

Әл –Фарабидің әдебиет саласына қосқан еңбектерінің әлі де айтылмаған қорлары көп. Біздің есімін мақтан тұтар даңқты жерлесіміз әл-Фараби жайлы зерттеулердің арнасы келер күндерде де ортаймақ емес.

2020 жылы «Әлемнің екінші ұстазы» атанған Әбу Насыр әл-Фарабидің 1150 жылдағы аталып өтеді.

Әбу Насыр әл-Фарабидің 870 жылы Арыс өзенінің Сырға барып құятын сағасындағы Фараб қаласындағы дүниеге келген. Әл-Фараби білімге деген құштарлығының арқасында Аристотельден кейінгі «екінші ұстаз» атанды. Ол 150-ге жуық философиялық және ғылыми трактаттар жазып қалдырған. Ғалымның еңбек жолын қысқаша айтып кететін болсақ, философия мен логика, саясат пен этика, музыка мен астрономияны зерттеді.

Ғұлама ойшыл ғылымды 2 топқа бөлген:

Бірінші-теориялық; екінші-практикалық, осыдан бері өзіміздің еңбек жолымызда да осы заңдылықты қолданамыз.

Әл-Фарабидің рухани мұрасына тоқталатын болсақ, үлкен бір дүниеге көз бұрайық. Әбу Насыр әл-Фарабидің туған отаны Отырардан

туған жер топырағы апарылып, қабір топырағы туған жерге әкелінген «Сирия сапары» ұйымдастырылды. Осы үлкен із қалдырған Фарабидің аты өшпестей, Сирияның астанасы Дамаск қаласында этно-мәдени орталықтағы ұлы ғұламаға арналған музей ашылды. Бұл біз үшін үлкен бақыт, кеуде көтеріп біздің жерлесіміз деп айтуға кумән болмайды. Бірақ, біздің қандастырымыз осы өшпес із қалдырған ғұлама ғалымдардың еңбектерін жай шан-тоздырмай, оқып-тоқыса деймін. Өз ойымды «Бақыттың мәні-парассаттылықта, әркімнің өз алдына игілікт мақсат қоя білуінде, ол мақсат тек кездейсоқ рахат үшін емес, шынайы игілік үшін бағытталуында, адамның өз мінез-құлқын, іс-әрекетін ерікті түрде өзгертіп, ізгілікке бағыттап отыруында»- деп ұлы ойшылдың сөзімен аяқтасам деймін.

Ғылыми еңбектері осымен тоқталған жоқ, соны ең әйгілісі- «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары жайлы трактат». Ғылым қала басшыларын «Қайырымды және надан» деп екіге бөледі ол кезде қала – мемлекет болған. Ол қай кезде бақытта болады? Ғылымның пікірінше, бұл шаһардың әкімдеріне байланысты. Егер әкім білімді, әділ, ойы таза болса барлық қала тұрғыны бақытты болады ал қаланың әкімі надан болса, шаһардың адамдары бақытсыз болады. Әл-Фараби шын бақытқа жету үшін адам үнемі іздену керек дейді. Сондай-ақ адамның мінез-құлқы да жақсы болуы керек», - дейді өркениет философы. Сонымен қатар, өзі діншіл адам еді исламның ақылға негізделген дін екеніне сенетін. Кейбір деректер Фарабидің өзіне ұсынылған шенді алмай, күндіз көкөніс өсіріп, түнде шам жарығымен философиялық ойлар жазумен айналысқандығын көрсетеді.

Бақыт дегеніміз – ол абсолюттік игілік. Ал Фарабидің айтуынша, адамдар көп нәрселерді өзінің өмірінің мақсаты мен негізі деп ойлайды. Олар өзіне ұнайтын, керекті нәрселер, мысалы: ақша, атақ, т.б. Адам бақытты ешбір жағдайда басқа күні арқылы емес, тек теориялық ақыл парасат күні арқылы ғана пайымдайды. Бақытты дұрыс түсінетін адамдар – данышпан адамдар деген пікір қалыптасқан.

ДУХОВНОЕ НАСЛЕДИЕ АЛЬ-ФАРАБИ И АБАЯ В СВЕТЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ

*Горохводацкая Анна Васильевна,
учитель русского языка и
литературы,
Есмагамбетов Арман Рушанович,
учитель истории и основ
обществознания
КГУ «Новошымская средняя
школа №2»,
район им. Габита Мусрепова, СКО*

Простолюдин, прославившийся умом — выше царя, вознесенного
удачливой судьбой. Юноша, продающий свой труд, достойнее старца,
торгующего своей бородой.
Абай Кунанбаев

В 2020 г. в Казахстане отмечают 1150-летие Абу Наср ибн Мухаммед аль-Фараби и 175-летие Абая. И аль-Фараби, и Абай по праву считаются выдающимися деятелями своего времени, оказавшими ключевое влияние на духовное развитие тюркского мира в целом и казахского народа в частности. Не случайно, что аль-Фараби известен как «Муалим ассани» – «Второй учитель» (после Аристотеля), а Абая уважительно называли «Хаким», то есть «Мудрец». Идеи мыслителей актуальны и сейчас в период духовной трансформации казахстанского общества, реализации идеи «Мәңгілік Ел». Будущее страны призрачно, туманно без осмысления духовного наследия прошлого. Это заложено в программе «Рухани жанғыру». Осмысление духовного наследия прошлого в школе во многом происходит на уроках литературы и истории. Литература и история – источник жизненной мудрости. Для примера возьмем программы 7 класса. В программе русской литературы есть раздел «Мораль. Этика. Ценности». Духовная культура является важнейшим аспектом изучения истории средневекового Казахстана. Духовной культуре тюрков посвящен специальный раздел курса. Интеграция истории и культуры позволяет полнее изучить феномен аль Фараби. Можно и нужно при изучении наследия Аль Фараби проводить параллели с творчеством современных писателей, в частности В.Ф. Тендрякова. В статье «Плоть искусства» Тендряков писал: «Все мы люди, живущие в одном мире, единой жизнью, и нельзя, чтобы твое горе вызвало у меня радость, а причины моего восторга были для тебя ненавистны. Почувствуй мое горе, как своё, если ты не хочешь, чтобы мы отравили друг другу существование! Это должно стать целью не только искусства, а любого

общества». Для критического осмысления творческого наследия учащимся можно предложить такие виды заданий как: работа с афоризмами и крылатыми выражениями, написание мини-эссе, составление мультимедийной презентации, подготовка сообщения, интервью от имени главного героя. Исследуя учебный материал, пропуская его через себя, размышляя о духовных ценностях, учащиеся формируют собственный нравственный стержень. В его основе базовые общечеловеческие ценности – любовь, добро, сострадание, милосердие, долг, честь. Эти ценности актуальны всегда. Они вне времени. При этом мы обращаем внимание учащихся на слова Д.С. Лихачёва «Идеал не всегда совпадает с действительностью, даже всегда не совпадает. Но идеал этот очень важен, потому что он задает шкалу ценностей, на которую ориентируется человек в меняющемся мире». Идеалами, задающими шкалу ценностей, для нас как раз и являются Абу Наср аль-Фараби и Абай Кунанбаев.

Что же общего в творчестве двух мыслителей? Несомненно, это обращение к проблеме человека, исследование философии человека. И аль-Фараби, и Абай хотели видеть свой народ просвещенным и счастливым. Но у каждого мыслителя было свое видение пути к просвещению и счастью.

Философия Аль-Фараби, основанная на синтезе греческой, арабской и тюркской культур, и ставшая духовной основой Восточного Ренессанса, заостряет внимание исследователя на идеальном, совершенном человеке.

Такой человек должен:

- иметь сердце и обладать проницательным умом;
- любить правду и ненавидеть ложь;
- обладать гордой душой и дорожить честью;
- стремиться к духовному совершенству, презирать материальные блага;
- быть справедливым, проявлять решительность;
- быть смелым, брать на себя ответственность за исполнение должного.

К такому состоянию может прийти любой человек, но только путем совершенствования разума. Это можно сделать как через обучение, так и через воспитание. Для этого нужен наставник, философ. Только так человек приобретет добродетели. Под добродетелью в философии понимается положительное нравственное свойство характера определённого человека, определяемое его волей и поступками; постоянное деятельное направление воли к исполнению нравственного закона (заповедей). «Тому, кто желает овладеть какой-либо добродетелью, следует приложить усилие к изгнанию пороков, которые противостоят добродетелям, поскольку добродетели достигаются редко и только после освобождения от пороков». Эти добродетели должны стать привычками. При этом нужно помнить о золотой «середине» во всем. Храбрость лучше безрассудства, а щедрость лучше расточительства. Умеренность во всем – одна из добродетелей. Правильно воспитанный, обученный человек –

основа идеального общества, государства в целом. Тем самым, говорится о культе разума, знаний. Сегодня именно знания, уровень образования и науки, определяют конкурентоспособность нации и государства. Аль-Фараби утверждал, что только через воспитание и обучение человек добьется счастья. Счастье, по аль-Фараби, – это достижение совершенного знания и высоких нравственных норм, которые и после смерти отдельного человека или исчезновения данного поколения могут служить человечеству. То есть каждый человек может и должен оставить память о себе. Память в добрых делах. Именно на этом акцентируется внимание учащихся. Аль Фараби писал, что «вся земля станет добродетельной, если народы будут помогать друг другу для достижения счастья».

Что касается Абая, то он мыслил категориями, во многом обусловленными действительностью времени. Времени окончательного присоединения Казахстана к России и усиления колониальной политикой Российской империи в крае. Феномен Абая рассматривается в курсе истории Казахстана 8 класса.

«Слова назидания» Абая являются логическим продолжением учения аль-Фараби, изложенного в трудах «О взглядах жителей добродетельного города», «Пути достижения счастья», «О счастье», «Афоризмы государственного деятеля», «Указание пути к счастью».

Учащимся во время занятий предлагается провести исследовательскую работу, определить общее и особенное во взглядах мыслителей, сформировать собственное понимание взглядов ученых.

Идеал Абая заключался в реализации формулы «Адам бол!» («Будь, стань человеком!»).

Формула нравственности в трактовке Абая заключается в том, что мы, родившись людьми, еще не являемся ими, по сути. Мы должны ими еще стать. «Чтобы стать Человеком, нужно объявить войну всем его порокам и недостаткам, которые унижают его». «Не раскрыв для себя видимых и невидимых тайн вселенной, не объяснив всего себе, человеку не стать человеком». Учащимся предлагается осмыслить данные высказывания и высказать собственные суждения. По мысли Абая, человек должен всю жизнь совершенствоваться, прилагать труды по возвращению добродетелей. В этом он схож с аль-Фараби. Он оппонировал тем, кто придерживался мнения, что пороки людей предписаны судьбой, роком. По его взглядам, человек волен сам избирать - творить добро или зло. Внимание учащихся заостряется на тех качествах, которые Абай считал порочными и добродетельными. Абай считает 5 врагами человека такие качества как: «злословье, ложь, хвастовство, безделье и мотовство». Эти пороки необходимо преодолеть каждому человеку. Друзьями же человека являются «разум, доброта, упорство, скромность и труд». Эти качества нужно возвращать сызмальства. Человек должен служить обществу. Именно на это должно быть направлено его воспитание.

Зрелость человека, на взгляд просветителя, определяют три главных качества: разум, сердце, воля. При этом Абай говорил о том, что каждый,

кто считает себя человеком, должен слиться в сердце с Богом. Но при этом вера не должна быть слепой, фанатичной. Опорой общества и народа должны быть личности, в полной мере овладевшие этими качествами. Будучи истинным патриотом, Абай видел будущее своего народа в образовании, просвещении, развитии науки и искусства, в упорном и созидательном труде. Он писал: «Тот, у кого больше знаний, любви, справедливости, – тот мудрец, тот ученый, тот и обладает миром». Для сопоставления приведем высказывание Аль-Фараби: «Тому, кто стремится к истокам науки мудрости, необходимо (с молодых ногтей) быть доброго нрава, воспитанным наилучшим образом, изучить Коран и науки Закона в первую очередь. Быть благоразумным, целомудренным, совестливым, правдивым, отталкивающим порок, разврат, измену, ложь, уловки. Быть свободным умом от интересов пропитания, приближаясь к выполнению законных назначений, не нарушая опоры законных основ и не нарушая ни одного из правил сунны и шариата. Стремиться к возвышению в науке и (среди) ученых, не избирая науку ради нескольких достижений и приобретений, (не избирая ее) средством приобретения материальных благ». Мы видим, что и Абай, и аль-Фараби в целом мыслили одними категориями. Оба мыслителя считали, что путь к совершенствованию мира лежит через совершенствование человека, постижение им Бога, стремление к знаниям и справедливости.

Мы считаем, что этот путь находится вне времени и вне пространственных границ. Он связывает прошлое и настоящее, так как именно прошлое – ключ к пониманию настоящего.

Резюмируя, подчеркнем, что изучение наследия аль-Фараби и Абая в средней школе помогает формировать личность ребенка, воспитывать учащихся в духе казахстанского патриотизма и гражданственности

Литература

1. О логическом учении аль-Фараби/ Бурабаев М.С. и др. – Алма-Ата: Наука, 1982. – 200 с.
2. <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Arabien/IX/Farabi/text31.phtml?id=13261>
3. http://www.rusnauka.com/18_EN_2009/Philosophia/44661.doc.htm
4. <https://esa-conference.ru/wp-content/uploads/files/pdf/SHurshitbaj-Majra.pdf>
5. <https://www.kaznu.kz/content/files/pages/folder1800/Едильбаева%20С.Ж.,%20Амиркулова%20Ж.А.,%20Вестник.pdf>
6. http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1035&Itemid=52
<http://abai.kaznu.kz/rus/?p=113>

ӘЛ-ФАРАБИ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАН

*Даулетова Айжан Сермағамбетқызы,
СҚО, Петропавл қ.,
«№21 орта мектеп» КММ
қазақ тілі және әдебиеті пәнінің мұғалімі*

Әл-Фараби қазіргі Қазақстанның оңтүстігінде орналасқан Фараб (Отырар) қаласында түркі тектес әулеті отбасында туылған. Оның әкесі әскербасы болатын. Зерттеуші ғалымдардың айтуынша әл-Фарабидің балалық, жастық шақтары туралы мәліметтер өте аз. Себебі ұлы ғалымның өмірінің бұл кезеңі туралы мағлұматтар жоқтың қасы. Сондықтан да зерттеушілер ұлы ойшылдың өмірбаянын оның елуден асқан шағында ғана Бағдат шаһарына қоныс аударуынан бастайды. Оның ғылым жолындағы қызу ізденістері мен ұзақ сапарлары нақ осы кезден басталған. Әл -Фараби жастайынан түлі ғалымдардан оқыуды үйренді. Оның ақыл-ойының ұшқырлығы мен білімінің молдығына тәнті болған талай жан еріксіз тандай қаққандығымен көзге түскен. Сол кезде бірнеше тілдерді әсіресе араб, парсы, түрік тілдерін жетік меңгерді. Ұлы ойшыл біраз жылдар Бағдат шаһарында ғылыми ізденістермен айналысып тұрақтап қалады. Содан кейін Шам аймағына қоныс аударады да сексен жасқа жетіп, өмірден өткенше сол өлкеде қалады. Алғашқы сапарында әл-Фараби Бағдат шаһарында логика, математика ғылымдарын терең зерттеп, араб тілін игереді. Ол өте зеректігімен көзге түседі. Дүниенің өткінші қызықтарынан, ойын-сауықтан алыс болатын. Тұрмысына жетерлік аз дүниеге қанағат етіп, уақытының барлығын ғылым жолына арнаған. Сондай-ақ, ол медицина ғылымын да толық меңгерген. Ал Шам аймағына келген кезде әл-Фараби алғашында Дамаск қаласындағы бір бақта бағбан болып жұмыс істейді. Мұнда ол жеміс ағаштарын баптап жүріп ғылыммен айналысуын әрі қарай жалғастырады. Ол әсіресе, логика ғылымдарын терең зеттеп білген. Сол сияқты бұрын-соңды салада жазылған еңбектердің бәрін парақтап оқып шыққан. Ақын өзінің тұрмысының жұпынылығына қарамастан қолындағы бар қаражатын кітап сатып алуға жұмсап, күні-түні ғылыммен айналысатын болған. Ақырында оның есімі әлемге жайылған. Еңбектері шартарапқа тарағаннан соң есімі дүниеге әйгілі болды. Уақыт өте келе оны білім иелері мойындап, өз заманының бірегей ғұламасына, біртуар дара тұлғасына айналды. Әл-Фарабидің аса парасаттылығы туралы естіген Халеб қаласының әкімі Сәйф әд-Дәулә, әл-Хамдани оны басқа да мұсылман ғалымдармен бірге сарайына шақырып құрметтеп, қонақ қылады. Ұлы данышпанның даналық сөздерін ден қойып тыңдаған әмірші оны өзіне жақындатуды ойлайды. Әл-Фараби киетін киімі мен тұрмысына аса көп назар аудармайтын еді. Оның қарапайым тіршілік кешкені сондай, кейде тіпті, тек қана қара сумен күнелткен кездері де

болған. Ұлы ойшыл қазылық қызмет атқарып жүрген тұсында да ғылымнан қол үзген емес. Бірде таным өрісін одан әрі кеңейтіп, білімін молайта түсуді көздеген данышпан қазылық мансаптан бас тартады. Саз өнерінің қыр-сырларын тексеріп, терең игерген ғұлама көп ішекті ғажайып аспап ойлап табады. Сол кезде ақын жазушылар қиын кезге қарамастан көп еңбек жасап тарихымызда мәңгі есте қала білді. Қазіргі кезде біз осы ақын жазушылардың еңбектерімен мақтанамыз. Қазіргі кезде алып қарап салыстыратын болсақ бізде қазір бәрі дамып келе жатқан заман. Көптеген бағдарлама негізінде өз ісімізді іске асырамыз деп ойлаймын. Мектеп оқушыларына сабақта осы ойшыл ғалымдарымз туралы көп айтып олардың қазақ әдебиеті пәніне қызығушылығын арттыру әр маманның алдындағы үлкен мақсат. Біз осындай ата-бабаларымыздың еңбектерін бағалап отырып әр күнде мақанып жас ұрпаққа тәлім-тәрбие берген кезде әрқашан айтып әр оқушыға жеткізіп отырса қателеспеген болар едік. Қазіргі кезде жас ұрпақ көбінесе кітапты аз оқиды. Олар көп жағдайда ақпаратты ғаламдордан алады. Ғаламтормен ғана шектелмей осындай даналы, данышпан ақын жазушылардың өмірбаяндарымен танысып, шығармаларын, трактаттарын оқып отырса қандай ғанибет болар еді. Сондықтан жастарды қазақ әдебиетінің осындай кемеңгер ақындарының шығармаларын көп оқытып баулу керек деген ойдамын.

Әдебиет

1. Нысанбаев Ә. Ғылым тарихы және философиясы. Оқу құралы. Алматы: Эверо, 2013.Б.164.

2. Рүстемов Н. Бірегей тұлға // Ғұлама.Ойшыл. Ұстаз. Әл-Фарабидің 1130 жылдығына арналған 2001 жылдың қазан айының 12 жұлдызында Отырарда өткізілген Халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның материалдары,-Алматы: Қазақпарат, 2001.Б.216.

3. Байғабылов Х.С. Ұлы ойшыл ғұлама // Ғұлама. Ойшыл. Ұстаз. Әл-Фарабидің 1130 жылдығына арналған 2001 жылдың қазан айының 12 жұлдызында Отырарда өткізілген Халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның материалдары,-Алматы: Қазақпарат, 2001.Б.216.

ӘЛ-ФАРАБИДІҢ РУХАНИ МҰРАСЫ

*Еслямова Ульяна Тельманқызы,
СҚО, Петропавл қ.,
«Бірінші гимназия» КММ мұғалімі*

Қасиетті қазақ даласы талай ұлы ғұламаларды дүниеге алып келді. Қазақ топырағынан көкірегі ояу, көзі ашық, ойшыл азаматтар бүкіл шығыс араб – парсы мәдениетін меңгеріп, өз шығармаларын көпке ортақ тілде жаза біліп, кейінгі ұрпақтарға мұра етіп қалдыра білген, әлемдік әдебиет пен мәдениеттің алтын қорына өзіндік үлес қосқан Ұлы ғұлама Әл-Фараби бабамыз. «Ғылыми мұра қалдырмаған ғалым найзағай ойнатып, күркіреп тұрып, жаумай өткен бұлтпен тең», — деген араб халқының дана мақалы бар. Осындай қанатты ойды ту қып ұстаған Әл-Фараби ғылым мен өнердің барлық саласына өлшеусіз үлес қосып, артында өшпес мұра қалдырды.

Әл – Фараби өз заманында дарынды ақын болған. Соңғы жылдары әл-Фарабидің бұрын ғылымға белгісіз болып келген аса құнды бір шығармасы Братислава (Чехославакия) университетінің кітапханасынан табылды. Арабша жазылған бұл ғылыми еңбек «Китаб ашшеер» («Өлең кітабы») деп аталады. Бұл шығарманы араб тілінен өзбек тіліне аударып, оған алғы сөз, ғылыми түсініктер жазып, жеке кітап етіп шығарған белгілі өзбек ғалымы А. Ирисов болды.

Әл-Фарабидің «Өлең кітабы» көлем жағынан шағын ғана туынды, оны тіпті кітап емес, мақала деп атаған жөн шығар. Мүмкін мұның өзі алғашта көлемді шығарма күйінде жазылған болуы да ықтимал. Кейінірек белгілі бір себептер әсерімен кітап көлемі әдейі қысқартылып, бізге тек тезис күйінде жеткен болуы да ғажап емес.

Ғұлама әдебиет теориясына арнаған «Өлең кітабы» атты еңбегінде өлең жазу ісіне қойылатын шарттарға тоқтала келе, ішкі терең мағынаға сыртқы пішін, яғни сұлу ұқсас үндесіп келгенде ғана әсем жыр туындайтынын айтады. Ұлы ғалымның он екі бөлімнен тұратын логика саласындағы кітабының ішіне қосылып, сонымен бірге түптелген екен.

Фараби өзінің «Өлең кітабын» мынадай сөздермен бастайды: Біз поэзиясымен хабардар болған көптеген халықтарға қарағанда арабтар өз поэзиясында бәйіттің соңғы жағына көбірек мән береді. Сол үшін де араб бәйіттері белгілі бір өлшемдігі шектелген сөздермен толықтырылады әрі көркемделеді, мұның өзі оларда сирек қолданылатын яки көпшілікке мәшһүр болған сөздерді пайдалану арқылы іске асады. Жоғарыда аталған бәйіттердегі сөздерден туындайтын мән – мағына осы әңгіме болып отырған нәрсе мен оқиғаларға ұқсайтын еліктеу болуы керек.

Мұндай жағдайда қолданылатын сөз тіркестері ырғақты, белгілі бір бөлшектерге жіктелген болуы керек, тіпті ондағы әрбір ритм, ырғақ, буын, бунақ саны да шектеліп тұруы шарт. Өлеңнің әрбір ритмінде қолданылатын сөз бөлшектері тәртібінің де өзіне лайықты шекарасы болады.

Өлең шумағының әрбір буын бунағындағы ритм тәртібі мен өзге шумақтағы тәртіп өзара үндесіп жатуы керек. Міне, осы жоғарыда айтылған шарттардың орындалуы нәтижесінде, өлеңнің әрбір құрамдас бөлігі оқылған кезде өзара бір мезгілде оқылады. Әрі біркелкі болып шығады. Әрбір ырғақта қолданылатын бәйіт сөздерінің де белгілі бір тәртібі, шекарасы бар. Мұнда бәйіт сөздерінің соңғы жағы да шектелген. Не дыбыстар дәл өзіндегідей яки оны дауыстап оқығанда тең келетін сөздер болуы керек.

Бәйіттегі сөздер де әңгіме не туралы айтылып жатқан болса, соған ұқсас етіп, бейнелі түрде айтылуы тиіс. Сонымен бірге бәйіттердің бір – біріне үндес болуы да талап етіледі.

Алайда грек шайыры Хомердің (Гомер — Н. К.) етістік қолдануына қарасақ, ол өз жырларында өлең жолдарындағы соңғы сөздердің сәйкес келуіне мән бермейді...»

Фараби осы еңбегінде «бәйіт сөздерінің соңғы жағы да шектелген» деген пікір айтқан. Оның мәнісі: өлеңнің соңғы бірінші тармақта қалай келген болса, екіншісінде де солай келуі керек деп түсіну қажет. Бұл арада Фараби өзара ұйқасатын сөздер туралы әңгіме қозғап отырған сияқты. Өйткені мұндай жағдайда тармақ соңындағы әріптер, дыбыстар ұдайы бірдей болып келеді, әсіресе соңғы буындар солай болады.

Сонымен бірге, Фараби «бәйіттегі сөздер де әңгіме не туралы айтылып жатқан болса, соған ұқсас етіп бейнелі түрде айтылуы тиіс» дейді. Орта ғасыр философтары табиғаттағы әрбір құбылыстың әсері қоғамдық өмірде де сол күйінде қайталанып, өз көрінісін тауып отырады деп түсінген. Сондықтан табиғат пен қоғамдық өмірдегі құбылыстарды жырлаушы ақындар оларды «Табиғатқа еліктеуші» деп атаған. Алайда бұл арада Фараби көркем сөз өнеріндегі ұқсату-теңеу жөнінде айтып отыр. Демек, сол өмірдегі әрбір оқиға тек теңеу жолымен, образ арқылы ғана оқырманға жетеді деген пікірді меңзеп айтып отыр.

Әбу Насыр әл-Фараби өзінің «Өлең кітабында» поэзияның бірқатар теориялық мәселелеріне — өлеңнің композициялық құрылысына, шумағына, өлшеміне, ұйқасына, т. б. шолу жасай келіп, жырдың барлық компоненттері ақынның айтайын деп отырған ой жүйесіне лайық, орынды болу керек деген түйін жасайды. Жақсы өлеңде қашанда басы артық, оғаш тұрған шумақ, тармақ болмайтынын ескертеді.

Осы еңбегінде автордың айтпақ болған басты пікірі — өлеңнің ішкі мән — мағынасы мен сыртқы тұлғасы өзара қабысып, логикалық тұрғыдан үндесіп тұруы тиіс. Поэзиялық туындының әрбір буыны, бунағы, ұйқасы, үні, өлшемі т. б. бір-бірімен үндесіп, дәлме — дәл келіп жатқанда ғана ол оқырманның ойынан шығады. Дарынды шайыр құдды шебер ұста секілді. Қарапайым сөздердің өзінен — ақ таңғажайып өрнектер жасайды. Осы мәліметтер Әл — Фарабидің «Өлең кітабы» еңбегін талдау барысында жоғары сынып оқушыларына өз көмегін тигізер деген ойдамын.

Фарабидің әдеби мұрасын игеруде «Өлең кітабын» жан — жақты зерттеп, оқып — үйренудің мәні зор

ӘБУ НАСЫР ӘЛ-ФАРАБИ – ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ РУХАНИ ҰСТАЗЫ

*Жетписова Р. Ж.,
СҚО, Петропавл қ.,
«№9 орта мектеп» КММ мұғалімі*

Әл-Фарабидің ғылыми қызметі ортағасырлық араб-мұсылман мәдениетінің гүлдену дәуіріне, яғни біздің дәуіріміздегі Х ғасырдағы мұсылман ренессансына сәйкес келеді. Қазіргі уақытта әл-Фараби ойларының өзектілігі қайтадан арта түсуде. Оның көзқарасында саясат, дін және бақыттың өзара терең қатынасы көрсетілген. Бүгінде әлем ислам және батыс өркениетінің текетіресу қаупі алдында тұрғанда, ислам мәдениетімен астасатын экстремистік және лаңкестік көңіл-күй үдеп келе жатқан кезде, ұлы философтың мұрасы адамзаттың күллі көзқарасын шешуге көмек бере алады.

Өздігінен білім алып, көп ізденген ойшылдың бүгінгі күнге дейін «Логика», «Метофизика», «Этика», «Саяси және әлеуметтік философия», музыка мен медицинаға арналған жүзден астам трактаттары сақталған. Ол ең алғаш болып музыканы математикалық негізде жүйелеп, оны ғылымның бір бағыты ретінде көрсеткен данышпан. Шығармаларында көне грек оқымыстыларының, әсіресе Аристотельдің еңбектеріне талдау жасады.

Білім-ғылымды үйретумен қатар тәрбиелік мән зор шығармалар жазды. Әл-Фараби сезім мен ойлау, тәрбие мен іс-әрекет жүйесін жетілдіру мәселесіне қайта айналып соғып отырған. Білімсіз адамгершілік молаймайды, білімсіз адам өзінің абзал қасиеттерін тани алмайды. Ұлы ойшыл ғылым мен тәрбие ұштасса ғана рухани сауаттылыққа жол ашылады, мінез-құлқын түзей алмаған адамның ақиқат ғылымға қолы жетпейді деп ескертеді. Ғалым дене тәрбиесі мен адамгершілік тәрбиесінің ұқсастығына, оның бір-біріне тигізетін әсеріне ерекше мән берді.

Әл-Фараби «адамға ең бірінші білім емес, тәрбие беру керек, тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы. Ол кезешекте оның өміріне зиян әкеледі» деп тәрбиеге аса қатты көңіл бөлу керектігін түсіндірді. Ғұламаның ғылыми философиялық еңбектерін байыптап, қайта қарау барысында оның педагогика тарихындағы ұлы тұлғалардың бірі болғандығын көреміз. Ол Шығыс еліндегі тұңғыш сындарлы педагогикалық жүйе жасаған ағартушы. Әбу Насыр Әл-Фараби өзінің «Риторика», «Поэзия өнері», «Бақытқа жол сілтеу туралы» трактаттарында этикалық-эстетикалық мәселелерге көңіл бөліп, білім дәрежелерін саралап, солардың негізін дәлелдеп берді.

Ол музыка туралы жазған кітабында музыка өнерін әдемілеп жіктеп береді. Ал «Логика» және «Диалектика» атты шығармасында әлемнің ішкі байланысын, дамуы қандай екенін түсіндіріп, әлемге паш етеді.

Әл-Фараби дүниенің мәңгілігін мойындап, танымның болмысқа тәуелділігін растап, ақыл-парасат туралы ілімді саралады. Ол “Ғылымдар тізбегі”, “Бесінші трактат”, “Медицина каноны”, “Қайырымды қала”, “Адам ағзасындағы мүшелер”, “Жануарлар ағзасындағы мүшелердің құрылысы мен қызметі”, “Жануарлар ағзалары”, “Темперамент туралы”, “Риторика”, “Поэзия өнері туралы”, “Бақытқа жол сілтеу”, “Вакуум туралы”, “Теориялық арифметикаға қысқаша кіріспе”, “Болжамдағы геометрияға кіріспе”, “Астрологиялық болжамдарда не дұрыс, не теріс”, “Ғылымдардың шығуы”, “Евклидтің бірінші және бесінші кітаптарының кіріспелеріндегі қиын жерлерге түсініктеме”, “Фусул ал-мадани”, “Философияны үйрену үшін қажетті шарттар жайлы трактат” секілді ғылымның барлық саласына арнап еңбектер жазып, көп мұралар қалдырған кемеңгер философ.

Әбу Насыр әл-Фарабидің ойшылдығына үңіле келе, таңдай қағарлық бір құбылыс – данышпан кеудесінен өнген сериалды түйіндердің бір-біріне қарама-қайшы келмей, қайта бір-бірін толықтыра, толыстыра байыта түсетіндігі, тұтастана толығымен тәнті ететіндігі. Мәселен, ғұлама адамға тән бір жақсы қасиет өзін қоршаған әлемнің әсемдік сырларына үңілу, одан рухани нәр алу өзінің нәзік сезімін образдар арқылы паш ете алуы дей келе, тән ауырса, жан да ауыратындығы, сұлу саз жан сергітетіндігі тұрғысында толғанады. Музыканы рухтың, құмарлық пен ынтызарлықтың, әр алуан көңіл-күйдің ісі, музыканың негізгі міндеті адамның эстетикалық қажетін өтеуі десек, ғалым өнердің теориясын меңгеруді өнерге қатысты мәселелерді ақыл арқылы ұғыну, оның қабілетін игеру тұрғысында дәл болжауы Әбу Насыр ғұламаның өз қағидатына тастай берік, гүлдей нәзік жан болғанын аңғартады. Өнертану тұңғығына бойлай алу білігі де енді түсінікті. Ол – энциклопедиялық тұрғыда тұңғық білімді жан. Айналысар болсаң, әр іске де өзге дүниені ұмыта, беріле кіріс, сонда ғана шынайы түйінге қол жетуі, шын беріле қызықтаған нәрсе ғана жүрекке жетуі айқын екенін аңғартады. Не болмаса, ғұламаның ұстаздық, достық хақындағы тұжырым-түйіндері де ақиқат дәлдігімен тамсантпай қоймайды. Ұстаздың мінез-құлық нормасына келгенде, «ұстаздық еткен адамның әдісі тым қатаң да болмасын, тым босаң да болмасын. Егер тым қатты, үнемі ызғарлы болса, онда оқушы мұғалімін жек көретін халге жетеді. Егер де өте босаңсытып жіберген кішіпейілдік болса, онда оқушылар жағынан мұғалімді кем санау, берген білімі мен ғылымына селқос қарау қаупі туарын» құдды бір эксперимент жасағандай дәл анықтайды. Осыншама сіз бен бізге жаңа ұрпақты рухани тұлға тұрғысында баулуда ауадай қажетті, аса керекті келелі тұжырымдарға қалай тамсанбассың! Өмірдің өзінен өрілген ойлы түйіндер. Бір ғажабы, Әбу Насыр әл-Фарабидің қай трактатының қай тарауын оқысаңыз да ойлантпай қоймас ойлы тұжырымдарға кенелеріңіз даусыз.

«Білімдінің күні жарық, білімсіздің күні қаріп» деген емес пе, сөзге шешен дана халқымыз. Соны ескере келе әбу Наср бабамыздың ғылым жолына өз үлесін қосарда табанын тоздырып бүкіл әлемді шарлап, ғылым

мен білімнің құпия сырларын жетік меңгергені үшін кейінгі ұрпаққа өшпес өнеге, өлмес мұра, ең құнды асыл қазына деген ойдамын. Оның аманат етіп қалдырған ең ұлы шығармаларын, әлі де зерттелмей жатқан ұлы мұраларын терең зерттеп, келешек ұрпаққа жеткізу болашақ жастар біздің еншімізде. Және жастарды уақытын бос, пайдасы жоқ тірлікке емес, уақытын тиімді падалануға, біздің ұлы бабамыз Әбу Насырдың қайталанбас ғажап туындыларымен танысып содан үлгі алар жастарымыз көп болса, еліміздің болашағы бұдан да жарқын болмақ.

Қысқасы, ғұлама өнер біткеннің бәрі бір адамның құшағына сыймайтынын білсе де, «ғақлия көзбен қарасаң, дүние – ғажап, сен – есік, жаһлы көзбен қарасаң, дүние – қоқыс, сен – меншік» деп өмір бойы шарқ ұра ізденумен өткен. «Көп іздеген көмбе үстінен шығады» дегендей, ғалым ізденгіштігіне шек жоқ. Ғалым өмірінің басты мәні де – тар жол, тайғақ кешулі кезеңдердегі сан тараулы қилы қиындықтарға мойымастан, жүнжіп кетпестен аса сабырлылықпен ізденуінде, ғалам құпияларына бойлауында. Ғұламаның ешуақытта толдым, толыстым, жеттім, жеңдім демеуі де бүгінгі жаңа ұрпаққа тағылым болса керек-ті.

Ұлы өркениет философы Әбу-Насыр әл-Фарабидің рухани әлемі – адамзат өркениеті мен рухани құндылықтарының биік шыңы. Қай кезеңде болмасын рухани тұрғыдан жаңғыру – ұлттың болашағы үшін өте маңызды. Ұлттың өткен өмірі мен философиясына мән беру арқылы қоғамдық сананы жаңғыртып қана қоймай, болашағына да байыпты бағыт ұсынады.

ӘБУ НАСЫР ӘЛ-ФАРАБИ МЕН АБАЙ ӘЛЕМІ

*Жолдогарина Ляйля Сайлауовна,
СҚО, Петропавл қ.,
«әл-Фараби» мектеп-лицейі» КММ
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі*

Қазақ елінің ғана емес, әлемнің мақтанышына, жол сілтер жұлдызына айналған ұлы тұлғаларымыз Әбу Насыр Әл-Фараби мен Абай Құнанбайұлының мәдениетімізде, әдебиетіміз бен тарихымызда алатын орны ерекше. Әлемнің екінші ұстазы атанған Әл-Фараби мен дара, дана, ақын Абайдың арасындағы үндестік бары белгілі. Бүгінгі таңда ұлы тұлғалар жайында зерттеу еңбектері, жаңа әрі құнды мәліметтер де баршылық. Алайда, қанша тың мәліметтер берілсе де көптік етпейді, себебі дара тұлғалар әлемі бүгінгі күнмен үндеседі, сабақтастық бары анық. Бүгінгі қарыштап алға қадам басқан заманда, рухани жаңғыру, жандану барысында халқымызға рухани азық болуға таптырмас байлық, таусылмас азық деп есептеймін. Әл-Фарабидің трактатынан, Абайдың қарасөзінен тәлім- тәрбиемен сусындайсыз.

Әл-Фарабидің этикалық ойлауының бастауы – адамның, халықтың бақытқа жетуі десе, Абайдың қарасөздерінде адамды бағалау, оның бақыты мен адамдық болмыстың мәні туралы қарастырады. Сонымен бірге Әл-Фараби мен Абайдың жердің жаратылысы туралы ойлары, космологиялық түсініктері де үндес келеді.

«Әл-Фараби және Абайды» зерттеумен шұғылданушы А. Машанов екі тұлғаның арасын тарихи сабақтастықпен жалғастырады, яғни олардың жаратылыстану, философия, музыка ғылымдары туралы пікірлері үндес келеді деген. Қазіргі мектеп бағдарламасы бойынша А. Құнанбайұлының шығармашылығымен қазақ әдебиеті пәнінен оныншы сынып оқушылары толық танысады. Менің ойымша, Әл-Фараби мен Абай арасындағы үндестік жайында арнайы бір, екі сағат бөліп не тарих не әдебиет пәнінен үйреткен жөн. Өмір сүрген дәуірлері өзгеше болғанымен, ой сабақтастығы бар екенін оқушының білгені дұрыс. Себебі, төменгі, орта буын оқушыларына тақырып қиындау әрі күрделі болуы мүмкін. Пән апталықтарында, түрлі шаралар барысында аталмыш үндестік жайында сөз қозғалса, артық емес. Оқушыларға зерттеу жұмыстарын жүргізуге бағыт беру арқылы, өздіктерінен екі тұлға арасындағы сабақтастықты, үндестікті тапқызуға болады. Шығармаларының тәрбиелік мәніне көңіл бөлгізу арқылы, қазіргі қоғам, адам мәселелері жайлы ойларын жинақтауға болады. Сондықтан оныншы сыныпта тарихи тұлғалар жайында сыр шерткен орынды, бүгінгі заман жайында да салыстыру жүргізгенде ұтымды ойлары болатыны анық.

Әл-Фараби еңбектерінің бірі - «Интеллект (сөзінің) мағынасы жайында» деп аталатын зерттеуінде интеллект түрін «потенциалды интеллект», «актуалды интеллект», «әрекетшіл интеллект» деп философиялық түрлерге бөліп қарастырады. Әл-Фараби «жүре келе дарыған интеллект» туралы айта келіп, адам туғаннан білімді болып тумайтынын, интеллектің өзі жүре келе, естіп, көріп барып қана қалыптасатынын түсіндіреді.

Осы философиялық құнды ойды араға тоғыз ғасырдай уақыт салып, Абай Құнанбайұлы жалғастырған. Абай өзінің «Он тоғызыншы сөзінде»: «Адам ата-анадан туғанда есті болмайды: естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, білгені, көргені көп болған адам білімді болады. Естілердің сөзін естіп жүрген кісі өзі де есті болады.», – деп жазады. Сондай-ақ Әл-Фарабидің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты трактатында «Қайрат», «Ақыл», «Жүрек» туралы айтса, ақын әрі ойшыл Абайдың он жетінші қарасөзінде жан-жақты ашылып, түсінік беріледі. Бұл үшеуі де адамға серік болуы керек.

«Мінез – жанның айнасы», деп Әл-Фараби терең ой қозғаса, Абай оны дамытып, өз ғақлиясында осы тақырыпты түйіндей түседі. «Адамның мінезін өзгертуге болмайды деген адамның тілін кесер едім,»- деп дара, дана хакім Абай айтқан екен. Ендеше бүгінгі психология, өзін-өзі тану пәндерінен де ойшылдардың алатын үлесі мол. Сонымен бірге діни тұтастық, жалғастық болғандығы түсінікті. Діни көзқарастары, тұжырымдары өте ұқсас болған. Жалпы екі тұлғаның арасындағы байланыс, үндестік жайлы зерттеу мақала 1973ж. «Қазақ әдебиеті» газетінде басылған екен. Тілімізге сіңген, жанымызға жақын «Мәңгілік Ел» деген тіркестің басты ерекшеліктерін Әл-Фарабидің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары туралы», «Мемлекет билеушінің нақыл сөздері» деген еңбектерінен тануға болады. А.Құнанбайұлының ел басқару ісі жайында жазған өлеңдері баршылық. Ақын өзі де аз уақыт болыстық қызмет атқарды. Сол кездері шығарған «Болыс болдым, мінекей», «Мәз болады болысың» деген сияқты өлеңдері бар. Ел басқаруда халықты бөлуге болмайтындығын қадап айтады. Ел ішіндегі наразылық, халықтың тұрмыс жағдайының жұтаңдығы оның жанына батты. Сол себепті де Абай халықтың қамқоршысына, жанашырына айналды. Абай - ұлт мақтанышы, поэзия пайғамбары.

Болашағымыздың бағдары, жерлес ақын Мағжан Жұмабаев сенген жас ұрпақ, мәңгілік елдің мәңгілік атын қалдыру үшін тарих қойнауынан қол үзбеуі тиіс. Бүгінгі білім, ғылым, адамгершілік, еңбекқұмарлық, адалдық, музыка, ұлтжандылық тағы да басқа асыл әрі ізгі қасиеттердің негізі Әл-Фараби мен Абайдан бастау алады. Сондықтан да тұғыры биік тұлғалардың сара жолын жалғастыру - біздің борышымыз.

ӘБУ НАСЫР ӘЛ-ФАРАБИДІҢ ТРАКТАТТАРЫ МЕН НАҚЫЛ СӨЗДЕРІНЕ ТОҚТАЛУ ЖӘНЕ ТАЛДАУ

*Жолтайұлы Қуандық,
СҚО, Ақжар ауданы,
«Талшық орта мектебі» КММ
тарих пәні мұғалімі*

Ұлы даланың ұлы тұлғасы, Аристотельден кейінгі әлемнің екінші ұстазы атанған Әбу Насыр әл-Фараби бабамыздың ұрпаққа мәңгі өшпестей мұра болып жеткен еңбектері бүгінгі таңға дейін құндылығын еш жоғалтқан емес. Ғұламаның еңбектері ғылымның сан саласын қамтыған, заманының озық ғылыми жаңалықтарын топтастырған баға жетпес құнды еңбектер. Әбу Насыр әл-Фарабидің «Логика», «Метофизика», «Этика», «Саяси және әлеуметтік философия», музыка мен медицинаға арналған жүзден астам трактаттары сақталған. Әбу Насыр әл-Фарабидің трактаттарының нақты саны жайлы ғалымдардың арасында әліде қызу пікірталас туындауда. Мәселен Мориц Штейншнейдер 117 трактат жазды десе, түрік ғалымы Ахмет Атеш 160 трактат жазып қалдырған дейді, ал Тәжік ғалымы Ғафуров 200 трактат жазып қалдырған деген дерек келтіреді. Жалпылама деректерде Әбу Насыр әл-Фараби 150-дей трактат жазып қалдырған дейді. Ғалымдардың көпшілігі өздерінің зерттеулерінде 150-дей трактат жазып қалдырды деген байламға тоқталады. Ғұламаның нақты қанша трактат жазғаны әлі де зерттеуді талап ететін, түйіні шешілмеген мәселе. Ұлы ғалымның әйгілі еңбектері қатарына «Ізгі қала тұрғындарының көзқарастары жайлы трактат», «Музыка туралы үлкен трактат», «Риторика», «Поэзия», «Бақытқа жол сілтеу туралы трактат», «Логика», «Диалектика» атты еңбектерін жатқызуға болады. «Риторика», «Поэзия өнері», «Бақытқа жол сілтеу туралы» трактаттарында этикалық-эстетикалық мәселелерге көңіл бөліп, білім дәрежелерін саралап, солардың негізін дәлелдеп берді. «Логика» және «Диалектика» атты шығармасында әлемнің ішкі байланысын, дамуы қандай екенін түсіндіріп, әлемге паш етеді. Оның атақты «Музыка туралы үлкен трактат» деген шығармасы әлемнің көптеген тілдеріне аударылған. Әбу Насыр әл-Фараби Аристотельдің «Категория», «Бірінші және екінші Аналитика» сияқты фәлсафалық және логикалық шығармаларына түсіндірмелер жазған.

Ғылыми еңбектерінің ең әйгілісі «Ізгі қала тұрғындарының көзқарастары жайлы трактат». Ғұлама бұл еңбегін Бағдадта бастап, 942 жылы Шамда (Сирия) жалғастырып, 942-943 жылдары Дамаскіде аяқтайды. 948-949 жж. Мысырда бұл еңбегін қайта қарап, кітабын үлкен-үлкен алты бөлімге бөледі. Кітап алғаш рет 1895 жылы Лейденде («Бирбил» баспасы) басылып шықты. Нұсқаны баспаға әзірлеген арабтанушы ғалым Фридрих Дитрици. Әбу Усайба арқылы жеткен алты

бөлімінің (фусул) жалғыз қолжазбасы 1961 жылы табылған. «Ізгі қала тұрғындарының көзқарастары жайлы трактат» атты еңбегінде ғалым қала басшыларын «қайырымды және надан» деп екіге бөледі. Қала тұрғындары қай кезде бақытты болады? Ғалымның пікірінше, бұл шаһардың әкімдеріне байланысты. Егер әкім білімді, әділ, ойы таза болса, барлық қала тұрғыны бақытты болады. Ал қаланың әкімі надан болса, өтірік айтса, шаһардың адамдары бақытсыз болады.

Әбу Насыр әл-Фарабидің нақыл сөздері бүгінгі таңға дейін өзінің тәрбиелік мәнін жоғалтқан емес. Нақыл сөздерінің философиялық мағынасына көз жүгіртсек тәрбиелік мәні зор екенін аңғаруымызға болады. Ғұлама бір сөзінде «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие беру керек, тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы. Ол келешекте оның өміріне зиян әкеледі» дей келе адам өміріндегі тәрбиенің маңызына тоқталады. Дана халқымыз тәрбие тал бесіктен басталады деп бекер айтпаса керек, ұлттық тәрбиемен сусындап өскен жас ұрпақ болашақта елінің көшін өрге сүйрер азамат болары хақ. Ғұламаның ғылым, білім туралы айқан нақыл сөздері де аз емес «білімді болу деген сөздің мағынасы – белгісіз нәрсені ашуға қабілетті болу деген ұғым» дейді ұлы бабамыз. Бүгінгі ғылым-білім қарыштап дамыған жаһандану заманында адамзат баласы белгісіз нәрсені ашуға ұмтылуда. Ғалымдарымыз ғылымға жаңа дүниелерді ұсынуда. Ақыл-ой бәйгесінде біреулер озып, біреулер көш соңында қалуда. Әбу Насыр әл-Фараби бабамыз осыны неше ғасыр бұрын болжап айтып кетті. Қоғамның дамуында білімнің алар орны қандай екенін айқындап берді. Жан-жақты дамыған, бойына көшбасшылық қабілеттерді дарытқан тұлғаның қоғамдағы рөлін ашып көрсетті.

Бір күні Әбу Насыр әл-Фарабиді шығыс әмірлерінің бірі сарайына арнайы шақырып, мынандай сауал қояды:

– Уа, Екінші ұстаз, менің мемлекетімнің болашағы қандай күйде болмақ? Болжамыңды естігім келеді, – дейді.

Сонда әл-Фараби: – Еліңнің болашағын білгің келсе, маған жастарыңды көрсет, содан кейін айтып берейін, – деген екен.

Еліміздің болашағы жастардың қолында. Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев болашақ – білімді жастар қолында деген болатын. Жас мұраты білім, тәлім – талабы Өнер, оқу – жастықтың қару жарағы дегендей қазақ жастары білімді, парасатты, намысты болса еліміздің болашағы жарқын болмақ. Кезінде кемеңгер Әбу-Насыр әл-Фараби бабамыз 12 жасында ғылым білім қуып Бағдадқа келіп, әрі қарай Дамаск, Халеб, Каир, Шаш, Самарқан, Бұхара, Мерв, Нишапур, Рей, Хамадан қалаларында да болып, білімін жетілдірді. Бабамыздың бойындағы осынау ғылым-білімге деген құштарлық бүгінгі жастарымыздың бойынан табылса еліміздің болашақта көркейіп, гүлденері хақ. Әбу Насыр әл-Фараби бабамыздың еңбектері өскелең ұрпаққа кеңінен насихатталса нұр үстіне нұр болар еді.

ТАУСЫЛМАС РУХАНИ АЗЫҚ, БАҒА ЖЕТПЕС РУХАНИ МҰРА!

*Жусупова Ақбөпе Тұрсынбайқызы,
Солтүстік Қазақстан кәсіптік-педагогикалық
колледжі, қазақ тілі оқытушысы*

Қасиетті қазақ даласы талай ұлы ғұламаларды дүниеге алып келді. Қазақ топырағының көкірегі ояу, көзі ашық, ойшыл азаматтары бүкіл шығыс араб-парсы мәдениетін меңгеріп, өз шығармаларын көпке ортақ тілде жаза біліп, кейінгі ұрпақтарына мұра етіп қалдыра білді. Олардың ішінде аты әлемге жайылғандары да аз емес. Солардың бірі — бәрімізге танымал Әбу Насыр Әл-Фараби. Білімге, ізденуге деген құштарлықтың жетелеуімен ол, жас шағында, дүниедегі құбылыс біткеннің бәрі кісіге әрі ғажап, әрі таңсық көрінетін кезде саяхат жасап, сол замандағы мәдени әлемнің көптеген орталықтары: Хорасанда, Бағдадта, Дамйскіде (Шам), Алеппада, Каирда (Мысыр) болған. Өз өмірінің көп жылдарын ол, араб халифатының саяси және мәдени орталығы болған, Бағдадта өткізді. Мұнда ол өз білімін әбден тиянақты меңгеріп, толықтырады, көрнекті ғалымдармен байланыс жасайды, сөйтіп өзінің білімдарлығы, ақылының алғырлығы және асқан беделге ие болды. Әл-Фараби 950 жылы 80 жасында қайтыс болды.

Қазақстанда Әл-Фараби есімі XX ғасырдың 70-жылдары айрықша танымал болды. Әл-Фараби еңбектерін қазақ-орыс тіліне аудару үшін белсенді жұмыстар жүргізілді. Оның мұрасына арналған көптеген мақалалар мен бірқатар көркем шығармалар жазылды, оның есімімен көшелер мен ғылыми орталықтар аталды.

Фараби Аристотельдің, Әл-Киндидің ізін қуып, философия мен ғылымның барлық салалары бойынша үлкен жетістіктерге жетті. Мәселен, Фараби шығармаларының санын неміс ғалымы Ш. Штейшнейдер 117 еңбек десе, түрік ғалымы А. Атеш - 160, ал тәжік ғалымы Б. Ғафуров - 200 трактат деп көрсетеді.

Фараби философия саласы бойынша грек ойшылы Аристотельдің “категориялар”, “метафизика”, “Герменевтика”, “Риторика”, “Поэтика”, бірінші және екінші “Аналитика”, “Топикасы” мен 4 сопылық еңбектеріне түсініктемелер жазды. Ол еңбектері күні бүгінге дейін де мәні — маңызын жоғалтқан жоқ. Сөйтіп, Фараби Шығыс пен Батыстың ғылымы мен ежелгі мәдениетін таныстыруда зор роль атқарды.

Ұлы Бабамыз Аристотельдің философиясын дамыта отырып, өз тарапынан да “Ғалымдардың шығуы”, “Ғалымдар энциклопедиясы немесе тізбегі”, “Кемеңгерлік меруеті”, “Ізгі қала тұрғындарының көзқарасы”, “Музыканың үлкен кітабы”, “Философияны аңсап үйрену үшін алдан ала не білу кажеттігі жайлы”, “Ақылдың мәні туралы”, “Әлеуметтік-этникалық трактаттар”, “Философиялық трактаттар”, т. б. көптеген философиялық

еңбектер жазған. Фараби ғылымның философиялық-логикалық ірге тасын дұрыстап қайта қалап шықты. Ол музыка жайлы күрделі зерттеулер жүргізді. Фарабидің метафизика, тіл ғылымы, логика, психология, география, этика т. б. ғылымдар жайлы жазған еңбектерінің мәні ерекше зор. Тарихқа неғұрлым терең үңілген сайын, біз жеке ұрпақтардың, тайпалар мен ұлттардың мәдениеті мүлде оқшау дамиды деген “теорияның” негізсіздігін соғұрлым айқын көріп отырмыз. Дүние жүзі мәдениетінің дамуында із қалдырған сол көрнекті қайраткерлер, шындығында, адамзат мәдениетінің бірлігін паш етіп келеді. Әл-Фараби осындай дүниежүзілік тарихи тұлғалардың санатына қосылады. Ол туған елінің мәдени байлығын, иранның, үндінің ежелгі дүние мәдениеттерінің жемістерін бойына дарытты. Дәл, сондықтан да, ол таяз ұғымдар мен соқыр сенімдерден жоғары көтеріле білді, өзінің ойлау жүйесін сындарлы да икемді ете білді. Әл-Фараби өз заманындағы өнер-білімнің ең асылын таңдап ала білді, өз дәуірінің шынайы энциклопедиясын жасап берді. Оның терең мағыналы пікір айтпаған, жете зер салмаған, данышпандық болжам жасамаған бірде-бір білім саласы жоқ деуге болады.

Әл-Фарабидің сарай төңірегіндегі тынышсыз өмірден аулақ болғанды ұнатып, өзіне тамаша лауазымдар ұсынып жатса да, күніне бір дирхемге қанағат тұтып, қарапайым ғана өмір сүрді, өйткені, осы жағдай оны, алаңсыз жұмыс істеуіне мүмкіншілік берді.

Әл-Фараби энциклопедист ғалым ретінде ғылымның барлық саласына елеулі еңбек сіңірді. Ол барлық ғылымды теориялық (логика, жаратылыстану, математика) және практикалық (этика, саясат) деп екіге бөледі. Оның қолынан музыка теориясы, физика, заң, әлеумет, астрономия, медицина, логика, философия ғылымдарына арналған көптеген трактаттар шықты. Аристотель оқуыларын дамыта және жалғастыра отырып Аль Фараби көзі тірісінде ақ “Екінші ұстаз” (Аристотелден кейінгі) деген атақ алады.

Фараби тіл ғылымының, калегграфияның, лингвистиканың, өлең құрастырудың, риториканың ірі теоретигі ретінде танылды. Сауатты жазу, каллиграфия, өлең жазуғ риторикадан трактовалар жазды. Әбу Насыр ал-Фараби – жан-жақты дамыған музыкант әрі композитор, мәнерлеп орындаушы әрі теоретик, тарихшы, музыкалық аспаптарды жасаушы шебер болды.

Астроном және астролог ретінде Фарабидің беделі жоғары болды, ол бұл ғылымдарды арифметика, геометрия, музыка сияқты жоғары педагогикалық ғылымдар категориясына жатқызды. Физика мен жалпы жаратылыстанудан жазған Фараби еңбектері белгілі. Жалпы физикалық және жаратылыс құбылыстарын зерттеуде ол эксперименттер жасау қажеттілігін атап көрсетеді.

Фараби тамаша дәрігер ретінде де белгілі. Дәрігерлік қызыметіне байланысты Фараби, сол замандағы басқа да дәрігерлер сияқты, алхимиямен, ботаникамен, минерологиямен айналысады. Ғылымның бұл салаларының бәрі жаратылыстану құрамына кіретін.

Фараби географияға көп көңіл бөлді. Саяхатшы ретінде ол, Қазақстан мен Орталық Азияның, Таяу Шығыстың, Африканың көптеген ғылыми және мәдени орталықтарында болды. Оның Отрарда, Талас, Шаш, Самархант, Бухара, Хива, Кабул, Бағдат, Дамаск қалаларында болғаны құжат түрінде белгілі. Барлық елдер мен қалаларда, Фараби жаратылыс зерттеушісі, географ және астрорном ретінде аймақты оқып үйренді, орынның координаталарын анықтады т.б. Жаратылсытануға Фараби басты мән берді. Ол, “қандай да бір педагогикалық ғылымға қарағанда, табиғат туралы ғылым әлдеқайда бай және кең көлемді болып келеді” деп жазды.

Өзінің басқа бір еңбегінде “философияны оқып үйренуден бұрын табиғат туралы ғылымды игеру керек, өйткені бұл ғылым адамға барынша жақын, мәндері анық және оған түсінікті ғылым саласы” деп жазады.

Философия саласында Фараби өз заманындағы теңдесі жоқ тұлға саналды. Оның негізгі көзқарасы – рационалдық. Оның философиялық еңбектерінде Аристотель, Платон және басқа ертедегі данышпандардың философиялық еңбектеріне коментарийлер жазуға көп орын берілген. Фарабидің тамаша, өте бағалы еңбегі “Даналықтың маржандары” деген трактаты 1000 жылдан бері Шығыс университеттерінің оқулық құралы болып келеді.

Фараби еңбектері Европаның қайта өрлеуінде үлкен рол атқарды. Бэкон, Л. Да Винчи, Коперник, Кеплер, Лейбниц сияқты оқымыстылар өз жетістіктері үшін Фарабиге қарыздар.

Фараби – шынайы философ, терең білімді данышпан еді, философияға қатысты пәндерді толық игерген болатын. Ол риезиет (математика, геометрия) ғылымдарына жетік, білгір, ірі ғұлама, мал-дүниемен ісі жоқ, қарапайым адам еді. Ол өзінің мінез-кұлқы жығынан ежелгі дәуір философтарына ұқсайтын.

Қорытындылай келе, ұлы адамдардың шығармашылығына зейін салып қарасак, олар өз заманының перзенті ретінде өздері өмір сүрген дәуірдің айқындаушы бейнесі болып табылады. Қазақ даласы Отырарда дүниеге келіп, түркілік дүниетанымның мүмкіндігін әлемге паш еткен Әбу Насыр әл-Фараби адамзаттың кемелдікке деген үздіксіз ұмтылысын бейнелейді! Батыс пен Шығыстың өркениеттер аралық сұхбаттастық идеалына жақындай түсуіне жағдай жасайды.

Әлемдік өркениетте өз орнын ойып алған ұлы жерлесіміз Әл-Фараби іліміне қайта оралу, танып білу, ұлт мүддесіне жарату – таусылмас рухани азық, баға жетпес рухани мұра.

Әдебиет

1. Конрад Н.И. Запад и Восток. – Москва: Наука, 1972. – 496 б.
2. Ә.Дербісалиев. Қазақ даласының жұлдыздары, Алматы, 1995.
3. М.Хайруллаев. Эпоха и учение, Ташкент, 1975.
4. М.Бурабаев. Өшпес жұлдыздар. Ұлы ғалымдар өмірінен. (ҮІІІ-ХІҮ ғғ), Алматы, 1989.
5. А.Машанов. Әл-Фараби және Абай, Алматы, 1994.

ӘЛ-ФАРАБИ МЕН АБАЙ ҮНДЕСТІГІ

*Искожина Асия Акылжановна,
Искожина Улпан Әмлісовна
СҚО, Петропавл қ.,
«№4 орта мектеп» КММ
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімдері*

2019 жылы Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаев өзінің Қазақстан халқына арналған алғашқы Жолдауында «Ендігі жылы бәріміз Әл-Фарабидің 1150 жылдық, Абай Құнанбайұлының 175 жылдық мерейтойларын атап өтеміз. Мерейтой барысында ысырапшылдыққа жол бермей, ғұлама тұлғаларымыздың еңбектерін халық арасында дәріптеуіміз керек» деді. [1]

Қазақтың маңдайына біткен, мың жылда бір рет келетін ұлылардың ұлы күніне арнап елімізде біршама іс-шаралар аталып өтілуде.

Сондықтан бүгінгі күнде заман ағымымен өсіп келе жатқан жас ұрпақтар ұлы ғұламалар Әл –Фараби мен Абай шығармаларын оқып, идеясын түсініп, одан жақсы күш-жігер алып, өз өмірінде пайдаланып жүрген жастардың барына қуанамыз.

Әл – Фарабидің ұлы ойшыл ғалым екені, ғұлама хакім екені, өнерпаз екені мәлім, ал оған жақын, ұқсас адам бар ма деген сауал сұрақ берерде Абай десек те артық болмас. Әл- Фараби мен Абайды байланыстыратын мәселелер зор. Қазіргі заманда өзекті , аса қажет нәрсе Абай мен Фараби көрсеткен шындық жол. Осы жолда, барлық өмірін шынайы іздеуге бағыштаған Әл-Фараби мен Абай келешек ұрпаққа ұстаз.

Абай Құнанбайұлы мен Әбу Насыр Әл-Фарабиді сөз ететін болсақ екеуі де ағартушы ұстаздар. Екі тұлғаның философиялық ізденістері мен ойлары адамды барынша шабыттандыру мен дамыту мақсатына арналған. Әл-Фараби адамдарды шынайы бақытқа жеткізу жолдарын іздеуге бағыттаса, Абай толық, кемел адам тәрбиелеп шығаруды көздеген.

Абайдың «толық адам» туралы ойы «Ғылым таппай мақтаңба» өлеңінен бастау алған. Бұл өлеңде «толық адамға» лайықты ізгі қасиеттер анық көрсетілген :

Бес нәрседен қашық бол,
Бес нәрсеге асық бол,
Адам болам десеңіз.
Тілеуің, өмірің алдында,
Оған қайғы жесеңіз.
Өсек, өтірік, мақтаншақ,
Еріншек, бекер мал шашпақ –
Бес дұшпаның білсеңіз.
Талап, еңбек, терең ой,
Қанағат, рақым, ойлап қой –

Бес асыл іс көнсеңіз. [2.3776]

Әр адамға өз армандарына жету үшін, әрине таудай талап керек. Бірақ та бір ғана талаппен жете алмайсың, оған қоса еңбектену керек, жай ғана еңбектенбей терең ойланып еңбектену керек шығар. Осы үшеуі үндескен жағдайда бір нәтижеге жете аламыз. Кішкентай болса да нәтижені көрген соң, адам, сөзсіз қанағаттанып, айналадағы адамдарға қол ұшын созып, рақымшылық жасайды деген оймен Абай өз өлеңін жас ұрпаққа арнаған.

Абай атаған осы бес асыл іс «толық адамды» танытатын үш қасиет төңірегінде айтылған: талап пен еңбек – қайратқа, терең ой – ақылға негізделсе, рақым мен қанағат – жүректен нәр алатын қасиеттер. Дәл осы ойды Абай өзінің тағы бір өлеңінде толықтырады. Бұл - «Малға достың мұны жоқ, малдан басқа» өлеңі. Үш-ақ нәрсе адамның қасиеті: ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек[3, 218 б.]. «Ыстық қайрат» - бұл әрдайым ізденсіте болып алға ұмтылу. «Нұрлы ақыл» - ізгі іс жасап, құдай тағала берген ақылын жақсылыққа жұмсау. «Жылы жүрек» - иманды болу, адамдардың қайғы –қасіреттерін ұғынып, көмек көрсету, адамдарға құрметпен қарау. Осы үш қасиет бар адам ғана «толық адам» мәртебесіне ие болады. Абай өзінің «он жетінші қара сөзінде» [4,306] де «Ақыл, қайрат, жүрек – осы үшеуің бір кісінде менің айтқанымдай табылсаңдар, табанының топырағы көзге сұртерлік қасиетті, толық адам – сол» деген тұжырым жасаған. Бұл ой «Әуелде бір суық мұз ақыл зерек[5] өлеңінде де жалғасын тапты: «Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста, сонда толық боласың елден бөлек». Олай болса, Абай үшін өмірдің басты құндылығы – адам, жай ғана адам емес, рухани тұрғыдан кемелденген «толық адам».

Әл-Фараби де өз дәуірінде «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты философиялық трактатында «қайрат», «ақыл», «жүрек» сияқты ұғымдарға түсінік берген: «Жүрек – басты мүше, мұны тәннің ешқандай басқа мүшесі білмейді. Бұдан кейін ми келеді. Бұл да басты мүше, бірақ мұның үстемдігі бірінші емес» [6,289б] әл-Фарабидің бұл ойы Абайдың «толық адам» концепциясында логикалық жалғасын тапқан тәрізді.

Абай мен әл-Фарабидің педагогикаға байланысты тұжырымдарында білім мен тәрбие мәселелері өзара ажырамас бөлік болып табылады. Ұлы әл-Фарабидің айтуынша, адам баласы білім, тәрбие, философия арқылы өз мұраттарына жетеді.

Шын хакім сөзінің асыл баға жетпес,

Бір сөзінің мың жыл жүрсе дәмі кетпес,

Қарадан хакім болған сендей жанның

Әлемнің құлағынан әні кетпес [7,426]- дей отыра, Абай бар асыл ойын замана жастарына, ұрпаққа аманат еткен. Оның шығармашылық қызметінің негізгі мақсаты-адам тәрбиесі. Ақын халықтың кішісі мен үлкенге, ұл-қызына, әке мен балаға өмірлік қажет еңбек пен адамгершілік, білім мен өнер, достық, тәлім-тәрбие сияқты қадір-қасиеттердің асыл үлгілерін қара сөздерімен де, өлеңдерімен де жеткізе білсе, Әл –Фараби

«еңбек ету, сапалы болу, адамгершілік, ақылдылық табиғаттан жаратылуы керек» деген тұжырым жасады. Оның пікірінше, тәрбие, білім алу, еңбек ету, ғылым адамы болу адамгершілік пен еңбек тәрбиесімен тығыз байланысты. Соның негізінде ол оқыту мен тәрбиелеудің міндеттерін жеке-жеке анықтайды.

Жастарды тәрбиелеуде Абай мен Әл-Фараби ең алдымен моральдық және адамгершілік тәрбиені есепке алады. Еңбек, имандылық, эстетика, дене тәрбе түрлерін енгізіп қарастырған. Ұлы ғұламаның «Бақытқа жету жайында» атты трактатында мінез-құлықтың жаманы мен жақсысы адамның бойында жүре бітетіндігі туралы айтылған. Ол «Адамның басына қонған бақыттың тұрақты болуы жақсы мінез-құлыққа байланысты, жақсы мінез-құлық пен ақыл-парасатқа ие болғанда бақытқа жетеміз.... » [8] дейді.

Абай он тоғызыншы қара сөзінде: «Адам ата-анадан туғанда есті болмайды: естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі жақсы, жаманды таниды дағы, сондайдан білгені, көргені көп болған адам білімді болады» [4,516], - дейді. Ақын адамның мінез-құлқы өзгермейтіндігі туралы ойды жоқа шығарып, керісінше өзі қоршаған жағдайларға байланысты өзгеріп отыратындығы туралы айтады. Яғни, бала мінезін қалыптастыруда ата-анасының, достарының, ұстаздарының үлгі – өнегелері мен тәрбиенің маңызы зор деп атап көрсеткен Абай. Тәрбие процесімен қатар, балаға білім мен ғылымның да тиімді екенін жеткізе білген. Атап кететін болсақ, ақынның отыз екінші қара сөзінде «Білім-ғылым үйренбекке талап қылушыларға әуелі білмек керек. Егер дін көңілін өзге нәрседе болса, білім – ғылымды бір-ақ соған себеп қана қылмақ үшін үйренесің...» [4,366].

Әл – Фараби өзінің «Қайырымды қала» еңбегінде білім түрлерін кеңінен талдап көрсетті. Ойшылдың ұғымы бойынша, тұрақты берік қоғам ұйымдастыру үшін жалпыадамзаттық білімнен бастау алады. Жалпыға ортақ білім, діни сауаттылық пен парасаттылық адамзат қоғамының бейбіт өмірін, ізгілігін қалыптастыратын негізгі факторды айқындайтын ақиқатты білім, парасатты түсінік, кемел ұғым болу шарт. Соның нәтижесінде халықтың дұрыс діни танымынан, білімінен ізгілікті қоғам, мемлекет пайда болады.

Ұлы ойшылдардың еңбектерінде халықты ғылыммен белсене айналысуға үндеді.

«Білімдіден шықан сөз
Талаптыға болсын кез.
Нұрын, сырын көруге
Көкірегінде болсын көз.» [5]

Әл-Фараби мен Абай арасындағы сабақтастық пен үндестік, жұртымыздың ғасырлар бойы қалыптасқан діни, рухани және мәдени құндылықтарын жандандыру дегенді білдіреді. Демек, бұл бүкіл халқымыздың біршама еңбегін танытады. Осы екі ғұламаның данышпан

тұлға ретінде танылуы айдан анық. Әл-Фарабидің еңбектері мен Абайдың қара сөздері және өлеңдеріне асыл баға бере аламыз .

Әдебиет

1. <http://presidentlibrary.kz/kk>
2. Асыл сөз: Өлеңдер, ертектер, аңыздар / Құраст. Б.Ысқақов-Алматы: Жалын 1987ж
3. Абай Құнанбайұлы. Өкінішті көп өмір кеткен өтіп: Өлеңдер, поэмалар, қара сөздер. - Алматы: «Раритет», 2008ж
4. Абай. Слова назидания. – Алматы: «Өнер», 2005. – 30б.
5. www.sites.google.com.
6. Әл-Фараби. Әлеуметтік-этикалық трактаттар. Алматы: «Ғылым», 1975. - 419б. 4
7. М.Жұмабаев. Өлеңдері, прозасы және әдеби зерттеулер. Құрастырған Ж.Сүлейменов, 2006ж
8. kk.bookmate.com «Әбу Насыр Әл-Фараби 4 том

ӘЛ-ФАРАБИ МЕН АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ҮЙЛЕСІМІ

*Қажығалиев Әкежан Мақсатұлы,
СҚО, Мамлют ауданы,
«Бексейіт орта мектебі» КММ, директордың
тәрбие ісі жөніндегі орынбасары,
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі*

Адам баласын кемелдікке жеткізіп, өркениетке бастайтын бір ғана жол бар. Ол – білім, ғылым жолы. Осы жолға өз өмірін арнап, артына өшпес мұра қалдырған данышпан ғалымдар аз емес. Бірақ солардың арасында бүкіл «әлемге ұстаз» дәрежесіне жеткен екі ғана ғалым бар. Соның бірі – біздің ұлы бабамыз, түрлі ғылымдардың негізін қалаушы – Әбу Насыр әл-Фараби.

Биыл ғұламан ғалымның туғанына 1150 жыл толып отыр. Сонымен қатар, қазақтың ұлық ақыны, ағартушы Абай Құнанбайұлының да дүниеге келгеніне де 175 жыл. Абай атамызды мен әл-Фарабидің ізбасары деп білемін. Абайдың философиялық ойларының бастауын әл-Фарабиден табамыз.

Әл-Фараби «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары туралы трактат» деген еңбегінде адамның өзін танымақтығы жөнінде айтылатын ойларында «өсімдік жаны», «хайуан жаны», «адам жаны» деп жүйелейді. Адам жанына, оның ішкі және сыртқы сезім мүшелеріне талдау бергенде де жүрекке үнемі шешуші мән беріп, ерекше даралай көрсетіп отыратыны бар. Мәселен, әл-Фараби: «Жүрек – басты мүше, мұны тәннің басқа ешқандай мүшесі билемейді. Бұдан кейін ми келеді. Бұл да басты мүше, бірақ бұның үстемдігі бірінші емес», - деп жүрекке шешуші мән бере қараса, осыған сәйкес ой Абайда да: «Сен үшеуіңнің басыңды қоспақ менің ісім депті. Бірақ сонда билеуші жүрек болса жарайды», - деп айтылады. Бұдан екі ұлы ойшылдың да жүрек жөніндегі танымдарының негізі бір екенін, тек баяндау түрі басқаша берілгенін көреміз. Екеуі де өз танымдарында жүрекке шешуші мән-мағына берумен қатар, оны ізгілік, рақым, шапағаттың шығар көзі, тұрар мекені деп біледі. Ұлы ойшыл Абай атамыз көп көңіл бөлген мораль философиясы да осы танымға негізделген. Абай шығармаларының ұзына бойына таратылып, адамгершілік, гуманистік ойларының бәрі де осы көзқараспен ұштасып жатыр. Абайдағы «имани гүл», «әділет», «шапағат» жайлы ой толғаныстарының желісі де – жоғарыда айтылған таным шеңберіндегі ұғымдар. Бұлар әл-Фарабидің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары туралы трактат» деген еңбегінде адамның жеке басының ең кемелденген үлгі-өнегесі жайлы арналы танымының негізіне саяды. Осы дәстүрдің жалғасын Абайдағы «толық адам» жөніндегі ой-пікірден байқаймыз. Абайдың

шығармаларында мол берілетін, жиі сөз болатын «толық адам», «жарым адам», «адам болу», «адамшылық», «адамның адамдығы», т.б. толып жатқан осы іспеттес терминдік мәні бар сөздер тобы, ол жайлы пікірлердің шығар көзі, түп-төркіні әл-Фараби бабамыздың еңбектеріндегі ойлар желісіне қарай сілтейді.

Әл-Фараби «Табиғат ғылымдарының негіздері» жайлы еңбегінде жалпы хауасқа, әсіресе оның хауаси хамса заһири деп аталатын сыртқы сезім мүшелеріне ерекше назар аударған. Өйткені бізді қоршаған болмыстың сырын тануда сезім мүшелерінің басты орын алуы себепті «Сезімдер дегеніміз – хауаси хамса, бес сезім мүшелері», - деп арнайы мән бере атап өтуі жай нәрсе емес. Әл-Фараби атап отырған хауаси хамса жайлы философиялық ұғымдар Абайдың 27, 38-қарасөздері мен «Алла деген сөз жеңіл» дейтін өлеңіндегі термин сөздердің негізі өзектес келіп бір мағынада берілуі екі ойшыл пікірлеріндегі байланыстың төркінін аңғарта алады. Абайдағы: «Жансыз жаратқандарынан пайда алатын жан иесі хайуандарды жаратып, жанды хайуандардан пайда алатын ақылды инсанды жаратыпты», - деген пікір дүниенің жаралуы жайлы әл-Фарабидің: «Тәңірі әуелі жансыз дүниені, өсімдіктерді, жан-жануарларды, соңыра ақыл-иесі адамдарды жаратқан», - дейтін дәстүрлі танымымен төркіндес.

Әл-Фараби мен Абайдың дүниетанымындағы іліктес пікірлерді сөз еткенде ерекше назар аударар нәрсе – әл-Фараби түзген ғылымды классификациялау принципімен Абайдың таныс болғандығы. Абайдың әл-Фараби жасаған ғылымды жүйелеудегі бағытымен таныстығы жанама түрде дәлелденіп отыр.

Әл-Фараби еңбектерінен Абайдың хабары болғандығы күмән тудырмайды. Осы себепті Абай шығармаларының нәр алар бастауларының бір төркінін әл-Фараби бастаған мешаиундер мектебінен іздеу – абайтану алдына қойылып отырған уақыт талабы.

Хакім Абай:

Білімдіден шыққан сөз,

Талаптыға болсын кез.

Нұрын, сырын көруге,

Көкірегінде болсын көз – дейді.

Бабалар рухы асқақтап, қазақ елінің Көк байрағы желбірей берсін.

ҚАЙЫРЫМДЫ ҚАЛАНЫҢ» БОЛАШАҚ ТҰРҒЫНДАРЫ-МЕНІҢ ОҚУШЫЛАРЫМ

*Казиева Фарида Камалиденовна,
СҚО, Ақжар ауданы,
«Қарашілік орта мектебі» КММ
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі*

Бақыт –көп мағыналы сөз. Бақытты өмір сүру әркімнің де арманы. Оны әркім әртүрлі түсінеді. Бақыт жайлы данышпан әл-Фараби де өз еңбектерінде көп айтқан екен.

«Бақыт – әрбір адам ұмтылатын ұлы мақсат» деп көрсеткен әл-Фараби бақытқа білім мен игілік нәтижесінде ғана жетуге болады, және ондай мүмкіндік қайырымды қала тұрғындарында көбірек болады дейді. Осында айтылып тұрған білім, игілікті іс, қайырымдылық үшеуі қай кезде де адамзатты бақытқа кенелте алатын қасиеттер.

«Бақыт дегеніміз игіліктердің ішіндегі ең қадірлісі, ең үлкені және ең жетілгені» деп көрсетеді және әр адамның оған толық құқығы бар дейді.

Қайырымды қалалардың басқа қалалардан ең басты айырмашылығы мен белгісі жоғары тәртіп пен оның тұрғындарының мәдениеттілігі, сыпайыгершілігі және билеушілерінің қайырымдылығы, ақыл-парасаты екенін айтады.

Қайырлы, білімді, мәдениетті басқару халықты бақытқа бастайды, олардың іс-әрекетін, ерік-қасиетін осы жолға бағыттайды. Ол үшін басқару заң күшіне, игі тәжірибеге негізделуі тиіс екенін айтады.

Және бақыт жолын сілтеп көрсетіп, қала басшысында болуы тиіс он екі қасиет пен тұрғындар бойына жинауы тиіс төмендегідей алты шартты көрсетеді:

1-шарт – дана болу.

2-шарт – қалаға арнап бірінші имамдар белгілеген заңдарды, ережелер мен әдет-ғұрыптарды жадында сақтап, жетік білу, өзінің барлық іс-әрекетін осыларға сәйкес жүргізу.

3-шарт – бұрынғылардың тиісті заңы сақталмаған жағдайда бірінші имамдардың үлгісімен әрекет жасай отырып, бұл жөнінде тапқырлық көрсету.

4-шарт – бірінші имамдар аңдай алмаған нәрселерді, бұрыннан қалыптасып қалған жағдайды да, болашақ оқиғаларды да қалаған кезінде танып-біліп отырарлықтай тапқыр да білгір болу, өзінің осындай іс-әрекеттерінде халықтың әл-ауқатын жақсартуды мақсат етуге тиіс.

5-шарт – бірінші имамдардың заңдарын және солардан кейін, солардың үлгісі бойынша өзі белгілеген заңдарды орындауға жұртты өз сөзімен жігерлендіре білу.

6-шарт – әскери істерді жүргізу үшін қажетті дәрежеде қайратты болу, оның бергі жағында әскери өнерді қызмет бабындағы өнер ретінде және билеуші өнер ретінде біліп алу.

Он ғасырдан астам бұрын айтқан әл-Фарабидің бұл философиялық ойлары бүгін де, болашақта да еш құнын жоймайтын ойлар. Себебі, бәріміз де болашақта парасатты басшы басқаратын «қайырымды қалада» өмір сүргіміз келеді. Сол болашақ «қайырымды қаланы» басқаратын да және сол қаланың болашақ тұрғындары да менің алдымда білім алып отырған оқушыларым деп санаймын. Ендеше мен ұстаз ретінде шәкірттерімнің болашақта бақытты өмір сүруі үшін әл-Фараби көрсеткен қасиеттерді дарыта алсам, өзімді бақытты ұстаз болғаным деп санауыма болады деп ойлаймын.

Осы қасиеттерді оқушыларымның бойынан көру үшін үздіксіз, бірақ көзге анық байқала бермейтін тәрбие жұмыстары әр сабақта және сабақтан тыс жұмыстарда да жүргізіледі. Ондай жұмыс түрлері әдеби шығарма кейіпкерлерін талдауда, эссе түрлерін жазуда немесе түрлі пікірталас ұйымдастыру арқылы жүргізіліп отырады.

Мысалы, Шәкәрім Құдайбердиевтің «Менің борышым» өлеңін оқып талдағаннан кейін үйге осы тақырыпқа эссе жазуға бердім. Оқушылардың өз болашағы жайлы ойларынып, жақсылыққа ұмтылу, жауапкершілік жайлы жазғандары мені әрине қуанышқа бөледі.

Ал «Жастарға» өлеңін өткенде автордың не себепті жастарды Абай арқылы түзегісі келетіні жөнінде пікірталас өткіздік. Оқушылар өз пікірлеріне өмірден нақты мысалдар келтіріп отырып ой қозғағандары ұнады.

«Менің сүйікті кейіпкерім», «Жанымда жүр жақсы адам» тақырыптарына жазған эсселерінде оқушылар өз бойына әл-Фарабидің «қайырымды қала» тұрғындары сияқты болуды армандайтынын байқадым. Ұлы Абай шығармалары да ұлы ойшылдың ойларымен өте үндесіп тұрғанын байқаймыз.

Сабақта жүргізілетін талдау жұмыстарында оқушыларыма өз ойларын ашық та дәлелді айта алуға дағдыландырамын. Бұл ретте мен «ПОПС» формуласын жиі қолданамын. Өз ой-тұжырымына нақты дәлелдер келтіріп, өмірмен байланыстырып еркін сөйлеуге үйреніп келеді. Кейіпкерлер әлемін талдау жұмыстарда «Қос құты» диаграммасын қолданамын. Бұл тәсіл оқу материалын тұжырымдап жүйелеуге, салыстыруға қолдануға өте ыңғайлы.

Оқыған шығарманың айтарлықтай маңыздысын анықтап, талқылау үшін

«9 гауһар» әдісін де қолданып жүрмін. Бұл тәсіл сыни ойлауды дамытады деп санаймын. Себебі, маңызды сөздерді әдетте гауһар тастың жоғарғы жағына, ал онша маңызды еместерін төменгі бөлігіне орналастыру үшін де жақсылап ойлану қажет.

Әл-Фараби: Кімде-кім туған кезінен бастап және жас жеткіншек шағында жоғарыда аталған шарттарды бойына дарытқан болса және

есейгеннен кейін басқа алты шартқа сай келетін болса, біріншісінің орнын басатын екінші басшы сол болады,-дейді.

Ендеше, болашақта «Қайырымды қаланы» басқара алатын басшының да, сол қаланың тұрғындарының да қатарынан өз оқушыларымды көремін деген үмітім ақталады деп сенімін.

Сол үшін де әл-Фарабидің ұстаздық жайында : Ұстаздық мінез-құлық нормасы мынадай болуға тиіс: ол тым қатал да болмауы керек, тым ырыққа да жығыла бермеуі керек. Өйткені, аса қаталдық – шәкіртті өзіне қарсы қояды, ал тым ырыққа көне беру – қадірін кетіреді, берген білімі мен ғылымына шәкірті селқос қарайтын болады,-деп айтқан сөздерін үнемі есіме алып, жадымда сақтап, сол талапқа сай болуға тырысып келемін.

Себебі, Бақыттың мәні — парасаттылықта, әркімнің өз алдында игілікті мақсат қоя білуінде... адамның өз мінез-құлқын , іс-әрекетін ерікті түрде өзгертіп, игілікке бағаттап отыруында,-деген ұлы ойшылдың сөзі ұстаздың жауапкершілігін тағы да ерекшелеп көрсетіп тұрғандай.

Әдебиет

1.Әбу Насыр әл-Фараби «Әлеуметтік философия. Этика. Эстетика» Он томдық шығармалар жинағы, 4-том «Лотос-Астана» 2007жыл.

2. «Бақыт жолын сілтеу» Әл-Фараби. Әлеуметтік-этикалық трактаттар. Алматы: Ғылым,1975.

3. «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары жайындағы трактат».

Әл-Фараби. Философиялық трактаттар. Алматы: Ғылым,1973.

ӘЛ-ФАРАБИДІҢ РУХАНИ МҰРАСЫ

*Каиржанова Шинар Бисултановна,
Идрисова Гульжан Назымбековна,
СҚО, Ақжар ауданы,
«Бостандық орта мектебі» КММ
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімдері*

Бүкіл мұсылман шығысының аса ұлы ойшылы әл-Фараби грек философиясының ең терең қырларына дейін бойлап, байыбына жетті. Сондықтан да шығыста философияның ғылыми зерттеудің шын мәнінде, бастаушы кім дегенде, басқа ешкім де емес, тек соның есімі аталуы керек. А.Мюллер, немістің шығыстанушы ғалымы.

Әл-Фараби дүниенің білім және ой тарихынан құрметпен орын алған ұлы түрік ғалымы, ойшылы. Физика, химия, медицина, математика ғылымдарында және философияда жеткен нәтижелерімен Еуропа мәдениетінде үлес қосқан, кітаптары XVIII ғасырдың соңына дейін Еуропа университеттерінде оқылған түрік дарыны. Шын аты – Махмұт. Фараби Түркістанда, Фараб (Отырар) қаласында 870 жылы дүниеге келді. Әкесі- қорған басшысы Махмұт Тұрпан. Батыстың білім әлемінде оны әл-Фарабиус атымен таниды. Фараби оқып –жазуды туған қаласында үйреніп, заманының ең атақты ғұламаларынан сабақ алды. Тәлімін кеңейту үшін әуелі Иранға, кейін Бағдатқа кетті. Фараби Бағдатта болған кезінде кілең атақты кісілерден дәріс алған және өзі де сабақ оқытқан. Әсіресе логика және грамматика пәндері мен араб тілін меңгеруді осы қалада жалғастырды. Өзі діншіл адам еді. Исламның ақылға негізделген дін екеніне сенетін. Ол парсы, араб, латын және грек тілдерін үйренді. Әсіресе грек ойшылдары Аристотель мен Платон пікірлерінің синтезін жасауға және Сократ философиясының негізін жарыққа шығаруға көп еңбек етті. Сондықтан да өзін «Хадже-и-сани», яғни «Екінші ұстаз» деп аталады. 941 жылы Алеппоға келді. Ол жылдары Алеппо Сейфуддевле Әлидің қол астында еді. Бұл түрік әкімі түрік оқымыстысы Фарабиге үлкен сый-құрмет көрсетіп, оны сарайына алды. Кейбір деректер Фарабидің өзіне ұсынылған шенді алмай, күндіз көкөніс өсіріп, түнде шам жарығымен философиялық ойлар жазумен айналысқандығын көрсетеді. Фараби-алғашқы ислам философы және ислам философиясын қалаушы. Кейбір зерттеушілердің пікірінше, Фарабидің «Ат-талисмус-сани» атты ең-бегірек философиясына еліктеушілік. Олай болса бұл өте жемісті елік-теушілік, өйткені ол өзінен кейінгі бүкіл дүние ой-пікіріне құрмет көрсеткен Ибн Сина осы кітаптың арқасында грек философиясын үйренген. Ибн-Сина былай деген еді: «Бір

кітап дүкенінен сатып алған Фарабидің кітабын оқығанда, бұрын еш түсіне алмаған грек метафизикасын толығымен осы кітаптан үйрендім». Фараби музыкамен де айналысқан, тіпті «канун» деп аталған аспапты (домбыраға ұқсас) өзі ойлап шығарған және осы аспаппен бірнеше әндер де шығарған. Оның «музыка- кітабы»-музыка жөнінде жазылған алғашқы ғылыми зерттеу. Фараби Алепподан Шамға (Дамаск), Шамнан Каирге сапар шеккенде жұрт арасына өзінің пікірлерін таратқан, білімге қызмет еткен. Ол Алеппода 950 жылы январь айында қайтыс болып, Шам қаласының жанындағы Баб-ул-Сағыр деген жерде жерленді. Фарабидің ойы, көз қарастары, өте жемісті еңбектері, түсіндіргісі келген ойын өте жеңіл түсіндіре алатын қасиеті Шығысты да, Батысты да таң қалдырды.

Араб мәдениетінің философиялық екі тарауы болған деп саналады. Оның бірі ертеден келе жатқан теологиялық-мистикалық, дүниеден безуші — аскеттік-дәруіштік ағым; екіншісі дүние кілтін табиғатты зерттеуші адам ақылынан іздейтін ақли (рационалдық) ағым.

Ғылым мен білімнің өркендеуіне ақли ағымның зор әсер еткені мәлім. Осы айтылған ақли - рационалдық ағымның негізін салушы ретінде көбіне үш адамның - әл-Кинди, әл-Фараби, Әбу Әли Ибн Синалардың есімдері аталады. Араб мәдениетінің негізін салушы осы үш философ. Фараби алғашқы жаңа талап кезінде әл-Кинди еңбегімен танысып, содан әрмен қарай өрлей бастаған болса, кейінгі Әбу Әли ибн Сина да өзінің философиялық бағытын Фараби еңбегінен бастаған. Фарабидің атағы философ ретінде Аристотель, Платон сияқты ірі философтардың еңбектерін талдаумен әйгілі болады.

Әл-Фараби өзінің «Философияны үйрену үшін қажетті шарттар жайлы трактат» атты еңбегінде Аристотельдің философиясын меңгеру үшін қажет болатын тоғыз шарты жайлы өз пікірлерін ортаға салған. Оның пікірінше, тұңғыш рет грек философы Пифагор философиялық бағыттың алғаш негізін құрастырған.

Фараби философия саласы бойынша грек ойшылы Аристотельдің «Категориялар», «Метафизика», «Герменевтика», «Риторика», «Поэтика», бірінші және екінші «Аналитика», «Топикасы» мен «Софистикасына» түсініктемелер жазды. Ол еңбектері күні бүгінге дейін де маңызын жоғалтқан жоқ. Сөйтіп, Фараби Шығыс пен Батыстың ғылымы мен ежелгі мәдениетін таныстыруда үлкен рөл атқарды.

Фараби Аристотельдің философиясына түсініктемелер жаза отырып, өз тарапынан да «Ғылымдардың шығуы», «Ғылымдар энциклопедиясы немесе тізбегі», «Кеменгерлік меруерті», «Ізгі қала тұрғындарының көзқарасы», «Музыканың үлкен кітабы», «Философияны аңсап үйрену үшін алдын ала не білу қажеттігі жайлы», «Ақылдың мәні туралы», «Әлеуметтік-этикалық трактаттар», «Философиялық трактаттар», т.б. сол сияқты көптеген философиялық еңбектер жазған.

Әл-Фараби «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарасы туралы трактат» деген еңбегінде адамның өзін танымақтығы жөнінде айтылатын ойларында «өсімдік жаны», «хайуан жаны», «адам жаны» деп

жүйелейді. Осы трактатында «Қайрат», «Ақыл» және «Жүрек» сияқты ұғымдарға түсінік бере келіп:

«Жүрек — басты мүше, мұны тәннің ешқандай басқа мүшесі билемейді. Бұдан кейін ми келеді. Бұл да басты мүше, бірақ мұның үстемдігі бірінші емес» — деп жүрекке шешуші мән береді. Әл-Фарабидің «қайрат», «ақыл» және «жүрек» жайындағы философиялық ой-пікірлерін Абай өзінің «Әсемпаз болма әрнеге»... атты өлеңінде де әрі ойшыл-кемеңгер, әрі аса дарынды сөз зергері ретінде оқырманға зор шеберлікпен жеткізген.

*Әсемпаз болма әр неге,
Өнерпаз болсаң, арқалан.
Сен де — бір кірпіш дүниеге,
Кетігін тап та, бар қалан!
Қайрат пен ақыл жол табар,
Қашқанға да, қуғанға.
Әділет, шапқат кімде бар,
Сол жарасар туғанға
Бастапқы екеу соңғысыз,
Біте қалса қазаққа,
Алдың — жалын, артың — мұз,
Барар едің қай жаққа?
Пайданы көрсең бас ұрып,
Мақтанды іздеп, қайғы алма.
Мініңді ұрлап жасырып,
Майданға түспей бәйгі алма.
Өзіңде бармен көзге ұрып,
Артылам деме өзгеден.
Күндестігін қоздырып,
Азапқа қалма езбеден.
Ақырын жүріп, анық бас,
Еңбегің кетпес далаға.
Ұстаздық қылған жалықпас
Үйретуден балаға.*

Абай ақыл мен қайраттың иесі болған адамды «жарты адам» дейді. Өйткені ондай адам тек «суық ақыл» мен «жүгенсіз қайраттың» ғана өкілі болып табылады. Ал бойына осы екі қасиетпен қоса қабат әділет-шапқат (жүрек) біткен адам ғана «толық адам», яғни ол енді «нұрлы ақылдың» өкілі деп танылады.

Әл-Фараби өзінің «Интеллект (сөзінің) мағынасы жайында» деп аталатын зерттеуінде адамның ақыл-парасат мүмкіндігіне жан-жақты талдау жасай келіп, оны «потенциалды интеллект», «актуалды интеллект», «жүре келе дарыған интеллект», «әрекетшіл интеллект» сияқты философиялық категорияларға бөліп-бөліп талдайды. Әл-Фараби «жүре келе дарыған интеллект» туралы айта келіп, адам туғаннан ақылды, білімді

болып тумайтынын, интеллекттің өзі жүре келе, есітіп, көріп барып қана дамитынын ескертеді.

Ғұламаның интеллект жөніндегі философиялық ой-тұжырымын араға тоғыз ғасырдай уақыт салып барып, қазақ қауымының жаңа тарихи жағдайында Абай Құнанбайұлы зор білгірлікпен жалғастыра түскен .

Фарабидің философиялық еңбегін талдау деген сөз — оның барлық ғылыми табыстарының қорытындысын шығару деген сөз. Ол өзінің еңбектерінің бәрін де философиялық тұрғыдан қарайды. Кейбір табиғи құбылыстарды талдаған қағидаларында оның табиғат зерттеуші ғалымдығы мен ойшыл философтығы арасын айыру өте қиын.

Философия жөнінен алғанда Фарабиді Аристотельдің шәкірті дейді. Оның шындығына біз де таласпаймыз. Фараби Аристотельді (Арстулаизды) аса жоғары бағалаған. Әсіресе, оның логикасын жақсы көріп: «Бұл кітапты жүз мәртебе оқыдым, тағы оқысам деген ойым бар» деп жазады ол.

Сонымен қатар Фараби Аристотель қосымша математика мен табиғат ғылымдарына сүйенуі қажет еді дейді. Ол Аристотель ілімін толықтырды, сынады, талдады, дамытты. Осылардың арқасында өзінің философиялық жүйесін салып кетті. Оның философиясы ертедегі гректердің антикалық философиясы емес, онан басқаша қасиеттері бар. Сол себептен оны философия демей, фалсафа деп өзгеше мән береді. Бұл кезде Аристотельдің еңбегін талдау, сынау, дамыту түгіл, тіпті оның еңбегін дүние жүзінің көптеген ғалымдары түсініп оқудың өзін арман ететін. Осы жайды ескергенде, Фарабидің Аристотельді сынап, оны толықтырып еңбек жазуы аса зор оқиға еді. Фарабидің философиялық дәрежесіне Батыс елдерінің философтары тек көптеген ғасыр өткеннен кейін ғана жете алды. Ал оның Аристотельдің философиялық іліміне геометриялық-физикалық анализді ғылыми арқау ету керек деген тамаша батыл пікірі — оның асқан даналығының көзі болғанын көрсетеді.

Фараби өзінің «Философияны үйрену үшін қажетті шарттар туралы рисала» деген еңбегінде:

«Айналаңдағы табиғат дүниесін адамдық адал ниетпен зертте, онан тапқаныңды ақыл таразысына салып өлшеп ал, логиканың қисыны мен геометрияның айнымас дәлелдік үлгісіне сал. Осылардың сынынан өткен нәрсе шындық жолға апаратын нысана болмақ. Философия атты ақиқат табуға арналған ұлы ғылымға сол нысаналар алып барады», — дейді.

Өзінің Евклид еңбегіне берген бір сынында ноқат, сызық, жазық деген түсініктердің барлығы денеде болатын, содан алынған түсініктер деп ашық айтады да, соны дәлелдейді. Демек, бұл арада Фараби Платонның дерексіз жайға соғатын көмескі ойларын түзетеді. Сонымен қатар ол Аристотельдің логикалық қағидаларына геометриялық дәлді әдісті жанастыруға тырысады. Аристотель мен Платон арасын жақындастыруға тырысқан ойдың түпкі өзегі осында болу керек деп білеміз. Басқаша айтқанда, материалдық дүниені математикалық логика арқылы тану керек деген қорытынды шығады. Бұл арада Фараби Аристотельге де, Платонға

да жүгініп отырған жоқ. Ол Аристотель мен Платонның және басқаларының еңбектерін табиғатты акли көзбен тану тұрғысынан қарап, еркін түрде, өзінше саралап отыр. Сонымен бірге Фараби дүние танудың акли тұрғыда түсінуде жаттама (догмалық) жолдың жарамсыз екенін көрсетеді.

...Замана, өмір, тұрмыс, ғылым, мәдениет барлық жерде бірдей емес, өзгермелі. Адамның жеке басында субъектив мінезі тағы бар. Осылардың баршасына бір ғана жаттанды абстракты догма өлшеуімен келуге болмайды. Олардың әрқайсысына өзінің нақтылы қалпына қарай анализ (талдау) жасайтын әдістер ұғымы керек.

«Ғылымдардың шығуы», «Ғылым меруерті» деген еңбектерінде де Фарабидің осындай ойлары айқын көрініп отырады. Ел билеу, саясат жөнінде де ол Аристотель мен Платонның ешқайсысына қосылмайды. Мысалы, Фараби өзінің «Қайырлы шаһардың адамдары» («Арә аһл әл-мадинате әл-фасилате») деген еңбегінде осы тақырыпта жазған Платонға қосылмай, мәселені өзінше шешеді.

Ұлы философ өз заманының дәстүрі бойынша барлық материалдық дүниенің басын жалғыз Жаратушыға апарып тіреді. Осы жағынан алып қарағанда оның философиясында идеализм бар екені рас. Ақиқатында, бұл оның зор жетістігі еді. Өкінішке орай, Кеңес кезінде мұны діншілдік деп түсіндіріп келді. Фараби көптеген мәселелерде дұрыс ғылыми көзқарасқа жетіп отырады. Дүниенің даму жолдарын бірталай еңбектерінде дұрыс түсіндіреді. Осы еңбектерінің арқасында ол адам баласының мәдени өсуіне, рухани дамуына зор атсалысып, Екінші ұстаз атанды.

Фарабидің ұлы ұстаздығын тек Шығыс елдері, араб халықтары ғана танып қойған жоқ. Оны Батыс елдерінің Қайта Өркендеу дәуірінің алғашқы кезеңіндегі ұлы адамдарының бәрі де таныды. Мысалы, Бэкон, Леонардо да Винчи, Коперник, Кеплер, Лейбниц сияқты ғалымдар одан көп үлгі алған.

Еуропалық шығыстанушылар мен тарихшылардың пайымдауынша, әл-Фараби сондай-ақ Шығыс философиясының да негізін қалаушы. Олар ұлы кеменгердің келелі пікірлерінің астарларына үңіліп, көп зерттеген. Әл-Фарабидің ойшылдығына тәнті болған.

Әсіресе ғұламаның «Жоғары табиғатты тану негізі» еңбегі бүкіл Шығыс философиясының тереңдігін, көне тылсымын қорытқан еңбек болды. Фарабидің осы еңбегін түсіну арқылы Шығыс әдебиетіндегі көптеген аңыз, мифологияны танып-таразылауға болады.

Бұл шығармада келтірілген ғалымның пікірлерінің құндылығы сонда — ол философиялық ой-толғаныстарын ежелгі грек философтары Аристотель, Платондардың пікірлері негізінде өрбіте отырып, сол пікірлерді ислами негіздерге орайластырған.

Әдебиет

1. Шолақова Р. Әл-Фараби — Шығыстың ғұлама ғалымы // Қазақ тарихы. — 2012. — № 5 (
2. Қойлыш Ж. Бала Мұхаммедтен ғұлама ғалым, «Екінші ұстаз», Әбу Насыр әл-Фарабиге дейін (870–950) // Аңыз адам: Жұлдыздар отбасы. — 2011. — № 17 (
3. Дербісәлиев Ә. Қазақ даласының жұлдыздары (тарихи-филологиялық зерттеу). — Алматы: Рауан, 1995.
4. Келімбетов Н. Түркі халықтарының ежелгі әдеби жәдігерліктері. — Алматы: Раритет, 2011.
5. Қасымжанов А., Әлінов А. Әл-Фараби // Қазақ: Оқу құралы. — Алматы: Білім, 1994. .
6. Қасымжан А. Әл-Фарабидің рөлін ұмытушылық — тарихи әділетсіздік // Аңыз адам: Жұлдыздар отбасы. — 2011. — № 17
7. Бейсенбай Б. Әбу Насыр әл-Фараби өмірбаянына жаңа қисын // Ана тілі. - № 25

ӘЛ-ФАРАБИ: ХХІ ҒАСЫРДАҒЫ БІЛІМ МЕН ТӘРБИЕ МӘСЕЛЕСІ

*Каиров Аслан Адыльжанович,
Әбу Досмұхамбетов атындағы облыстық дарынды
балаларға мамандандырылған гимназия-интернат
тарих пәнінің мұғалімі*

Тұңғыш Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласында: «Ұлы дала Әл-Фараби мен Ясауи, Күлтегін мен Бейбарыс, Әз-Тәуке мен Абылай, Кенесары мен Абай және басқа да көптеген ұлы тұлғалар шоғырын дүниеге әкелді», - дей отыра, тарихи сананы жаңғырту үшін, ең алдымен, ұлт қаһармандарын үлгі тұтуға, олардың өнегелі өмірі мен артына қалдырған құнды еңбектерін елге, әсіресе жас ұрпаққа кеңінен насихаттауды тапсырған болатын. Қазіргі дүниені неғұрлым дұрыс танып, білу үшін және жақсы өмірдің дұрыс жолын таңдай білу үшін және жаңа мыңжылдықта білімді, тәрбиені, адамгершілік пен ізгілікті дамыту үшін біз әр уақытта, әр дәуірде өзімізге дейінгі өткен идеялар мен қағидаларға сүйенгеніміз жөн. Оларды данышпан-ойшылдардың еңбектерінен ғана кездестіруге болады.

Сондай құнды мұралардың иесі, қазақ топырағының көкірегі ояу, көзі ашық, ойшыл, бүкіл араб-парсы мәдениетін меңгеріп, өз шығармаларын көпке ортақ тілде жазып, кейінгі ұрпақтарына мұра етіп қалдыра білген, батыс пен Шығысты терең білімімен бас идірген Әбу Насыр әл-Фарабиге биыл – 1150 жыл. Ол сонау ерте орта ғасырлардың өзінде адамзат ілімінің молайып, ақыл-парасаттың жетілуін, оқу-ағартудың қажеттілігін айтып, білім алудың маңызын атап көрсеткен болатын алғашқы жандардың бірі.

«Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім адамзаттың – қас жауы» деген Әл-Фарабидің атақты қағидасына сүйене отыра, алдымен, ұлы ойшылдың тәрбие жөніндегі ілімдеріне тоқталуды жөн көрдім. Әл-Фараби шығармашылығында көрнекті орын алатын мәселенің бірі – тәрбие мәселесі. Тіпті, оқып-білім алу, ғалым адам болу мәселесін тәрбиемен тығыз байланыстырады. Мәселен, «Философияны үйрену үшін алдын-ала нені білу қажет» деген еңбегінде ол: «ғылым үйренуге кіріспекші кісі ... тәрбиелі, адамгершілігі мол, адал, қулық-сұмдықтан және басқа ағат мінез-құлықтан аулақ болуы қажет», - деп түйіндейді

Адамдардың, әсіресе, жастарды тәрбиелеу жүйесінде Фараби бірінші орынға шынайы бақытқа жетуге кепіл болатын мінез-құлық тәрбиесін қояды. Кең мағынада алып қарасақ ғұлама бұл тәрбие ауқымына еңбек, эстетика, дене, гуманистік, патриоттық т.б. тәрбиелер түрлерін енгізіп қараған сияқты

Әл-Фараби өзінің «Азаматтарды бақытқа жетелеудің жолы» атты еңбегінде: «қала әкімі мен мұғалім бірдей дәрежеде тәрбиеші болып табылады. Мұғалім бала тәрбиелесе, әкім қала тұрғындарын тәрбиелейді», - деп тұжырымдайды. Оның пікірінше: «оқып-білім алу арқылы дүниені танып білуге, оның әсемдігі мен толыққандылығын байқауға болады. Әрі оқып-білу үшін, әртүрлі кәсіпті меңгеру үшін, адамгершілік қасиетті қалыптастыру үшін, талмай еңбек етіп, ерік-жігерді дамыту қажет, әрі оған тәрбиелеу және өзін-өзі тәрбиелеу арқасында жетуге болады» [1, 63 б.].

Әл-Фараби тәрбие үрдісінде «Қатты әдіс» пен «Жұмсақ әдісті» ұштастыруды талап етеді. Ол оқыту мен тәрбиелеудің мақсаттарын жеке-жеке анықтап кеткен. Қазіргі тәрбие үрдісі тұрғысынан қарағанда «қатты әдіс» деп отырғаны жазалау, ал «жұмсақ әдіс» деп отырғаны – мадақтау. Демек, Фараби педагогикалық ықпал ету әдістерін алғаш ұсынған, оның тиімділігін дәлелдеп кеткен ғалым [2, 45 б.].

Фараби, сонымен қатар, оқыту, білім беру мәселелеріне үлкен назар аударып, бұл тұрғыда көптеген түбегейлі, терең пікірлер айтқан. Ол «Философтардың қойған сауалдарына жауаптар» деп аталатын еңбегінде педагогика, оқу, оқыту мәселелеріне қатысты жайларға тоқталады. Мәселен, оқып-үйренуге жаттап алу дұрыс па?, жоқ түсініп алу дұрыс бола ма?- деген сұраққа Фараби: «түсініп алған дұрыс, өйткені барлығын жаттап алу мүмкін емес, оларды белгілі бір байланыстары арқылы ойда топтастыру пайдалы», - деп жауап береді [3, 60 б.].

Әл-Фарабидің айтуы бойынша, нағыз ұстаз ғана айтқанын екі еткізбейтін, ешкім шағым жасауға батылы бармайтын, білімі телегей-теңіздей, ақыл-ой парасаты да, ерікжігеріне де ешкім тең келе алмайтын адам. Осындай қасиеттері бар ұстаз ғана шәкіртке үлгі-өнеге көрсетеді, ол халықты соңына ертіп, оның мұң-мұқтажын, талап-тілегін орындай алады. Фараби ұстаздың мінез-құлық нормасы қандай болуы керек?- деген сұраққа жауап бере отырып, балаға білім беру жөнінде, оған тәлім-тәрбие беру ісінде мұғалімге мынадай шарттар қояды: «Мұғалімдік еткен адамның өлшеуі (әдісі) тым өктем (қатаң) болмасын және асыра босаңсытқан төмендікпен де болмасын. Егер тым қатты, үнемі ызғармен болса, онда оқушы мұғалімін жек көретін халге жетеді. Егер де өте босатып жіберген кішіпейілділік болса, онда оқушылар жағынан мұғалімді кем санау, ғылымына жалқау қарау қаупі туады», - дейді. Бұл сияқты ұстамдылыққа, іскерлікке қол жету үшін Фараби атап көрсеткендей: «ұстаз тарапынан барынша ынталылық пен табандылық қажет, өйткені бұлар, жұрт айтқандай, тамшысымен тас тесетін бейне бір су тәрізді». «Ұстаз ескерер бір жәйт – бұл шәкірттің мінез-құлқындағы жағымсыз мінезді, жағымсыз қылықты болдырмау, онда жақсы сипаттардың қалыптасуына мүмкіндік беру», - деп атап көрсетеді Әл-Фараби [4, 156-б.]. Адамның мінез-құлқын тәрбиелеуде ойшыл ұстаздардың жүріс-тұрыстарына, сөйлеген сөзіне, қимылына, жеке бас мәдениетіне баса назар аударып, оқушының сапалы білім алуына ұстаздың осындай қасиеттері үлкен роль атқаратынын айтады. Әл-Фараби педагогикалық ғылымдарға арифметика

мен геометрияны, астрономия мен дыбыстар туралы ғылымдарды қосып есептеген. «Мұның мәнісі – бұл төрт ғылым оқушыларды тәрбиелейді, өте нәзік сезімтал етеді, идеяларын ұшқырлайды, басқа ғылымдарды оқып-үйренуге төте жол салады», - деп пайымдаған [4, 157-б.].

Сонымен, дүниежүзілік ғылым мен мәдениеттің алтын қорына өлшеусіз үлес қосқан ұлы ойшылдың педагогикалық мұрасы да ұшан-теңіз, мол дүние. Ұлы ғұлама өз еңбектерінің көпшілігін ұстаздық тұрғыдан, тәлім-тәрбиелік мақсатқа орайластыра жазған.

Әдебиет

- 1.Алтаев Ж., Әмірқұлова Ж. Әл-Фараби және ислам философиясы. А., 2012. 110 б.
2. Ж.Алтаев. Философия және мәдениеттану. – А., 1998.
3. Тарихи тұлғалар тағылымы/ Ө. Озғанбай. – Астана: Фолиант, 2016. – 440 бет
4. Т.Ғабитов, Ғ.Құрманғалиева Әлемдік философиялық мұра. 4 том.ӘлФараби мен Ибн Сина философиясы. Алматы. Жазушы, 2005. -156-157б.

ӘЛ-ФАРАБИДІҢ РУХАНИ МҰРАСЫ

*Махметова Корлан Даукеновна,
СҚО, Ақжар ауданы,
«Талшық орта мектебі» КММ
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі*

Ортағасырлық ғылым тарихында өзінің ауқымды ғылыми жұмыстары, терең әрі жан-жақты энциклопедиялық білімі жөнінен Әл-Фарабимен теңдесе алатын ғалымды табу қиын.
П.Н. Федосеев, атақты орыс ғалымы.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында «Ұлттық жаңғыру деген ұғымның өзі ұлттық сананың кемелденуін білдіретінін» атап көрсетті. Олай болса Әбу Насыр Әл-Фараби – ұлы ғұлама айтқандай: «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие беру керек, тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның өміріне апат әкеледі». Сапалы білім мен саналы рухани-адамгершілік тәрбие беру, өзінің ісін, өнерін жалғастыратын салауатты, саналы ұрпақ қалдыру – әрбір ұлттың қай кезде болмасын алдында тұрған ұлы мұрат-міндеттердің бірі. Осыны ескере отырып «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласын тоқтала кеткенді жөн көрдім ең бастысы Рух дегеніміз не? Рух – кең мағынада [сана](#), [психикалық](#) іс-әрекеттің жоғарғы формасы, тар мағынада [ойлау](#) ұғымымен бара-бар. Бұл жөнінде Президентіміз Н.Ә. Назарбаев «Рухы биік болмай, мықты тәуелсіз ел болмайды. Рухы биік елді ешкім жеңе алмайды. Рух деген – елдің тарихы, елдің тілі, елдің дәстүрі» деген болатын. Міне, мақаланың аты айтып тұрғандай, біздің рухымыз биіктеген сайын ой-санамыз өсіп Абай айтқан «толық адам» феноменіне жетеміз. Осындай жетістікке қалай жетеміз? Мақаланың қарастыратын мәселесі – осы. Қазақ деген халық IV ғасырда тарих саханасында пайда болды десек те ол сонау сақтар мен ғұндардың, Ұлы даланың заңды мұрагері. Сол даладан шыққан, әлемді өзінің білімімен мойындатқан Ұлы даланаң – Ұлы баласы Әбу Насыр Мұхаммед ибн Мұхаммед ибн Уздағ ибн Тархан әл-Фараби ат-Түркі – ұлы ғалым, энциклопедист, Аристотельден кейінгі Екінші ұстаз.

Әжептәуір жаңғырған қоғамның өзінің тамыры тарихының тереңінен бастау алатын рухани коды болады.

Біз әл-Фарабиді мың жылдан астам уақыт өткен соң еске алдық. Есімізге алдық та ғасырлар қабатынан ертегі-аңыздармен астасып кеткен оның өміріне деген самарқаулық түндігін түріп, өз дәуірінің озық кеткен ақыл-ойын, кескін-келбетіне қайран қалдық.

Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына

айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды.

Ұлы ғұламаның жазып қалдырған еңбектерін Әбу Әли ибн Сина (Авиценна), Абу Райхан Бируни, Әбу әл-Уаха, ибн Бадж, ибн Туфайл, ибн Рушд, Омар Хайам сияқты шығыс ғұламаларымен қатар Роджер, Бекон, Леонардо да Винчи және т.б. Еуропа ғалымдары да көп пайдаланған. Немістің белгілі тарихшы ғалымы Ф.Даннеман өзінің «Табиғаттану тарихы» атты еңбегінде Еуропаға кең тараған астрономия-астрология ғылымы, алхимия салалары тікелей әл-Фарабиден алынғаны жайлы жазған. Әл-Фараби трактаттарының қолжазбаларын Каир, Дамаск, Бейрут, Ыстамбұл, Лейден, Париж, Мадрид, Лондон, Тегеран, Нью-Йорк қалаларының кітапханаларында сақталған.

Абайдың даналығы, Әуезовтің ғұламалығы, Жамбылдың жырлары мен Құрманғазының күйлері, ғасырлар қойнауынан жеткен бабалар үні – бұлар біздің рухани мәдениетіміздің бір парасы ғана.

Желдей ескен зымыран заманның, тоқтаусыз өтіп жатқан адамзат көшінің тарихында із қалдырып, ұлы даланы дүбірлетіп өткен алыстағы арғы тегімізді құрайтын адамдардан қалған мәдени мұраларды зерттеу, зерделеу біздің еншімізге бұйырған бақыт. Соларды танып білу арқылы өткенімізге көз жіберіп, солардың тыныс-тіршілігімен танысамыз, олардың әлемнің дамуына қосқан үлестерімен мақтанамыз. Әл-Фараби ғұлама ғалым және философ Аристотельдің логикаға қатысты барлық дерлік еңбектеріне, атап айтсақ, «Метафизика», «Никомахтық этика», «Риторика», «Поэтика», Птоломейдің «Әлмагесіне», Александр Афродизискийдің «Жан туралы» еңбегіне, Евклид «Бастауларының» бірқатар тарауларына, Порфирийдің «Исагогына», түсініктемелер жасады. Бұлардың арасында «Философияны меңгеруге дайындық», «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары туралы», «Азаматтық саясат», «Бақытқа жету туралы» еңбектері бар.

Табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі керек. Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт. Себебі, құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жетеді.

Соған дәлел әл-Фараби бабамыздың жүріп өткен жолы.

- 1) Ол – араб және Еуропа ғалымдары мойындаған музыканың атасы.
- 2) Ол – араб ғалымдары мойындаған Шығыс философиясының атасы.
- 3) Ол – алғаш рет ғылымды жіктеген энциклопедист ғалым.
- 4) Ол – замандас Бағдат медиктері мойындаған ұстаз әрі қазір медицинаның атасы саналатын Ибн Сина мойындаған ұстаз.
- 5) Ол – математика саласында көптеген жаңалық ашқан, астрономия, физика, химия, минералогия салалары бойынша күні бүгінге дейін мәнін жоғалтпаған құнды еңбектер жазған ғалым.
- 6) Ол – поэзия туралы еңбек жазған ақын.

7) Әбу Насыр бабамыздың Отырарда, Орталық Азияда жүргенде жазған еңбектері сақталмаған. «Әт-Тағлим әс-Сани» атты еңбегі де бізге жетпеген. Қазір араб елдерінде жүргенде 164 трактат жазғаны белгілі.

8) Әбу Насыр әл-Фарабиді кейбір ғалымдар Бірінші ұстаз деп атайды.

Әбу Насыр әл-Фараби ғұлама араб елдерінде көне грек ғалымдарының ойларын тереңірек түсіну үшін грек ғалымдарынан грек тілінің логикасы мен грамматикасын үйренгенінен басқа барлық білімді Отырарда, Орталық Азияда алған.

Туған жерге, оның мәдениеті мен салт-дәстүрлеріне айрықша іңкәрлікпен атсалысу – шынайы патриотизмнің маңызды көріністерінің бірі.

Замандастарының қалдырған дерегі бойынша: «Әл-Фарабидің бойы орташадан төмен, ылғи да түркі киім киіп жүреді екен. Ол мықты, күшті және ержүрек болған. Жебені жақсы тартқан, атқан оғы нысанаға дәл тиетін», деседі. “Мен Қыпшақ елінен ешқандай атақ-даңқ іздеп келген жоқпын. Мен білім іздеп келдім, сол білімді араб елінен таптым, бірақ менің Қыпшақ еліне сүйіспеншілігім шексіз”,

Тарихи деректер бойынша әл-Фараби 70-ке жуық тіл білген. Басқа тілді үйрену, зерделеуді ол бала шағынан ұнататын. Ол әкесін таң- тамаша қайран қалдырып, араб және парсы көпестерімен ғана емес, Отырарға жел ұшырған қаңбақтай боп шарап жасаушы гректермен, сәудегер халдейлермен де оң- оңай сөйлесіп кететін.

Қортындылай келе, Елбасымыз: «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласында ата бабаларымыздың әлемдік өркениеттің дамуына қосқан үлестерін атап көрсетеді. Осындай ұлыларды өмірге әкелген елдің болашағы жарқын болып, ұрпағы өздерінің бастауларымен мақтану керек. Сол мақтаныш сезімін жас ұрпақтың бойына сіңіретін ұстаздар мен ата-аналар. Тарихты танытатын танымдық іс шараларды ұйымдастырып, еліміздің киелі жерлері мен ұлы адамдарының тарихымен таныстырып қандарына сіңіре білу біздің міндетіміз.

ӘЛ-ФАРАБИ МҰРАСЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

*Мукушева Ғазиза Досмағамбетқызы,
СҚО, Петропавл қ.,
«Н.К. Крупская ат. №10 орта мектебі» КММ
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі*

Ұлы Даланың Ұлы тұлғасы, ұлт мақтанышы Әбу Насыр Әл-Фарабидің «Әлемнің екінші ұстазы» аталуының себептері көп. Білім мен ізденімпаздыққа деген құштарлығының арқасында әр түрлі ғылымдарды меңгеріп, әр салада тұшымды зерттеулер жасап, мол мұра қалдырған ұстазымыздың жалпы саны 150-ге жуық философиялық және ғылыми трактаттары бар. «Кемеңгерлік меруерті», «Бақытқа жету», «Ізгі қала тұрғындарының көзқарастары», «Мәселелердің түп мазмұны», «Музыка туралы үлкен трактат» секілді көптеген философиялық еңбектері қалың оқырмандар арасынан өз сұранысын тауып, көптеген тілдерге аударылған.

Ғалым мемлекет, ел басқару мәселесі қарапайым адамгершілік қасиеттерден негіз алуы керек деген тұжырымдар жасап, адам қоғамның бір бөлігі екенін ескере отырып, оның қандай да жетістікке жетуінің бірден бір жолы – білім мен жан дүниенің тәрбиесі екенін алға тартқан. Қазір де біртуар ғұламаның есімі әлемге аян. Ұлтаралық татулық пен ауызбіршілікті өз заманында алға тартқан ұлы философтың өміршең көзқарасы қазіргі қоғамда да басты мақсат болып табылады. Тұлғалық көзқарасты сақтай отыра, білімді үнемі жаңартып, өзге ұлттармен білім алмасып, достық қарым-қатынасты сақтап, адами құндылықтарды жоғалтпауды өз заманында Әл-Фараби асқан шеберлікпен қаншалықты дәріптесе, аталмыш қасиеттер қазіргі қоғамдағы адамға қойылатын басты міндеттер болып сақталып қалуда. Әл-Фарабидің философиялық көзқарастарын тани келе, олардың негізінде жатқан адамгершілік, тереңділік әлбетте өз оқырмандарының жүрегіне жетіп, орын алуы заңдылық. Ұлы ойшыл Әл Фараби мен оның ізбасары ұлы ақын, философ Абай Құнанбайұлының өз замандарында жырлаған толғаныстарының негізі мен келер ұрпаққа айтпағы бір тәрізді. Өз заманында «Ғылымды іздеп, дүниені көздеп» екі жаққа үңілген ұлы Абай да халықты өркениеттің өріне шығар амалды тапқан болатын. Кертартпа көзқарастар мен теріс әдеттерден арылу арқылы діттеген мақсатқа жетуге болатының айтып кеткен. «Әл-Фараби халықты өнерге баулымақ болған. Ел үшін, жер үшін, білім мен ғылым, тәрбие мен өнер тәрізді түсініктердің мәні мен маңызын өз дәуірінде-ақ толығымен түсініп, ұлт санасын дамытуды көздегенін байқаймыз. Өнер турасында айтар болсақ, Әл-Фараби өлең айтып, қобызды да меңгерген. Қорқыт атадан кейін қобыз өнерін дамытып, оның құлағында ойнаған. Қазақ өркениетінің, музыка философиясының негізін қалаған үлкен ойшыл, сан қырлы өнер иесі болғанын байқаймыз.

Әл-Фарабидің философиялық көзқарастарының бір бөлігі тұлғаның өзін-өзі тануына бағытталған. Өзіңді танып білу – үнемі өсуге, білімді

жетілдіруге, даналық қасиеттерге жетелейтіні сөзсіз. Әділ қоғам құрудың алғышарттарын алға қойған ойшыл ауызбіршілік ортақ мүддеге жеткізетінін көрсеткен. «Ар», «Ұждан», «Ынсап», «Мейірім», «Әділет», «Адал еңбек» іспеттес жоғары адами құндылықтар мен қасиеттерді көптеген туындыларына арқау еткенін аңғарамыз. Әл-Фараби мен Абай туындыларына салыстырмалы түрде көз жүгіртсек, ғалымдар өз заманында-ақ меритократия мәселелеріне зор көңіл бөлген. Адам өмірінің өзі түрлі қарым-қатынастардан құралса, бұл ретте әр адам бір-бірінің алдында үлкен жауапкершілікте екенін түсіндірмек болған. «Ақыл, күш, жүрек» тепе тең дәрежеде болған жағдайда ғана толыққанды адам қалыптасады деген. «Толыққанды адам» концепциясы өмірдің кез-келген жағдайында, кез-келген салада, мемлекет пен білім беруді басқаруда басты қағида болып қала беруі шарт.

Әбу Насыр Әл-Фараби – әлем мойындаған данагөй ойшыл. Барлық адамзатқа адами құндылықтардың мәні мен маңызын ашып берген алып тұлға. Әл-Фарабидің түрлі саладағы мол мұрасы көптеген ғалымдар мен әлем әдебиеті майталмандарының зор бағасына ие болған. Жоғарыда аталып өтілген деректер Әл-Фарабидей алып тұлғаның болмысын танудың шағын аспектісі ғана. Әл-Фараби трактаттарының философиялық болмысын тану үшін оның күші мен құдіретін тереңірек зерттеу қажет. Философиялық трактаттары әлем халықтарының қазынасы мен рухани азығына айналып, бүтін түркі халықтарын біріктіретін рухани негіз деп айтуға болады. Данагөй ойшыл туындылары мен тың зерттеулері барлық адамзаттың рухани өмірін нәрлендіретіндей күшке ие екеніне көз жеткізудеміз.

2020 жылы «Әлемнің екінші ұстазы» атанған күллі түркі әлемінің бас ойшылы Әбу Насыр Әл-Фарабидің 1150- жылдығы Юнеско көлемінде және Абай Құнанбаевтың 175-жылдығы мемлекет деңгейінде аталып өтілуде. Бұл игі бастама мектеп оқушыларына ұлы бабаларымыздың болмысын тереңірек ұғынуға мүмкіндік берері сөзсіз. Еліміздің тұңғыш Президенті, Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев халқымыздың тарихтан тағылым алуының маңыздылығын атап көрсеткен. Бұл мерейтойлардың ел үшін, өскелең ұрпақ үшін мәні зор. Мектеп мұғалімдерінің басты мақсаты – ұлы тұлғалардың тағылымын өскелең ұрпақтың санасына барынша сіңіріп, ой-толғаныстарын кеңінен дәріптеу. Білім беру үдерісінде Әл-Фараби мен Абайдай екі алыптың өміршең көзқарастарының мәнін оқушыларымызға ұғындырып, тұлғалық қалыптасуына өз септігімізді тигізе білсек – ұстаз еңбегінің жемісі сол болмақ.

Әл-Фараби зерттеулері – өшпес құбылыс, оның туындыларының танымдық, көркемдік, тәрбиелік мәнін жаңа қырларынан қарап, терең ашып көрсететін еңбектер ғана Фарабитану ғылымын одан әрі байыта түспек.

ФИЛОСОФСКО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИЕ И РЕЛИГИОЗНЫЕ ВЗГЛЯДЫ АЛЬ-ФАРАБИ

*Нуртаева Кульзагира Бикеновна,
директор, учитель истории
КГУ «Школа-лицей «Дарын»
г.Петропавловск, СКО*

В программе изучения курса «Светскость и основы религиоведения» в 9 классе есть тема «Философско-просветительские и религиозные взгляды аль-Фараби, Х.А. Иассауи, Ж.Баласагуни, М.Кашгари, А.Иугинеки, Хусам ад-дина Сыгнаки». Тема позволяет раскрыть взгляды средневековых мыслителей о религии, узнать, что общего в их взглядах и насколько они актуальны в современном мире.

Аль-Фараби – великий мыслитель, философ, глубоко изучивший языкознание, музыку, математику, астрономию, теологию и многие другие науки. Названный вторым после аристотеля учителем, он по-новому толковал труды Платона, Аристотеля, Эвклида, Птолемея.

Абу Насра аль-Фараби признан подлинным основоположником восточного перипатетизма - средневековой мусульманской философии IX—XII веков, опирающейся на авторитет Аристотеля. Крупнейшими представителями этого направления были также Аль-Кинди, Ибн Сина, Ибн Туфайл, Ибн Рушд.

Идеи Фараби о бытии близки идеям аристотелизма и неоплатонизма. Согласно его учению, всё сущее распределено по шести ступеням-началам, связанным отношениями причины и следствия. Начала по своему характеру разделены на два типа: возможно сущие и необходимо сущие.

К первому типу относятся вещи, из сущности которых не вытекает с необходимостью их существование. Для вещей второго типа, характерно то, что из их сущности необходимо вытекает их существование. Всё, что относится к возможно сущему, для своего бытия нуждается в определённой причине. Такой причиной является необходимо сущее или единосущее божество, которое производит в вечности мир.

Остальным причинам присуща множественность. Из первой причины образуются вторые причины — небесные тела. Третьей причиной является космический разум, который заботится о космосе как «разумном животном» и стремится довести его до совершенства. Остальные причины связаны с реальными земными предметами.

К основным чертам восточного перипатетизма относятся:

- Восприятие Аллаха как первопричины и генератора форм (при этом критике подвергался антропоморфизм).
- Утверждение вечности и несотворенности материи (как абсолютной возможности. Понимание первоматерии как небытия).

- Мир происходит от Аллаха путем вечной эманации. На эту особенность арабской философии обращал внимание немецкий исследователь Штекль, когда писал: «арабизм переходит в эманатизм».

- Различение внутри субстанции материи и формы
- Понятие актуального разума общего всем людям и отличного от конкретного потенциального разума отдельных людей.
- Отрицание актуального существования универсалий вне ума человека.
- Отрицание бессмертия индивидуальной души, равно как ее предсуществования телу и реинкарнаций. Между тем душа обладает силой способностью.
- Учение о середине как основе добродетели
- Различие «амма» (массы) и «хасса» (элиты).
- Органическая концепция государства, целью которого является справедливость.
- Рациональный, логический стиль изложения.

Аль-Фараби оставил после себя множество трудов, которые связаны с изучением религии, физики, математики, метафизики. Одна из заслуг аль-Фараби заключается в толковании взаимосвязи религии и философии на основе философии и понятия пророчества. По его мнению, между истинным философом и пророком мало различий. Оба ставят целью помочь человеку обрести счастье. Символическое значение философа выше, потому что он постигает Аллаха силой разума. Мыслитель ставит философа на ступень пророка.

В истории философии он более всего прославился своими трактатами по этике и политике, такими, как «Трактат о взглядах жителей добродетельного города», «Указание пути к счастью», «Политика», «Афоризмы государственного деятеля», «О достижении счастья» (последняя работа вместе с трактатами «Философия Платона» и «Философия Аристотеля» образует трилогию). В трактатах этой категории Абу Наср развивает учение об идеальном государстве и о противоположных ему порочных государствах (заблудших и невежественных городах).

Актуальными на современном этапе развития общества остаются толкования аль-Фараби о правителях (о лидерстве). Он считал, что не каждый человек может стать мудрым правителем, а правление состоит из двух вещей: а) необходимы прирожденные качества; б) необходимы навыки правления.

Правителей мыслитель делит на две категории. Первые должны иметь 12 природных качеств: здоровье, хорошее восприятие, хорошую память, достоинство, ораторство, любознательность, прямоту, воздержанность, зрелость, отсутствие желания обогатиться, справедливость, смелость и волю. Правители второго типа должны: быть философами, следовать за первым правителем, быть законодателем, быть умным, опытным, иметь способность повести за собой народ, быть

образованным, умеющим воевать. По мнению мыслителя, если человек сочетает в себе эти качества, то он может стать правителем. «Общество, не имеющее достойного правителя, может быть уничтоженным», - отмечает Аль-Фараби. История человечества показывает актуальность этих слов во все времена.

Философ также был непревзойдённым толкователем античной логики, ему принадлежит первая в истории арабо-мусульманской философии работа, посвящённая классификации наук, под названием «Слово о классификации наук».

Детальный анализ постановки аль-Фараби проблем теории познания дан И. Мадкурром в книге «Место аль-Фараби в философской школе мусульман» (Париж, 1936). Американский исследователь Н. Решер в книге «Развитие арабской логики» (1964) останавливается на вкладе Абу Насра аль-Фараби в логическую науку.

В 2020 году в Казахстане празднуется 1150 летие аль-Фараби. Празднование юбилея придает мощный импульс изучения наследия великого ученого и его вклада в развитие мировой цивилизации, широкому вовлечению молодежи в сферу научной деятельности. Юбилей аль-Фараби включен в календарь праздничных дат ЮНЕСКО.

Человечество добилось огромных успехов во всех областях знания, но всегда следует помнить о тех, кто прокладывал путь к истине.

Литература

1. Аль-Фараби Аль-Фараби. Философские трактаты / Аль-Фараби. - М.: Наука, 2006. - 430 с.
2. Жолмухамедова Н.Х. Совершенство человека в философии аль-Фараби // Наследие аль-Фараби и мировая культура. Алматы, 2001
- Касымжанов, А.Х. Абу-Наср аль-Фараби / А.Х. Касымжанов. - М.: Книга по Требованию, 2012. - 201 с.

ҚАСИЕТТІ ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНЫҢ ҰЛЫ ҒҰЛАМАСЫ, КҮЛЛІ ТҮРКІ ЖҰРТЫНЫҢ БАС ОЙШЫЛЫ - ӘБУ НАСЫР ӘЛ- ФАРАБИДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҰРАСЫ

*Нұрмұқанова Гакку Байқуанышқызы,
СҚО, Қызылжар ауданы,
«Якорь орта мектебі» КММ
қазақ тілі пәнінің мұғалімі*

Әлем мойындаған философ, Платон мен Аристотельдің еңбектерін шығыс, араб-мұсылман әлеміне таратқан үлкен ғұлама, үлкен ғалым. Әл-Фарабидің философиялық көзқарасы өте күрделі. Оны бір сөзбен айтып шығу мүмкін емес. Әл-Фарабидің көзқарасында диалектика да, таным теориясы да, ғылыми рационализм де бар. Әл-Фараби ислам өркениетіне өлшеусіз үлес қосқан. Сондықтан ғұламаның дүниетанымы туралы айтқанда оны материалист, болмаса идеалист немесе атеист деп айтуға болмайды. Ол белгілі бір ғылым академиясы тәрізді.

Әл-Фарабидің ашқан ең үлкен жаңалығы – антикалық мұра мен исламды біріктіре мәдениет жасауында. Сондықтан әл-Фарабидің қайнар көздерін айтқанда міндетті түрде тек шығыс пен батыс, гректің ғана емес, оның қазақтың құнарлы топырағынан түлеп ұшып, Отырар өркениетінен нәр алғанын ұмытпауымыз керек. Әл-Фараби араб елінде аты шығып, «Шығыстың Аристотелі» атанып, артында мол мұра қалдырған. Мектептерде оқыту үдерісінде пәндерді оқытуда ұлы ғалымның тұжырымдамаларын ұлттық құндылықтар ретінде тақырыптармен тиімді байланыстырған дұрыс.

Халықтық педагогикалық құбылыстарды зерттеушілер ресми педагогика мен халық педагогикасының бірін-бірі толықтыратын, кеңейтіп отыратын өзара ықпалы мен өзара шарттастығын дәлелді ашып түсіндіреді. Егер ресми педагогика түрлі әлеуметтік топтардың мүдделерін білдіретін саяси, құқықтық философиялық, моральдық, эстетикалық және діни кезқарастардың ықпалы қашанда сезіліп отырса, халық педагогикасы бұл ықпалға ұшырағанмен, тұтас алғанда халықтың ойы мен мүддесін, ұрпақты тәрбиелеу мен оқыту жайлы түсінігін білдірді.

Бала тәрбиесі, қоғам мен халықтың балаларды оқыту жөніндегі қамқорлығы, жастарды халық өміріне байланысты білімдермен қаруландыру, балаға оның жеке жөне жас ерекшеліктерін ескеріп шын жүректен қамқорлықты қарым-қатынас - мұның бәрі Әл-Фараби педагогикалық жүйесінің құрамды бөлігі бодды. Халықтан алып пайдаланылған көптеген ережелер оның ілімінің демократиялық, гуманистік өзегін құрады және оның педагогикасының озық бағыттылығын күшейтті. Әрине, ұлы педагогтың халықтық тәрбие

дәстүрлерін алып пайдаланып және оны өз жүйесіне енгізіп қана қоюмен шектелмеуі әбден табиғи. Ол педагогикалық құбылыстардың жиынтығын байыптады, тәрбие және тәрбиелеу орындары мәнін түсіндіруге жаңа мазмұн беріп, әрі қарай шығармашылықпен дамыта алды.

Оның пікірінше, оқу, білім алу, ғылым адамы болу, адамгершілік және тәрбие мәселерімен тығыз байланысты. Мәселен, "Философияны үйрену үшін алдын ала нені білу қажет" деген еңбегінде Фараби бірінші алғы шарт етіп адамның жан тазалығын, ар тазалығын қойған: "Ғылым үйренуге кіріспекші кіснің жас, кішіпейіл, денсаулығы жақсы болуы қажет. Оның тәрбиелі, адамгершілігі мол, адал, кулық-сұмдықтан және басқа да ағат мінез-құлықтан аулақ болуы керек".

Демек, тәрбие – толыққанды тұлға қалыптасуының басы. Бұл ретте әйгілі әл-Фарабидің: «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы», – деген тұжырымы әлем педагогтарының санасында. Бұл орайда, ғұлама әл-Фарабиге сүйене айтар болсақ, тәрбиеге көнбейтін, жөндеуге, түзетуге болмайтын жас болмайды. Тек ретін тауып үйретуден, баулудан жалықпау керек. Жаман қылық – жан ауруы. Бұл ауруды кетіру үшін тән ауруын емдеуші дәрігерге ұқсауымыз керек. Қысқасы, педагог-ғалым әл-Фараби: «Тәрбиеші – мәңгі нұрдың қызметшісі. Ол – күллі ой мен қимыл іс-әрекетіне ақылдың дәнін сеуіп, нұр құятын тынымсыз лаулаған оттың көзі», – деп түйіндеген. Әбу Насыр әл-Фарабише, адамның тоқымашы не атбегі болып тумайтыны тәрізді, қайырымдылық пен қайырымсыздық та жаратылыстан бойға бітпейді. Егер де адамның тәндік жаратылысы дамуының негізгі көрсеткіші дененің саулығы болса да, адам атаулы кез келген жұмысқа жарамды бола бермейді. Десек те, адамның жақсы әрекеттер жасауға да, жаман әрекеттер жасауға да туа бітті мүмкіндігі мен қабілет-қарымы жетері даусыз. Тек дұрыс әрекет мақсатқа жеткізер жолды дұрыс таңдаудан басталмақ. Асылы, ең тамаша әрекет – бақытқа қол жеткізетін еркіндік болса керек-ті. Ал еркіндік аясында қол жеткізер бақыт, қуаныш және ләззат сезімдері асқан сұлу, ең әсем және аса көркем дүниелерді қолмен ұстағандай айқын және кемел дүниелер ретінде танып-білу арқылы ғана пайда болып, толық болмысқа ие болмақ. Дұрысы – ізгі де қажетті шаруа атқарған адамның бәсі де жоғары болуы тиіс. Кезекті қарапайым аксиома. Ұлы тұжырымдар қашан да қарапайым болып келмей ме? Бізде солай ма? Өкінішке қарай, бізде көбінесе, керісінше. Мәселен, педагог мәртебесін енді-енді қолға алудамыз. Қуанарлығы – бұл бағыттағы істе онды қозғалыстың барлығы. Жалпы, өз ісінің білгірі һәм шебері атану үшін жақсы жұмыс істеп, жетік білуге ұмтылу қажет-ақ. Тек қандай әрекет жасап, қандай іс істер болсаңыз да, игілігін көріп, рақатына бөленуді мақсат тұтқан жөн.

Әл-Фарабидің "Сөз ғылымдарының классификациясы туралы" деп аталатын трактаты 5 тараудан тұрады. Олар: "Тіл туралы ғылым", "Логика", "Математика", "Табиғат ғылымдары және тәңірілік ғылымдары", "Азаматтық ғылым, заң ғылымдары және догматикалық діни ілім" т.б.

Тараулардың аттарынан-ақ белгілі болып отырғандай, Әл-Фараби бұл ғылым салаларынан түрлеріне ерекше мән беріп өзінше түсіндіруге тырысады. Осы трактаты туралы Әл-Фараби: "Бұл кітаптағының бәрі пайдалы, өйткені, егер адам осы ғылымдардың бірін қарастырып, зерттегісі келсе, онда ол неден бастаудың, атап айтқанда, нені зерттеу керек екенін, зерттеу үшін ненің жарамсыз екенін және өзінің оған қай дәрежеде қолы жете алатындығын білетін болады. Сөйтіп, оның ғылымға баратын жолы қараңғылық пен надандыққа емес, білім мен парасатқа негізделетін болады",- деп жазды. (Әл-Фараби, Философиялық трактаттар, Алматы, 1973, 115-116 беттер).

Шындығында ойшылдың бұл трактаты - ғылымның әртүрлі саласымен айналушысы ғалымдар мен мұғалімдердің зерттеу ісіне негіз боларлық құнды туынды. "Логика" деп аталатын бөлімінде Әл-Фараби былайша анықғама береді: "Логика өнері интеллектінің (ақылдың) кемеліне келуінетуғызатын және қатеге ұрыну мүмкіндігі бар интеллект объектілерін танудың барлық жағдайларында адамды дұрыс жолға бағдарлайтын заңдар жиынтығын үйретеді... адамды кателесуден, мүлт кетуден және ұсақ күнәлардан сақтап, қорғайтын заңдарды үйретеді" (Ф.т. 127 б.), яғни, логика өнері – адамның ақыл-парасатын жетілдіруге көмектесетін, қате жіберсе, оны мойындап, қайталамауға, басқаның ісіне әділ баға беруге көмектесетін құрал.

Адам өмір үшін, әсіресе ұстаздарға бұл құралдың қажеттігі түсінікті. Ұстаздың негізгі мақсаты өз шәкіртіне тиянақғы білім беріп, ізгілікті мінез-құлыққа тәрбиелеу деп білсек, сол тиянақғы білім, ізгілік ұстаздың өз бойында болуы шарт.

ӘЛ-ФАРАБИДІҢ РУХАНИ МҰРАСЫ: «ҚАЙЫРЫМДЫ ҚАЛА ТҰРғындарының көзқарастары жайлы трактаты» - ІЗГІ ҚОҒАМ СИПАТЫ

*Онгарбай Жулдыз,
СҚО, Ақжар ауданы,
«№2 Ленинград орта мектебі» КММ
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі*

Әл-Фараби – көрнекті ойшыл, өзінің замандастарының арасындағы ең ірі ғалым, философ және шығыс аристотелизмінің ең ірі өкілі. Өзінің білімділігі мен сауаттылығының арқасында "Екінші Ұстаз" атауына ие болды. Әл-Фарабидің шығармашылық мұрасы орасан зор (150-ге жуық философиялық және ғылыми трактаттар), ал оның айналысқан ғылыми салалары ол – философия мен логика, саясат пен этика, музыка мен астрономия. Ғылыми еңбектерінің ең әйгілісі «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары жайлы трактат» деп аталады.

Әбу Насыр әл-Фараби бұл кітаптың алғашқы нұсқасын «Китаб ас-сийаса ал-маданийя» деген атпен 942 жылы жазып, толық нұсқасын 948 жылы Мысырда аяқтаған екен. Кітаптың көшірілген нұсқалары әлемнің бірнеше музейлерінде, мұрағаттары мен кітапханасында Британия музейінде және Оксфорд университетінің Бодлиан кітапханасы қорында сақталған.

Аталған еңбек орта ғасырларда Еуропада кеңінен танымал болған. Алғаш рет 1895 жылы Голландияның Лейден қаласындағы «Бирбил» баспасында арабтанушы ғалым Фридрих Дитрицидің баспаға әзірлеуімен жарық көріп, ғылыми айналымға біржола енгізілді.

Бұл кітаптың маңыздылығы – автордың өз еңбегінде қала болып қауымдасып өмір сүретін адамзат баласының өзара ешбір қайшылықсыз, мінсіз идеал қоғамы қандай болуы керектігін жан-жақты сипаттауында деуге болады.

Адамзат баласы әрқашанда басқару механизмі барынша жетілген, барша халықтың көңілінен шығатын мемлекет құруға талпынумен болды. Бұл тұрғыдағы әрекеттерге ой жүгірте отырып алғашқы ой-пікірлер білдіріп, зерттеу жүргізген – антикалық дәуірдің ойшыл-философтары болды. Атап айтқанда, грек философтары Платон, Аристотельдер мінсіз де ізгілікті қоғам құру жолдары туралы өз идеяларды ұсынып, трактаттар жазды.

Әбу Насыр әл-Фараби өзіне дейінгі грек философтарының идеал мемлекет туралы идеяларын дамыта отырып, өзіндік тұжырым-қорытындыларын ұсынады. Ғалым қайырымды (ізгі) қала тұрғындары қалай болуы керек, оның жағымды-жағымсыз, дарынды-дарынсыз басшысына тән сипат-белгілер қандай т.б. жайлы жан жақты талдау жасайды.

Түркілік таным аясындағы қазақ әдебиетінде де осы сипаттағы аңыздар мен ертегілер, кейіпкерлердің шоғыры қомақты. Мәңгілік өлмейтін қалып күйді іздеп сар далада тентіреп мәңгіліктің күйін тартқан Қорқыт, жерінің түгі кілемдей, күн райы жыл бойына қоңыржай, жігіті мәңгі жиырма бесте, қызы мәңгілік он сегізде болатын, жастықтың қуаты сөнбей маздаған Жерұйықты желмаясына мініп алып желіп жүріп іздеген Асанқайғының арманы мен Әл-Фарабидің ізгі қоғам құру туралы ойлары – айналып келгенде сол баяғы адамзат қоғамының бақытты тұрмыс кешуі жолындағы ізденістер емес пе?

Әбу Насыр әл-Фарабидің қайырымды қоғам құрудың қолайлы жолдарын іздейтін алты бөлімді «Қайырымды қала тұрғындары туралы трактаттар» кітабының әр бөлімінде не туралы қарастырылатынын бір-бір сөйлеммен айтып өтелік.

Бірінші бөлімде Алла –Тағаланың болмысы және оның сипаттары, есімдері туралы қарастырады.

Екінші бөлімде рухани жандар мен періштелер болмысы және аспан денелері туралы қарастырылған.

Үшінші бөлімде аспан денелері мен ғаламшарлық материалдық денелердің өзара байланысы туралы айтылады.

Төртінші бөлімде адам және оның жан,тән қуаттары,еркек пен әйел және олардан жаратылатын баланың морфологиялық, физиологиялық, психологиялық даму ерекшеліктері туралы айтылады.

Бесінші бөлімде адамның өз қалауы арқылы бар болған нәрселер мен адам қоғамы және оған не қажет, осы қоғамның жіктелуі т.б.жағдайларға сипаттама беріледі.(Қайырымды қала тұрғындары) кімдер,бұл қаланы құрайтын адамдардыңерекшелігі туралы айтылған.

Алтыншы, соңғы бөлімде надан көзқарастар мен қоғамдар,надан қалалар мен надан басшылықтар,олардың іс- әрекетіннің салдары туралы баяндалады.

Кез келген мемлекеттің күш-қуаты мығым, бірлігі бекем, тірлігі түзу болуы үшін қажет жағдайдың бірі – биліктің мығым болуы екендігін сонау грек ойшылдарынан бастап, қазақ даласында туған ұлы ұстаз Әбу Насыр әл-Фараби мен Еуропадан шыққан билік теоретигі Никколо Маккиавелийге дейін айтудайын айтып, жазудайын жазып кеткен екен. Бұл ой-пікірлердің бәрі қай заманда болсын, өзекті болып келген және біздің жас мемлекетіміз үшін де ерекше маңызды. Фарабтық Әбу Насыр әл-Фараби бабамыз мемлекет басшысының бойынан табылуы тиіс он екі ізгі қасиетті атап көрсете отырып, «Қайырымды қаланы» (біздің қазіргі ұғымымыздағы мемлекетті) дәл осындай адам билеуі керек деген ойды айтады.

Әл-Фарабидің ізгі қоғам туралы ойларына қарап, «қайырымды қаланың» яғни мемлекеттің лайықты гүлденіп, өмір сүруі үшін жеке тұлғаның қаншалықты маңызды екендігіне баса мән бергендігін аңғарамыз. Жеке тұлғаның немесе ел басшысының мемлекет дамуындағы рөлі қашан да жоғары болып келген және қазір де солай десек

қателеспеспіз. Әбу Насыр әл-Фараби «Қайырымды қала» туралы еңбегінде қала бақытты болудың үлкен кілті – бірінші басшыға байланысты екендігіне баса назар аудартады. Қайырымды қаланың бірінші басшысы – ол қайырымды халықтың, тіпті жер жүзін мекендейтін барша жұрттың басшысы да бола алатындығын айтады. Ол үшін бірінші басшыға тән он екі бірдей қасиет оның бойында жинақталған болуы тиіс. Әл-Фарабидің атап көрсетуінше, «қайырымды қала» басшысының бойынан табылуға тиісті қасиеттер төмендегідей:

1. Басшының он екі мүшесі, ақыл-есі бүтін, дені сау болуы, айтылған сөзді ұғатын болуы керек;
2. Есте сақтау қабілеті мықты, алғыр да аңғарымпаз болуы керек;
3. Сөзі өткір, тілге шешен болуы керек;
4. Өнер-білімге құштар, оқып үйренуден шаршамайтын, білімпаз болуы керек;
5. Тамақсаулықтан, артық ішіп-жеуден, орынсыз сауыққұмарлықтан аулақ болуы керек;
6. Шыншыл болуы, маңына шыншыл адамдарды жиюы, өтірікшілерден аулақ болуы керек;
7. Рухы биік, ар-намысты биік ұстайтын болуы керек;
8. Пасықтықтан аулақ, игі істерге ынтызар болуы керек;
9. Байлыққа құмарлықтан, ашкөздіктен аулақ болуы керек;
10. Әділетсүйгіш болуы, озбырлар мен әділетсіздерді жақтаудан аулақ, ел-жұртқа қайырымды, мейірімді болуы керек;
11. Бір сөзді, бірақ қыңыр болмауы тиіс, жаман қылықтарға ымырасыз болуы керек;
12. Өзі дұрыс деп тапқан істі жүзеге асыруда шешімшіл, қорқып жасқануды білмейтін батыл да ержүрек болуы керек.

Әбу Насыр әл-Фарабидің пікірінше «қайырымды қала» басшысы болу үшін жоғарыдағы қасиеттерге қоса, билеуші болуға деген бейімділік, дарын тіпті ұмтылыс болуы керек екен. «Қайырымды қаланы әрбір кез-келген адам билей бермекші емес, өйткені, ел билеу – екі бірдей нәрсеге байланысты: біріншіден, билемек адамның өз жаратылысында ел билеуге қаншалық әзір екеніне байланысты, екіншіден, билеуші адамның еріктен қуат алып отыратын жағдайы мен қабілетіне байланысты. Жаратылысында ел билеуге кім бейім болса, билік соның үлесіне тимек».

Әл-Фараби өз туындысында басшының даналық, көрегендік қасиетін әрдайым жоғарыға қояды. Басшының қабілетсіздігінен, біліксіздігінен қаланың құрып та кету мүмкіндігін жоққа шығармайды: «Егер әйтеуір бір кезде басшыларда даналық болмай қалса, онда бұлар басқа шарттардың бәріне сай келе тұрса да, қайырымды қала ағзамсыз қалмақ, сөйтіп қаланы билеуші басшы бұл ретте ағзам бола алмайды, ал қаланың өзі құрып кету қаупіне ұшырайды. Ал егер осы басшыға ақылшы етіп қоярлық бір дана табылмаса, қала біраз уақыттан кейін сөзсіз құритын болады».

Сондай-ақ Әбу Насыр әл-Фараби өз трактаттарында қала басшысының дара билігімен қатар, топтық биліктің түрі салтанат құру

мүмкіндігі барлығын да атап өтеді. Мұны біз парламенттік-президенттік басқару үлгісі деп ұқсақ болады: «Жақсы қасиеттердің бәрін өз бойында ұштастыратын адам болмаса, бірақ бұл қасиеттер бір топ адамның арасында жеке-дара дарыған болса, онда бұл топтың мүшелері бірлесе отырып, әкімнің орнына ие болады, оларды жұрт жақсы басшылар және қадірлі адамдар деп атайды, ал олардың басқаруы қадірлі адамдардың басқармасы деп аталады».

Сонымен қатар Әл-Фараби жазып қалдырған трактаттар жинағында «қайырымды қаламен» қатар, «қайырымсыз қалалар да бар. «Ол қаланың тұрғындары ешқашан бақыт дегенді білмеген, оған жету олардың ойына да кірмеген», - деп «бақытсыз», «қайырымсыз» қалаға сипаттама береді. Бұлардың ең үлкен қателігі – бақыт жолына бірге жұмылып ұмтылмауында: «Бақыт – әрбір адам ұмтылатын ұлы мақсат», - деген тұжырым жасаған Әбу Насыр әл-Фарабидің бұл идеялары орта ғасырлық Еуропадағы мемлекетті басқаруға қатысты гуманистік ілімдердің туып-қалыптасуына зор ықпал еткені сөзсіз.

Әл-Фараби материалдық құндылықтарды ту еткен надан қалаларды бірнеше топқа жіктейді. Мұның біріншісі – ділгер қала. Оның себебі: тұрғындары тән қажеттілігіне қажетті нәрселер болушы тағам, сусын, киім, баспана, сұқбаттасу және осыған жету үшін бір-біріне көмектесумен ғана шектелетін бей-жай қоғам. Екіншісі – алыс-беріс қаласы. Мұның ерекшелігі: тұрғындар дәулет пен байлыққа жету үшін ғана бір-біріне көмектесуге тырысады. Өзге мақсаттарды көздемейтін саудагерлік сипаттағы қала. Үшіншісі – пасықтық пен бақытсыздық қаласы. Бұл қаланың ермегі – тұрғындары тағамнан, ішімдіктен, сұқбаттасудан ләззат алуға тырысады, сезім мен қиялға әсер ететін ләззаттарға, сауық құрып, сайран салуға құштар келеді. Төртіншісі – даңғой қала. Даңғой қала тұрғындары өзге жұрттың сый-құрметіне бөленіп, мақтау алу үшін, өздері жайында басқа халықтар біліп, айта жүруі үшін, сөзбен де, іспен де мадақтап, дәріптеуі үшін, өздерін не жат көзіне, не бір-біріне сән-салтанатымен жарқырата көрсетуге құмар болмақ. Надан қалалардың әміршілері де осы қалалардың өздеріне ұқсас болады. Олардың әрқайсысы өздері билейтін қаланың ісін жүргізгенде жеке бастарының құштарлықтары мен ниеттерін қанағаттандыруды көздейді», - деп анықтама берген Әл-Фараби қайырымсыз қалалар жіктемесін бұдан әрі қарай мансапшыл қала, құштар қала, өнегесіз қала, құбылмалы қала, адасқан қала сияқты қалаларға бөліп, әрқайсысына жеке-жеке сипаттама береді. Қысқаша айтқанда, мұның бәрі – «бақытсыз қаланың» алуан сипаттары болмақ.

Қорыта айтқанда, Әбу Насыр әл-Фарабидің «Қайырымды қала туралы» трактаттар жинағы – әлемдік ақыл-ой қазынасының қымбат жауһарының бірі ретінде адамзат баласының игілігіне қызмет ете бермек. Сонау орта ғасырларда аталған еңбекке қандай қызығушылық танытылса, қазіргі адамзат қоғамы да бұл еңбекті кәдеге жаратып, ондағы ой-тұжырымдардан сабақ ала берері сөзсіз.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЕ НАСЛЕДИЕ МИРОВОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

*Сейтжанова Тамаша Абилямжиновна,
методист Северо-Казахстанского
профессионально-педагогического колледжа,
г.Петропавловск*

Основой любой процветающей нации является ее умение без страха смотреть в лицо будущему, не забывая при этом оглядываться на прошлое. Осознание своих культурных ценностей и традиций является важным этапом в достижении прогресса. Является важным понимание огромной роли выдающихся личностей нации в становлении и развитии нашей истории. И одна из таких личностей Абу Наср аль-Фараби. В 2020 году под эгидой ЮНЕСКО в международном масштабе отмечается 1150-летие великого ученого Востока аль-Фараби, интерес к творчеству которого все времена является живым и актуальным.

В своей книге очерков «Свет негаснущих звезд» известный казахстанский журналист, культуролог и политолог Амангельды Каирбаев, раскрывая яркий самобытный талант великого мыслителя аль-Фараби, дает оценку значимости его гения: «Вечный странник, он был крупнейшим мыслителем своего времени, первым поднявшимся на вершину человеческой духовности. Жизненный подвиг, научное и творческое наследие звезды первой величины восточного Ренессанса, второго учителя мира после Аристотеля, неутомимого искателя истины земной, являются ярчайшими страницами в истории мировой цивилизации». Наш современник, советский и казахский писатель, известный публицист, видный общественный деятель

А.Алимжанов в своем историческом романе «Возвращение учителя», посвященном жизни и творчеству аль-Фараби, представляет образ выдающегося ученого-просветителя: «Перед нами не отъединенный от жизни жрец науки, не безразличный странник, взиравший на мир с высоты холодных категорий перипатетической логики. Он глубоко укоренен в своем жестоком времени, он героически ищет истину, потому что видит вопиющую несправедливость дорогого ему бытия. Судьба обрушила на него весь запас радостей и испытаний, полагавшихся интеллигенту того времени. Он знал милости, но чаще жестокости владык, он любил дочь наместника халифа и беседовал с выдающимися учеными и поэтами, он скрывался от преследований в каменистой степи, в черной низкой палатке бедуина и бросался со словами примирения в самое пекло схваток религиозных фанатиков, он создал книгу о Добродетельном городе и мечтал о справедливости вместе с «Братьями чистоты» и карматами. Он прошел через многие трагические события, был свидетелем ослепления его друга, великого поэта Рудаки, но не потерял высокого человеческого достоинства и мог сурово осадить надменного и полновластного султана».

Сегодня интерес к духовному феномену и человеческой судьбе великого мудреца раннего Средневековья аль-Фараби обусловлен переосмыслением духовного наследия прошлого с точки зрения достижений и развития человечества на современном этапе.

Абу-Наср Мухаммед ибн Мухаммед ибн Тархан ибн Узлаг аль-Фараби ат-Турки - человек энциклопедического ума, необычайного дарования и удивительной судьбы. Он родился в городе Отраре, древнейшем центре оседлости и городской цивилизации развитого средневековья с полуторатысячелетней историей. Сегодня – это археологический памятник IX века, который находится в Южно-Казахстанской области.

Интеллектуальное наследие великого мыслителя – это интересные открытия, гениальные догадки, точные наблюдения и глубокие истины по разным отраслям знаний. Сегодня его духовное наследие, как и бессмертные творения Гомера, Данте, Шекспира, Микеланджело, Рафаэля, Фирдоуси, Саади, классические труды Пифагора, Аристотеля, Платона, Гиппократ и многих других из величественной плеяды титанов мысли, является вершиной творческого гения, славой и гордостью не только казахского народа, но и всего рода человеческого.

Бесценны труды ученого в области философии. К философским сочинениям аль-Фараби относятся: «Слово о субстанции», «Существо вопросов», «Книга о законах», «Книга о постоянстве движения вселенной», «О смысле разума», «Книга о разуме юных», «Большая сокращенная книга по логике», «Книга введения в логику», «Книга доказательства», «Книга об условиях силлогизма», «Трактат о сущности души», «Слово о сновидениях»,

«Трактат о взглядах жителей добродетельного города», «Книга об определении и классификации наук», «Книга о смысле философии», «Книга о том, что нужно знать для изучения философии», «Примечания к философии». «Обобщая достижения философской и социологической мысли народов Средней Азии, Индии, Ирана и других стран Востока, широко используя философские учения древней Греции, аль-Фараби создал единую систему, в которой в той или иной степени нашли свое отражение почти все проблемы средневековой философии и социологии. Универсальность знаний, широкий охват материала и реалистический подход к ряду вопросов позволили аль-Фараби развить лучшие стороны творческого наследия Аристотеля»- так оценивает вклад мыслителя в развитие науки философии советский ученый М.М. Хайруллаев статье «Роль аль-Фараби в развитии философской мысли».

Ряд социально-этических трактатов аль-Фараби посвящён учению об общественной жизни: «Трактат о взглядах жителей добродетельного города», «Книга о достижении счастья», «Указание путей счастья», «Гражданская политика», «Книга о войне и мирной жизни», «Книга изучения общества», «О добродетельных нравах». Опираясь на политические и этические идеи греческих философов, прежде

всего [Платона](#) и [Аристотеля](#), и используя социальные идеи древнего Востока, аль-Фараби разработал стройную теорию общественного устройства. Во главе добродетельных городов находятся правители-философы, выступающие одновременно и в роли предводителей религиозной общины. В добродетельных городах стремятся к достижению истинного счастья для всех жителей, господствует добро и справедливость, осуждаются несправедливость и зло. Добродетельным городам аль-Фараби противопоставляет невежественные города, правители и жители которых не имеют представления об истинном счастье и не стремятся к нему, а уделяют внимание только телесному здоровью, наслаждениям и богатству. Можно смело утверждать, что проблемы, поднимаемые в перечисленных трудах, имеют место даже в самых развитых государствах современного мира.

Интересными и актуально звучащими сегодня являются труды ученого в области музыки. «Большая книга о музыке» - это основная работа мыслителя в этой области, которая является важнейшим источником сведений о музыке Востока и древнегреческой музыкальной системе. В этой книге аль-Фараби даёт развернутое определение музыки, раскрывает её категории, описывает элементы, из которых образуется музыкальное произведение. В вопросе о восприятии музыкальных звуков аль-Фараби считает, что только слух имеет решающее значение в деле определения звуков. В книге мыслитель делает вывод о том, что «эта наука полезна для здоровья тела, ибо когда заболевает тело, то чахнет и душа. Поэтому исцеление тела совершается таким образом, что исцеляется душа, что ее силы умеряются и приспособляются к ее субстанции, благодаря звукам, производящим такое действие». По-современному звучит эта теория ученого о методах исцеления музыкой. Он установил тесную связь между медициной и музыкой, сделав великолепное открытие по музыкотерапии. аль-Фараби написал также «Слово о музыке» и «Книгу о классификации ритмов». Он сам мастерил музыкальные инструменты и был виртуозным исполнителем.

Неоценим вклад аль-Фараби в зарождение медицинской науки. Он одним из первых на Востоке проводил анатомирование и другие хирургические операции на живом человеке и на их основе боролся против шаманских методов лечения больных. Его трактаты «Об органах животных», «Об органах человека» стали первыми исследованиями в области медицины.

В работе советского ученого М.С.Булатова под названием «Архитектура в классификации наук аль-Фараби» представляется вклад ученого в развитие архитектуры средневековья: «В IX-X вв. архитектура и градостроительство в странах Среднего и Ближнего Востока получили значительное развитие, которому способствовали экономический и культурный подъем, интенсивный рост городского ремесла, внутренней и внешней торговли. В осмыслении основ зодчества особое место принадлежит Абу Насру аль-Фараби. Его работы «Книга духовных

искусных приемов и природных тайн о тонкостях геометрических фигур», «Руководство по геометрическим построениям» имели большое практическое значение в развитии архитектуры того времени.

Еще в юном возрасте аль-Фараби увлекается астрономией, вооружившись астрольбией (угломерный прибор, служивший до XVIII века для определения широт и долгот в астрономии) и компасом, он всматривался в звездное небо, проводил среди созвездий долгие ночи. Результатом увлечения к астрономии станут его открытия, связанные с точным описанием движения ночных светил. В этой области науки огромную ценность будет иметь его труд под названием «Комментарии к «Альмагесту», труду древнегреческого астронома. Этот труд аль-Фараби в настоящее время в единственном экземпляре находится в фондах Британского музея. Также по астрономии им написана «Книга приложений». Аль-Фараби составил комментарии к сочинениям [Евклида](#) и [Птолемея](#). Ему принадлежит [«Трактат о достоверном и недостоверном в приговорах звёзд»](#).

В области естественных наук ценнейшими являются его труды: «Слово о пустоте», которую исследователи творчества ученого считают одной из первых в истории работ о [вакууме](#), «Книга высоких рассуждений об элементах науки физики», «О необходимости искусства химии».

Особое место в наследии аль-Фараби занимают труды в области филологии. Он увлеченно работал в поэтике, каллиграфии, риторике, писал стихи: «Книга об искусстве письма», «Книга о стихе и риторике», «О буквах и произношении», «Книга о риторике», «Книга о каллиграфии», «О словарях». Биографы аль-Фараби предполагают, что он знал несколько десятков языков. По этому факту из биографии интересной является статья С.А.Шуйского «Ибн Халликан об аль-Фараби», в которой рассказывается «...потом он (аль-Фараби) вернулся в Дамаск и остался там. Правивший там Сайф ад-Даула б. Хамдан хорошо его принял. Когда Абу Наср пошел на встречу с Сайф ад-Даулой в зал приемов, где собирались все личности, отличившиеся в различных областях знания, то на нем была тюркская одежда, как обычно. Сайф ад-Даула, приглашая его сесть, сказал: «Садись!» (Абу Наср) спросил: «Там, где я, или где ты?». «Где ты». Тогда Абу Наср перешагнул через плечи людей, добрался до трона Сайф ад-Даулы и сел там, заставив правителя подвинуться. За Сайф ад-Даулой стояли охранники, с которыми он привык разговаривать на особом языке, понятном только им, на нем-то он и сказал по этому случаю: «Этот шейх нарушил этикет. Я предложу ему несколько вопросов и, если он не ответит на них удовлетворительно, его надо осмеять». Тогда Абу Наср сказал ему на том же языке: «О, эмир! Воздержись, ибо всякое дело оценивается по его последствиям». Удивился Сайф ад-Даула и сказал: «Ты знаешь этот язык?» - «Да, - сказал Абу Наср, - я знаю больше семидесяти языков».

В работе исследователя творчества аль-Фараби Б.Я.Ошеровича «Стиль и язык философских сочинений аль-Фараби» дается подробный

анализ стиля мыслителя. Автор пишет о том, что индивидуальность его стиля проявляется в лаконичности изложения, в бережном отношении к словам и выражениям, в умении выбрать основные положения, пренебрегая второстепенными или общеизвестными. По мнению автора, логическое мышление аль-Фараби появляется в его умении развить идею под различным углом зрения, рассмотреть предмет со всех сторон. «Произведения ал-Фараби не имеют формы диалога, в них отсутствует тот вопросно-ответный метод, которым пользовались Платон и его учитель Сократ. Однако в его речи, так же как и в речи Аристотеля, постоянно ощущается наличие аудитории. Его рассуждения часто носят полемический характер». Большая часть сочинений аль-Фараби написана в форме комментариев. В основном аль-Фараби создает свою философскую терминологию путем перевода значения греческих терминов (семантическая калька). Например, греческий термин «диалектика» (*dialektike*), означающий искусство вести беседу, полемику, аль-Фараби обозначает арабским словом в переводе «спор», «прения»; греческий термин «риторика» (*rhētorikē*) он переводит словом «ораторское искусство»; греческий термин «поэтика» (*poietikē*) - арабским словом «поэзия».

Значимыми станут открытия аль-Фараби в области изучения петроглифов - пещерного искусства, которое позже назовут наскальными гравюрами. Изучая техники исполнения, тем и мотивов рисунков, он старался установить закономерность композиционного расположения и распределения фигур в петроглифах. Ученый сопоставительно анализировал иероглифы, финикийский алфавит – начало всех поздних письменностей. Первоначальное изучение греческого языка пробудило интерес и к другим языкам.

Огромное желание постигать науки заставляет будущего мыслителя еще в молодости начать странствовать. Исследователи аль-Фараби пишут, что в поисках глубоких знаний, современных для того времени, он посещает Тараз, Туркестан, Бухару, Багдат, Каир, Алеппо, долго живет в Дамаске. В богатейших библиотеках этих городов он открывает для себя величайшие труды ученых древности. В любой области знания, которой касалась мысль аль-Фараби, возникали новые толкования и оригинальные выводы, открытия и наблюдения. Его жажда активного познания мира, фантастическая преданность науке, целеустремленность вызывают восхищение не только его современников, но и сегодня это пример научного подвига.

Все труды ученого – это яркое свидетельство его научной смелости, образец беззаветного служения не только своему времени, но и будущему. И чем дальше время уносит годы жизни и научного подвига великого мыслителя, тем больше все то, что он создал, становится для нас ценнейшим сокровищем, высочайшим образцом и таким останется навсегда. Можно смело утверждать, что дерзновенные труды аль-Фараби содержали в себе предсказания современной науки. Жизнь аль-Фараби

захватывает воображение каждого, кто знакомится с нею. Величественно и вечно его духовное наследие, изумляющее всех глубиной мысли и утверждающее веру в безграничные возможности человеческого гения.

Абу Наср аль-Фараби умер вдали от родной земли в Дамаске в возрасте восьмидесяти лет. Он похоронен у стен Дамаска, за воротами Баб ас-Сагкр.

Имя аль-Фараби, навсегда занесенное в пантеон мировой культуры, дорого всем людям планеты тем, что великий мыслитель и ученый в своих научных трудах не просто искал истину, а постоянно стремился применять ее во имя счастья людей, своим творчеством способствовал духовному и социальному прогрессу человечества.

Литература

1. А. Каирбаев. «Свет негаснущих звезд», Очерки, Жалын, Алма-Ата, 1983г., 60с.

2. А. Алимжанов «Возвращение учителя» - г. Москва, 1979г., 70с.

3. М. С. Булатова. «Архитектура в классификации наук аль-Фараби», статья в «Сборнике статей «Аль-Фараби. Научное творчество», Наука, 1975г, 76с.

4. С. А. Шуйский. «Ибн Халликан об аль-Фараби», статья в «Сборнике статей «аль-Фараби. Научное творчество», Наука, 1975г, 115с.

5. М. М. Хайруллаев. «Роль Аль-Фараби в развитии философской мысли», статья в «Сборнике статей «Аль-Фараби. Научное творчество», Наука, 1975г, 145с.

6. Б. Я. Ошерович. «Стиль и язык философских сочинений аль-Фараби», статья в «Сборнике статей «аль-Фараби. Научное творчество», Наука, 1975г, 85с.

7. <http://vecher.kz/incity/velikoe-nasledie>

8. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BB%D1%8C-%D0%A4%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%B8>

ӘБУ НАСЫР ӘЛ - ФАРАБИ - ТҮРКІ ОЙШЫЛДАРЫНЫҢ ЕҢ АТАҚТЫ, ЕҢ МӘШҰҮРІ

*Уатаева Жанат Уалиханқызы,
СҚО, Қызылжар ауданы,
«Парасат мектеп-лицейі» КММ
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі*

Әбу Насыр Әл - Фараби атағы бүкіл әлемге жайылған ғұлама философ, тарихымыздағы ұлы тұлғалардың бірі Аристотельден кейінгі «екінші ұстаз» атанған қазақ жерінде, Отырар қаласында өмірге келген. Ол бала кезінен ғылымға үйір болған. Әбу Насыр Әл - Фараби алғашында Бұхарада, Самарқанда, содан кейін Хамадан, Бағдат, Шам, Каир, Дамаск, Мдина, Мекке қалаларында болып, білімін үнемі шыңдап отырған. Үнемі ізденумен, ғылымды үйренумен өмірін өткізді. Хамадан қаласында араб тілін үйренді. Содан кейін Бағдат қаласында жиырма жылдай тұрып, антикалық философиямен әлемдік мәдениетпен танысты. Негізі Әл - Фараби бір жерде тұрақтамай, ізденіспен ғұмыр кешкен. Бар өмірін ғұлама ойшыл ғылым мен білімге арнаған, 70- ке жуық тілді меңгерген. Сонымен қатар 150-ге жуық философиялық жне ғылыми трактаттар жазып қалдырды. Ғұлама ойшыл ғылымды 2 топқа бөлген:

Бірінші: теориялық ғылымдар. Бұл топқа жаратылыстану ғылымдары мен метафизиканы енгізген.

Екінші: практикалық ғылымдар. Бұл топқа этика, фикһ кәлм (исламдағы өзекті тақырыптарын қамтыған ғылым саласы) ғылымдарын жатқызған.

Ғұламаның еңбектері күні бүгінге дейін өз мән – маңызын жоғалтқан жоқ. Оның «Кемеңгерлік меруерті», « Ғалымдардың шығуы», « Бақытқа жету», « Азаматтық саясат» еңбектерінде дүние, қоғам, мемлекет, адамдардың қатынастары туралы заманнан озық тұрған пікірлер, пайымдаулар туралы баяндайды. Әл –Фараби « білімсіз адамгершілік молаймайды, білімсіз адам өзгенің абзал қасиеттерін тани алмайды. Жан – дүниені тәрбиелемей, үлкен жетістікке жету жоқ. Ғылым мен тәрбие ұштасса ғана рухани салауаттылыққа жол ашылмақ. Мінез – құлқын түзей алмаған адамның ақиқат ғылымға қолы жетпейді» деп ескертеді.

Сонымен қатар әл - Фараби Аристотельдің, әл-Киндидің ізін қуып, философия мен ғылымның барлық салалары бойынша үлкен жетістіктерге жетті. Әл-Фарабиді дүниеге танытқан музыка теориясына арналған шығармаларының бірі - "Музыканың үлкен кітабы" атты еңбегі. Ғұлама бұл еңбекте математикалық тәсілдер пайдалану арқылы музыкалық дыбыстарды тұңғыш рет қағаз бетіне түсіріп, нотаны алғаш дүниеге келтірді. Ол тек музыка теориясын ғана жазып қоймай, музыкалық аспаптарды да қолдан жасап, сол аспаптарда керемет ойнай да білген. Қазақ домбырасын дүниеге келтірген асқан музыкант ұлы бабамыз Әбу-Насыр әл-Фараби десек, біз қателеспейміз. Оған бірнеше ғылыми дәлелдер, Фараби жасаған музыкалық аспаптар түрі куә бола алады. Оның шебер орындаушылығы жөнінде шығыс

халықтары арасында күні бүгінге дейін айтылып жүрген көптеген аңыздар да бар.

Фарабидің бұл кітабы музыкалық дыбыстың сипаты мен құрылымынан бастап, музыканың поэзиямен байланысына дейінгі музыкалық ғылымның мәселелеріне ғана арналмай, музыканың эстетикалық-теориялық принциптерін шешуге бағытталған. Музыка зерттеу саласындағы еңбектерінде Фараби музыканың емдік қасиетін, жағымды әсерін жан-жақты дәлелдеді, сондай-ақ оның тәрбиелік мәні зор екенін баса айтты. Адамның музыка шығарудағы қабілеті дәрежесінің әр түрлі сатысын көрсетіп, адамның жан-дүниесіне жағымды, жағымсыз әсер ететін музыкалық жанрларға талдау жасады.

"Музыканың үлкен кітабы" музыка ғылымына кіріспе; музыка ғылымының негіздері; музыкалық аспаптар; музыкалық композиция деген үлкен-үлкен төрт тараудан тұрады. Фарабидің бұл еңбегі XV ғасырда латын тіліне аударылып, Еуропа музыка ғылымы мен өнерінің дамуына үлкен әсерін тигізді. Қазақстан оқымыстыларының соңғы зерттеулері әл-Фарабидің жаратылыстану-математика ғылымдары бойынша терең, сындарлы мұра қалдырғанын анықтап отыр. Бұл, әсіресе, оның математика, астрономия, физика, медицина, химия биология салалары бойынша жазған еңбектерінен айқын көрінеді. Ғұлама өзінің "Ғылымдардың шығуы туралы" атты трактатында табиғаттану ғылымдарының шығу төркінін, себептерін ашып көрсетуге тырысады. Ғұламаның пікірі бойынша, табиғат әуелде жаратқан бір алланың күдіретті күшінен пайда болып, одан былай өз алдына дербес заңдылықтарымен өмір сүрді. Көне бөтен еш нәрсеге тәуелді болмайды. Жаратылыстың, болмыстың түп негізінде субстанция, акциденция жатыр. Оларды танып білу — ғылымдардың шығуының қайнар көзі. Субстанция, қазіргіше айтқандай, материя ұғымына жуық келеді. Ал акциденция — субстанцияның түрліше көрінісі. Осы көзқарасты негізге алып әл-Фараби арифметика, геометрия, астрономия, музыка, әр алуан жаратылыстану ғылымдарының қалай шыққанын және өзінше қалай дами бастағанын сипаттайды. Сондықтан Әл-Фарабиден бізге жеткен ең үлкен ғылыми теориялық еңбек — "Музыканың ұлы кітабы" болып табылады. Мұнда музыка теориясы физика-математикалық негізде қорытылып, баяндалған, мәселен, физиканың акустика, механика мәселелері бойынша кең қамтылып, дыбыстың табиғаты, таралуы, қозғалысы, резонанс, т. б. бойынша көптеген соны пікірлер айтылады.

Әл-Фарабидің медицина, биология ғылымдарына да үлкен мән бергені мәлім болып отыр. Ол, әсіресе, бұл ғылымдарды теориялық философиялық тұрғыда зерттеуге көп күш жұмсаған. Медицина жөнінде "Адам ағзалары жайлы Аристотельмен алшақтығы туралы Галенге қарсы жазылған трактаттар", "Жануарлар ағзалары", "Темпераменттер туралы", т. б. еңбектер жазған, бұларда ол негізінен медицина ғылымының пәнін, міндет-мақсатын анықтап беруді көздейді. Қортындылай келе, «Жақсының аты, ғалымның хат өлмейді» демекші әл-Фарабидің барлық еңбектері, тұжырымдары, әлеуметтік-этикалық саяси көзқарастары бүгінгі қоғам үшін, біздер үшін, аса маңызды, құнды мұра болып қала бермек.

ЕСТЕЛІКТЕР СЫР ШЕРТЕДІ

Уахит Р.К.,

*СҚО, Уәлиханов ауданы, «Кішкенекөл қазақ
мектеп-гимназия» КММ
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі*

«Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығында әл-Фараби атамyzдың мерейтойына байланысты тамаша байқау өтпек. Алты тақырып берілді, соның ішінде өзіме тұңғыық болып отырған «Естеліктер сыр шертеді». Екінші ұстаз атағына ие болған кісі жайында «не жазсам болады?» деген ой мазалады.

Кітапханаға барып, Әнуар Әлімжановтың «Ұстаздың оралуы» атты романы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясымен бірлесе отырып, шығыстың ұлы ойшылы әл-Фараби мұрасы бойынша дайындалған кітаптарымен таныстым.

2020 жылы ұлы философ, ғұлама ойшыл Әбу Насыр Әл-Фарабидің 1150 жылдың мерейтойын ЮНЕСКО көлемінде Қазақстанда әлем халықтарымен бірге атап өту барысы басталды. Әл-Фарабидей ерекше тұлға туралы, оның дүниежүзілік мәдениетке қалдырған мұрасы туралы кезінен толғап келісті ойлар айтар кез келді деп ойлаймын.

Әбу Насыр Мұхаммед Ибн Мұхаммед ибн Ұзлағ ибн Тархан әл-Фараби ат-Түрки – ұлы ғұлама, энциклопедист, түркі, ислам философияның жарық жұлдызы, әлем философиясының заңғар тұлғаларының бірі. Ғұлама ғалымдарының арқасында әлемге танымал болған жерлесіміз Әбу Насыр әл-Фарабиді әлем ғалымдары, Аристотельден кейінгі Шығыстан шыққан Екінші ұстаз деп мойындағалы ықылым замандар өтті.

Әбу Насыр әл-Фараби туралы сол кездегі көптеген автор өздерінің ой-пікірлерін жазып қалдырған. Ұлы ойшыл Әбу Әли ибн Сина, тарихшы ғалымдардан Захируддин әл-Байхакий, Жамолуддин ибн әл-Кифтий сияқты атақты ғалымдар өз шығармасында ұлы философ әл-Фараби жөнінде кейбір мәліметтер беріп кеткен. Белгілі шығыстанушы ғалым А. Ирисов солардың бірқатарын араб тілінен өзбекшеге аударып жариялаған. Біз бүгін әйгілі Әбу Әли ибн Синаның естелігін оқырмандарға ұсынуды жөн көріп отырмыз. Мен мантик (логика), жаратылыстану және риезиет (математика, геометрия) ғылымын жақсылап меңгердім. Сосын теологияны оқып үйренуге кіріскенімде Аристотельдің "Метафизика" кітабын оқыдым. Бірақ онда не жазылғанын оқып түсіне алмадым. Бұл кітапты жазған адамның мақсаты маған құпия күйінде қала берді. Тіпті оны қырық рет қайталап оқып шықтым. Кітапты жаттап алдым. Бірақ соның өзінде, мен оны түсіне алмадым. Ақыры одан үмітімді үзіп, бұл

түсінуге болмайтын кітап екен деген қорытындығы келген едім. Бір күні бесін намазы кезінде кітап сатушыға бардым. Онда бір делдал мұқабалы бір кітапты қолына ұстап алып, мақтап тұр екен. Ол мені қасына шақырып, кітапты көрсетті. Сонда мен бұл ғылымды білудің пайдасы жоқ деген оймен әлгіні жақтырмай, алмайтынымды айттым. Делдал маған: "Бұл кітапты ал, бағасы арзан - үш дирхам, кітаптың иесі ақшаға мұқтаж" - деді. Осылайша кітапты мен сатып алдым. Қарасым, ол Әбу Насыр әл-Фарабидің "Метафизика" кітабының мақсаты жайында жазылған шығармасы екен. Үйге келген бойда оны оқуға кірістім. "Метафизика" ойымда жатталып қалғандықтан сол сәтте-ақ кітаптың мазмұнын түсініп алдым. Бұған қатты қуанып кеттім. Мұндай кітаптың табылғанына шүкіршілік жасап, ертеңіне-ақ кедейлерге біраз нәрсе садақа бердім.

Ибн Әби Усайбиа былай деген: «Фараби шынайы философ, терең білімді данышпан еді, философияға қатысты пәндерді толық игерген болатын. Ол риезиет (математика, геометрия) ғылымдарына жетік, білгір, ірі ғұлама, мал-дүниемен ісі жоқ, қарапайым адам еді. Ол тағамға шыдамды, қанағаты мол жан болатын. Ол өзінің мінез-кұлқы жағынан ежелгі дәуір философтарына ұқсайтын. Әбу Насыр тәуіпшіліктен де едәуір хабардар еді. Тәуіпшіліктің теориялық жағын жақсы білетін. Бірақ тәуіптік тәжірибені іс жүзінде қолдану және оның ұсақ-түйек емін жасау ісін айтарлықтай терең меңгермеген болатын. ...Әл-Фараби Дамаскіге алғаш барған кезінде бір бауға қарауыл еді, сол бау ішінде отырып ұдайы хикмат – философия ғылымымен айналысатын. Әбу Насыр бұл жерде ежелгі дәуір ғалымдарының көзқарастары – шығармалары мен оларға жазылған түсініктерді бас алмай оқып отыратын. Ол өзі жарлы кісі еді, тіпті түні бойы ұйықтамай, шығарма жазумен айналысатын. Кедейлігі сондай, қарауылдығы үшін беретін шамның нұрынан пайдаланатын еді. Біраз уақыт Әбу Насыр осылай өмір сүрді. Кейін оның есімі төңірекке мәлім болып, беделі артады, жазған шығармалары да мәшһүр болып кетеді. Сөйтіп, оның шәкірттері де көбейеді. Соның нәтижесінде ол өз заманының бірден-бір, аса ірі ғалымы дәрежесіне ие болды. Ел билеуші әмір Сайф ад-Даула Фарабимен әңгімелесуді ұнататын болған, әмір оның біліміне танданып, оған көп ізет-құрмет көрсетеді. Сол арқылы әмірдің Әбу Насыр қатысатын жиындарының да даңқ-дәрежесі артады, бұған әміршінің өзі де рақаттанады. ...Кейбір шейхтардың айтуына қарағанда, Әбу Насыр ал-Фараби «338 (949) жыл Мысырға (Египетке) сапарлап барған, кейін Дамаскіге қайтып келіп, осы жерде 339 (950) жылы ражаб (қыркүйек) айында, Сайф ад-Даула Али ибн Хамдан әмірлігінде, осы елде ар-Розий халиф болып тұрған кезде қайтыс болды. Әйтсе де Сайф ад-Даула өзінің жоғары мәртебелі он бес әкім кісілерімен бірге Әбу Насырдың жаназасында болды. Елдің айтуынша, Әбу Насыр өте қанағатшыл адам болғаны үшін әмірші Сайф ад-Дауланың ерекше құрметіне бөленген екен. Алайда соған қарамастан Фараби күніне төрт дирхам күміс ақшадан басқа ешқандай сый-сияпаттан пайдаланбайды екен. Сол төрт дирхамды тіршілікке зәрлі болған нәрселерге ғана жұмсайтын болған. Ол «тұрмыс-

тіршілігім не болады» деп қайғырмайды екен. Тіпті баспана етерлік үй-жайды да, өзіне келетін бірен-сараң пайданы да ойламай өтіпті. ...Елдің айтуына қарағанда, Әбу Насыр қозы жүрегі мен райхан шәрбатын өзіне тамақ еткен екен. Әбу Насыр алғашқы кезде қазы болып істеген дейді. Ғылым дүниесіне тереңірек бойлаған соң бұл жұмысты тастап, бар жан-тәнімен білімін асыра түсуге кірісіп кетіпті, мал-дүниеге ешқашан қызықпаған екен. Ол қарауылдау үшін кешкісін бауға барады екен де, шырақты жағып, кітап оқуға кіріседі екен. Музыка саласында да ол білімді болыпты. Бұл салада да оның зерттеулері шарықтау шегіне жетіп, барынша кемелденіпті, музыка өнерінде одан озып кету мүмкін емес екен. Жұрттың айтуына қарағанда, ол ғажайып бір музыка аспабын жасапты, міне, сол аспаптан адамның жан жүрегін елжіретіп жіберетін сиқырлы бір ғажап әуен естіледі дейді».

Жамолуддин ибн әл-Кифтий: Әбу Насыр әл-Фараби Мауараннахрдағы түрік шаһарларының бірі болған Фарабан шыққан философ. Бұл кісі мұсылмандардан шығып, әлемге танылған данышпан саналады. Ол Иракқа барып, Бағдад шаһарында тұрып қалады. Әбу Насыр бұл қалада хикмат білімін үйренеді. Осы жерде Әбу Насыр сол дәуірде теңдесі жоқ адам болып шығады. Логикаға қатысты кітаптарды зерттеу және оларға түсініктеме беруде көп іс тындырды. Логиканың қиын тұстарын айқындай түсті, көпшілікке түсініксіз болған жасырын сырларын ашты әрі бұл ғылымнан пайдалану әдістерін жеңілдетті. Ол өз шығармаларында логикадан пайдалану үшін түсінікті сөз тіркестерін, астарлы меңзеу сөздер қолданып отырды. Тіпті, ол логиканы түсіндіру, үйрету және талдау жасаудағы әл-Киндий, тағы басқалар жіберген олқылықтарды да атап көрсетті. Әбу Насырдың бұдан басқа "Ихсо алуум ва аттарыф" - "Ғылымды меңгеру және оның мақсатын түсіндіру" туралы жазылған құнды кітабы бар. Мұндай шығарма жазуда осы кезге дейін Әбу Насырдай ешкім озып кеткен емес. Тіпті бұл секілді ой-пікірлерді оған дейін әлі ешкім айта алмаған, ол кісі шыққан биікке ешкім көтеріле алмаған еді. Дамып келе жатқан ғылымдардың барлық салалары да оның салған дұрыс жолын пайдаланды десек, қателеспейміз. Әбу Насырдың Афлотун және Аристотель философиясындағы идеяларға арналған кітабы оның философия саласындағы аса көрнекті ғалым екенін әрі философия пәнін терең меңгергенін дәлелдеді. Мен философияны үйренушілер үшін одан пайдалырақ бірер кітап бар деп ойлаймын. Бұл шығарма барлық ғылым салаларына ортақ әрі осы еңбек арқылы басқа ғылым салаларының өзіне тән мән-мағыналарын, олардың неден құрылғанын түсіну мүмкін емес еді, қалайша сол мән-мағына барша ғылымға ең алғашқы негіз, іргетас болып қалануы мүмкін екендігі дәл осы Фараби шығармасында ғана түсіндірілген болатын.

Таяу Шығыс пен Орта Шығыстағы басқа да ойшылдар еңбектерінің кейбір негізгі мәтіндерімен таныстырды. М. Хайруллаевтың «әл-Фарабидің дүниеге көзқарасы» деген еңбегі – көптеген деректеме

мәліметтер негізінде әл-Фараби философиясын талдап берген алғашқы монографиялық зерттеу.

Шығыс пен батысты мойындатқан ғұлама философ, Аристотельден кейінгі «Екінші ұстаз», өз заманының ең мықты энциклопедист-ғалымы Әбу Насыр әл-Фараби туралы кезінде араб тарихшысы Захир ад-Дин әл-Байһақи: «Исламда Әбу Насырға тең түсер адам туған жоқ, оның ілімін қастерлегендер «Екінші ұстаз» деп дәріптеді. Дүниеде төрт ғажап адам болған. Олар: Аристотель мен Александр Афродезейский және Әбу Насыр мен Әбу Әли ибн Сина» деп жазған болатын.

Әл-Фарабидің еңбектері күні бүгінге дейін өз мән-маңызын жоғалтқан жоқ. Әл-Фарабидің мемлекет, ел басқару жөніндегі тұжырымдары, әлеуметтік-этикалық саяси көзқарастары бүгінгі қоғам үшін де айрықша маңызды. Оның еңбектері еуропалық Ренессанстың өрлеуіне үлкен ықпал етті. Алайда бүгінгі күні қоғамда ғалымның ұлтына байланысты сан алуан пікір бар. Осы орайда шығыстанушы Әбсаттар қажы Дербісәлі бұл мәселені түсіндірді.

"Бұл кісіні (Әл-Фарабиді) "қазақ" деп жазады. Оны "өзбек, тәжік" деп айтады. Ол – қате. Бұл кісі өмір сүрген уақытта біздің халқымыз жеке ұлт ретінде тарих сахнасына көтерілген жоқ. Сондықтан Әл-Фараби – түркі текті. Бұл мәселеге академик Гафур нүкте қояды. Ол "Әл-Фараби өмір сүрген уақытта қазақ, өзбек деген болған жоқ. Бірақ Әл-Фараби қазақ жерін мекендеген түрік тайпасынан шыққан. Бұл тайпа кейін қазақ халқының құрамына енді. Сондықтан қазақ халқының перзенті деуге негіз бар деп жазды", - дейді ғалым.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДУХОВНОГО НАСЛЕДИЯ АЛЬ-ФАРАБИ НА ЗАНЯТИЯХ СО СТУДЕНТАМИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО КОЛЛЕДЖА

Фурманюк Ольга Ильинична,
*преподаватель Северо-Казахстанского
профессионально-педагогического колледжа,
г.Петропавловск*

Образование представляет собой социальный институт, непосредственно разрабатывающий, закрепляющий и реализующий нормы человеческой культуры и через них – определенную систему отношений педагога с учеником. Вот почему так важно четко определить исторические корни этого процесса.

Идеи гуманизма издавна питали отечественную педагогическую культуру, становясь историко-культурной традицией. В развитии этих идей выдающуюся роль сыграли научные труды ученых и мыслителей средневекового Востока.

Плеяда выдающихся ученых средневекового Ближнего и Среднего Востока внесла значительный вклад в разработку проблем соотношения «бога и человека», «человека и природы».

Достаточно неординарно подходил в своих трудах ученый Аль-Фараби к проблеме человека и его воспитания. Именно эти проблемы были ключевыми его философской системы. Великий философ утверждал, что только человеческий разум решает, что хорошо и что плохо.

По Аль-Фараби педагогика – это искусство управления волей и желанием воспитуемого человека в определенном направлении соответствующими средствами и методами, а педагог - правитель, наставник, учитель.

Аль-Фараби различает людей по их педагогическим способностям: «Люди также могут равняться в силе и быстроте выявления одних вещей, но при этом один из них – способом наставлять и обучать другого тому, что сам выявил, тогда как другой этой способностью не обладает. Также не каждый человек способен руководить другим, и не каждый способен побуждать другого к совершению соответствующих действий».

Воспитательный процесс по Аль Фараби, как правило, должен управляться, направляться опытным педагогом. Он пишет: «Из того, что говорилось о различных свойствах индивидов, явствует, что каждому человеку свойственно познать счастье и вещи, которые следует знать при этом. Для этого требуется учитель и наставник. Одни нуждаются лишь в начальном руководстве, другие – в большом руководстве». Недобросовестно относящихся к своему делу учителей Фараби считал не заслуживающими уважения.

Аль-Фараби указывал на аналогичность функции учителя и мудрого руководителя государства. Как и последний, учитель должен обладать хорошей памятью, запоминать все, что видит и слышит: он должен обладать проницательным умом, выразительной речью. Особым качеством учителя должна быть любовь к занятиям наукой, желание передавать свои знания ученикам, не испытывая при этом усталости от сопряженного с этим труда. Учитель должен обладать нравственными качествами, нормами воздержания от употребления спиртных напитков, поборничества правды, ненависти ко лжи и несправедливости. У него должны быть особо развиты понятия чести, справедливости, добродетели. «Подобный человек, - отмечал Фараби, - обладает высшей степенью человеческого совершенства и находится на вершине счастья. Этот человек является именно тем, кому известно любое действие, с помощью которого можно достичь счастья».

Аль-Фараби - ученый-энциклопедист. Он оставил богатое теоретическое наследие. В числе его 160 трактатов по различным отраслям знаний - философии, психологии, истории и др. Есть и такие, которые специально посвящены проблемам воспитания подрастающего поколения, хотя в его время педагогика еще не выделилась в самостоятельную науку.

Изучение педагогического наследия Аль-Фараби актуально, поскольку позволяет составить научное представление об уровне прогрессивного опыта воспитания в арабском халифате в условиях раннего средневековья, в эпоху расцвета и подъема культуры в этом регионе.

Все творческое наследие мыслителя проникнуто идеями гуманизма и демократизации общества путем улучшения его средствами воспитания и образования. Поэтому исследование педагогического наследия этого ученого созвучно современным требованиям воспитания подрастающего поколения.

О жизненном пути Аль-Фараби известно немного. Предположительно, он родился в 870 г. в местности Фараб, в семье военачальника тюркского племени. Первоначальное образование Аль-Фараби получил на Родине. Известно, что он не знал арабского языка и уже в зрелом возрасте направился в центр халифата, где была сконцентрирована научная и культурная мысль. Самовоспитание и самообразование позволили будущему ученому овладеть многими науками. Он интересовался философией, математикой, теорией музыки, логикой, медициной. Аль-Фараби освоил арабский, персидский, греческий, сирийский и другие языки.

Аль-Фараби оставил богатое творческое наследие: трактаты "Классификация наук", "О взглядах жителей добропорядочного города", "Гражданская политика", "Большой трактат о музыке", "Пути достижения счастья", "О счастье" и др. В этих произведениях Аль-Фараби затрагивались вопросы воспитания и образования.

В основе этих трактатов Аль-Фараби лежит его учение о человеке, отношении его к окружающему миру. В ряде произведений "Гражданская политика", "Указание путей достижения счастья", "Взгляды жителей

добродетельного города" - отражаются мысли ученого об идеальном обществе, в котором должны были быть преодолены пороки существующего в его время общественного строя. Такими пороками он считал невежество, религиозный фанатизм, униженное положение народных масс.

Распространение научного знания в его добродетельном городе было призвано уничтожить насилие, восстановить справедливость, а затем ускорить построение идеального гуманного и гармонически развитого общества.

Идеи Аль-Фараби актуальны для воспитания современной молодежи. Так на занятиях по педагогике и этнопедагогике мы со студентами обсуждаем систему воспитания и образования, которые предложил Аль-Фараби.

Целью воспитания по мнению философа должны стать человеческое совершенство и достоинство, сохранение накопленных обществом добродетелей, элементов добра и красоты, которые открывают каждому дорогу к счастью. Поэтому Аль-Фараби видел в воспитании средство достижения этой гуманной социальной цели, имеющей большое значение для жизни общества, его развития, прогресса и процветания.

Ученый призывал людей "к добродетели, которые приведут их к вершинам счастья, к отказу от дурных помыслов, от злобности, которые стоят преградой на пути строительства добродетельного общества.

Учения Аль-Фараби о гуманных целях воспитания и предназначения человека опирались на идеи Платона и Аристотеля о познаваемости мира. Аль-Фараби работал над приложением этой теории применительно к потребностям своего времени и с учетом государственной религиозной политики.

В основу теории познания окружающего мира Аль-Фараби ставил "разум". Только наделенный разумом человек способен воспринимать новые знания, использовать опыт прежних поколений и применять их в практической деятельности.

Изучение трактатов Аль-Фараби показало, что идеал воспитания и образования, по мнению мыслителя, включает в себя овладение научными знаниями, нравственное и эстетическое совершенство не только обучаемого, но и самого учителя.

Мусульманская этика предопределяла человеческую судьбу ролей Аллаха, признавала прямую зависимость судьбы и развития человека от Аллаха, требовала беспрекословного подчинения его воле. Этическая концепция Аль-Фараби опиралась на воспитание у человека понятий нравственности. Идеям ислама о воле Аллаха Аль-Фараби противопоставляет способность и волю самого человека. По мнению ученого, ребенок после рождения лишь предрасположен к приобретению знаний, поведение и характер формируются в общении с другими людьми,

в результате воспитания и обучения. Поэтому ученый призывал к самоусовершенствованию путем накопления знаний.

Основой нравственной концепции Аль-Фараби являлась проблема обретения человеком счастья с помощью приобретения знаний и гармонического существования в окружающем мире. Аль-Фараби не ограничивался констатацией того, что есть счастье (трактат "Обретение счастья"), он стремился показать людям путь к достижению счастья (трактат "Указание путей достижения счастья").

Аль-Фараби пришел к выводу, что основная цель воспитания заключается в том, чтобы научить человека побеждать в себе отрицательные черты характера и способствовать формированию положительных черт, что может быть достигнуто в том случае, если этическое воспитание будет начинаться с ранних лет, в школе.

Крайне важны для понимания идей нравственного воспитания этические положения Аль-Фараби о смысле и путях достижения человеческого счастья. Он выделял в этой связи четыре вида добродетелей: теоретические, мыслительные, этические и практические, подчеркивал, что приобрести эти добродетели можно с помощью двух способов - обучения и воспитания. Задача учителя состоит в том, чтобы в процессе обучения направить поиск своих воспитанников в нужное русло. Иными словами, процесс познания для мыслителя есть одновременно процесс самосовершенствования человека и достижения им счастья.

Аль-Фараби считал, что человек – это существо, с одной стороны, коллективное, с другой - индивидуальное. Поэтому, поведение человека зависит как от политического устройства общества, так и от уровня знаний, которыми он владеет. Объясняя задачи воспитания, Аль-Фараби связывал их с возможностями самого ребенка.

Мыслитель разделял три категории людей, которые формируются обществом. Это: "свободный человек", "животный тип", "прирожденный раб". Только "свободный человек", по мнению Аль-Фараби, может научиться здраво рассуждать и обладает способностями и решимостью добиться счастья.

Изучению творческого наследия Аль-Фараби посвящены работы многих арабских, советских и других зарубежных авторов. Средневековый ученый известен в большей степени как философ, поэтому основная часть трудов советских авторов посвящена изучению его философского наследия.

К этим исследованиям следует отнести публикации советских ученых С.Н.Григорьяна, М.М.Хайруллаева, А.Ф.Касышсанова.

Отдельные проблемы богатого педагогического наследия нашли свое отражение в работе советского автора Х.Х.Тлашева. Первую попытку обобщить педагогические идеи Аль-Фараби предпринял А.Кубесов. Автор в своем исследовании, посвященном анализу творчества Аль-Фараби, уделяет большое внимание изложению философских, социальных взглядов

мыслителя, разрабатывает дидактические положения педагогической концепции философа.

Таким образом, изучение трактатов Аль-Фараби обогащает учебный материал как источник педагогических знаний.

Литература

1. Григорьян С.Н. Средневековая философия народов Ближнего и Среднего Востока. - М.: Наука, 1966.
2. Хайруллаев М.М. Мировоззрение Фараби и его значение в истории философии. - Ташкент: Фан, 1967.
3. Аль-Фараби: Эпоха и учение. - Ташкент: Узбекистан, 1975.
4. Абу Наср аль-Фараби. - М.: Наука, 1982.
5. Касымжанов А.Ф. Аль-Фараби. - М.: Прогресс, 1982 (на араб.яз.).
6. Тллашев Х.Х. Общепедагогические идеи ученых-энциклопедистов Ближнего и Среднего Востока. - Ташкент: Фан, 1985.
7. Кубесов А. Педагогическое наследие аль-Фараби. - Алма-Ата: Мектеп, 1989.
8. Мирва Хусаин. Материалистические тенденции в арабской и исламской философии. - Бейрут: Дар аль-Фараби, 1981.
9. Кумаир Юханна. Перечень арабских философов. - Бейрут: Дар аль-Машрек, 1983.

«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫ АЯСЫНДА ӘЛ-ФАРАБИ ЖАУҒАРЛАРЫ

*Хизат Ақмарал,
СҚО, Ғ.Мүсірепов атындағы ауданы,
«№1Новошшым орта мектебі» КММ
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі*

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың Мемлекеттік бағдарламасының негізгі міндеттерінің бірі -жастарды отансүйгіштікке тәрбиелеу және олардың азаматтық белсенділігін, әлеуметтік жауапкершілігін және әлеуетін ашу тетіктерін қалыптастыру жөніндегі шаралар кешенін іске асыру болып табылады [1]. Бұл міндетті жүзеге асыру үшін, азаматтық-патриоттық, құқықтық, полимәдениеттік тәрбие, қазақ халқының салт-дәстүрін, тарихын, мәдениетін, тілін сүйіп, оны құрмет тұтуға, оны дамытуға, дәріптеуге, азаматтық сананы қалыптастыруға бағыттайды. Отбасы, мектепке дейінгі мекемелер, негізгі, орта білім беру мекемелері, колледж, жоғары оқу орындары, барлық мемлекеттік мекемелер жүктелген міндетті жүзеге асыратыны қақ. Қоғам болып, жас ұрпақтық бойына рухани ізгілікті сіңіре отырып, жан-жақты, интеллектуалды, бәсекеге қабілетті тұлға тәрбиелеу мәселесі өзектілігін жойған жоқ. Ондай әркеттестікті біздің ұлы ойшылдарымыз ертеден-ақ ескеріп, өз ойларын білдіріп отырған. Әл –Фараби: «Әдеттенудің арқасында бізді жақсы мінез-құлыққа жеткізетін әрекеттер жақсы әрекеттер болып табылады. Ол адамның жетілуі оның мінез-құлқының жетілуіне сайма-сай келеді» [2] деп қазіргі таңда толық қанды, ұлтжанды, елін жерін сүйетін, елінің келешегін ойлайтын, азаматтық позициясы бар, өзіндік идеясы бар жеке тұлғаның қалыптасуына сыртқы күштің оң әсер етуінің маңызды екенін көреміз. Бүгінгі күні еліміздің егемендігі алуының арқасында келешек жас ұрпақтың жан-жақты, саналы, зерделі, адамгершілігі мол, рухани бай тұлға болып тәрбиеленуіне толық жағдай жасалған. Білім беру ұйымдарының білім беру үдерісінде тәрбие ісінің жаңаша формада, әдіс-тәсілдерінің жетілдірілуі талап етіледі. Тәрбие беруде білім алушылардың жеке қасиеттерін, дарынын, мінез-құлқын, қабілетін ескере отырып, патриоттық сана-сезімін, адалдық, әділдік, қарапайымдылық, еңбекқорлық, адамгершілік, батылдық, табандылық, тазалық құндылықтарын бойына сіңіре тәрбиелеу мәселесі күн тәртібінен түспеуі тиіс.

Мен қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі ретінде өзімнің сабақтарымда, сыныптан тыс ұйымдастырған іс-шараларымда тілді үйретумен қатар оқушылардың интеллектуалды ойлауына - ақыл-ой тәрбиесіне баса назар

аударамын. Оқушылардың, өзге ұлт оқушыларының қазақ халқының салт-дәстүріне деген, ұлы тұлғаларының өмірі мен шығармашылығына деген қызушылығын, еліміздің тарихын, қиын қыстау кездерде елін, жерін жаудан қорғаған есіл ерлер мен батырлардың ерліктерін біліп түсінуі жолында, «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясындағы іс-шаралардың жоғары деңгейде өтуін қамтамасыз етумен қатар, өскелең жас ұрпақтың сана-сезімін, зияткерлік қабілеттерін дамытуды ұштастырамын. Қазіргі ұрпақтың ұлы тұлғалардың сара жолымен таныса отырып, олардың тағылымы мол өмірінен ғибрат ала, өз бойларына асыл қасиеттерді сіңіре алуы маңызды. Қазақ жерінің тарихы мекендеген тұрғылықты халқы, этносаралық, ұлтаралық ынтымағы, бабалар сабақтастығы әр тәрбиеленушіні бей-жай қалдырмауы тиіс. Күллі тарих пен салт-дәстүр, құндылықтардың тікелей жалғастырушысы өздері – жас ұрпақ екендігін сезінгені абзал.

Ғұлама Әбу Насыр Әл-Фарабидің «Тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы» деген ойын менің еңбектеніп жүрген білім мекемем есінен шығарған емес. Мен Солтүстік Қазақстан облысы, Ғабит Мүсірепов атындағы ауданының №1 Новоишим орта мектебінде қызмет етіп келемін. Мектебіміз білім алушылардың патриоттық және азаматтық тәрбиесін жолға қойған. Оқу-тәрбие жұмыстары өз үйлесімін тауып, Тұңғыш Президентіміз Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» бағдарламасының «Туған жер» жобасының:

- «Тәрбие және білім» – қазақстандық патриотизм рухымен үйлесе дамыған тұлғаны тәрбиелеу;
- «Атамекен» – қазақстандықтардың азаматтық белсенділігін күшейту және атамекенге деген жауапкершілікті күшейту;
- «Рухани Қазына» – туған жердің дәстүрін, тарихын және мәдениетін құрметтеу қосымша бағдарламалары жүзеге асырылуда [3].

«Рухани жаңғыру» бағдарламасын іске асыру – білім мекемесіндегі әрбір қызметкердің міндеті болмақ. Ұстаз өз сабақтарында, сыныптан тыс іс-шараларында бағдарламаны негізге ала отырып жұмыс істейді. Оқу мен тәрбиені бірге алып жүреді. Өскелең ұрпақ-жастарымызды рухани азықпен сусындандырады. Елін, жерін сүйіп, оның рухани, мәдени байлықтарын еселей түсетін ұрпақ тәрбиелейді. Қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі ретінде, азаматтық позицияны ұстанатын, патриот тұлға ретінде өз білім алушыларымыздың бойынан ізгі қасиеттерді көруге, олардың ішкі сезімдерін іспен көрсете алуларына ықпал жасаймын. Әр оқу жылында мектепте «Рухани жаңғыру» бағдарламасын жүзеге асыру үшін іс-шараларды жоспарлайды. Әзірленген жоспардың негізінде бағдарламаны іске асыру үшін мектептің педагогикалық қызметкерлері жұмыс жүргізеді.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2020 жылы ұлы ойшыл, шығыстың Аристотелі атанған, атақты жерлесіміз Әбу-Насыр ибн Тархан әл-Фарабидің туғанына 1150 жылдығы мерейтойын атап өту жарлығы шықты. Данышпан ұстаз, энциклопедист ғалым астрономия, математика, логика, музыка, медицина, жаратылыстану, социология,

лингвистика, поэзия, риторика, философия ғылымдарын меңгеріп, 200-ге жуық трактаттар жазып, ежелгі заман ойшылдары Платон, Аристотель, Гален шығармаларына терең талдаулар, түсініктемелер жазған халқымыздың ұлы перзентінің мерейтойын лайықты атап өту үшін ауқымды іс-шаралар басталып кетті. Өз жалғасын тауып жатыр.

Әл-Фараби білімге деген құштарлығының арқасында Аристотельден кейінгі "екінші ұстаз" атанды. Ол 150-ге жуық философиялық және ғылыми трактаттар жазып қалдырды. Ғалым философия мен логика, саясат пен этика, музыка мен астрономияны зерттеді. Әл-Фарабидің асыл мұрасынан сусындаған ұрпақ білім мен ғылымға бей-жай қарамайтын болады деп есептеймін.

Оқушыларға Әл-Фарабиді танып білу үшін іс –шаралар жүйелі түрде ұйымдастырылып тұру қажет.

Әбу Насыр әл-Фараби кім?

Әбу Насыр әл-Фараби (870-950) – ұлы ірі тұлға, энциклопедист ғалым, данышпан, философ, әдебиетші, ақын. Фарабидің толық аты-жөні Әбу Насыр Мұхаммед ибн Мұхаммед ибн Тархан ибн Ұзлақ әл-Фараби ат-Турки.

1. ат-Турки – шыққан тегі түркі дегенді білдіреді.

2. әл-Фараби – Фараб қаласынан шыққан деген сөз.

3-5. ибн Мұхаммед ибн Тархан ибн Ұзлақ –ұлы ғұламаның әкесінің аты – Мұхаммед, атасының аты – Тархан, бабасының аты – Ұзлақ.

6. Ұлы ғұламаның өз аты –Мұхаммед.

7. Әбу Насыр – Насырдың әкесі дегенді білдіреді.

Әл-Фараби -философ.

Фарабидің философиялық еңбектері:

“Ақылдың мәні туралы тарихтан”, “Данышпандықтың інжу маржаны”, “Ғылымдардың шығуы”,

“Философияны оқу үшін алдымен не білу керек”, “Аристотель еңбектеріне түсіндірме”

Әл-Фараби –ғалым

- Әл-Фараби - ірілі-ұсақты 150- ге жуық ғылыми еңбек қалдырған данышпан;

- ол музыка жайлы күрделі зерттеулер жүргізді;

- математикада үлкен жаңалықтар ашты;

- астрономия жайлы кесек еңбектер қалдырды;

- физика ғылымын жаңа идеялармен байытты;

- медицина, химия, минерология, жаратылыстану ғылымдары бойынша еңбектер жазды.

Әл-Фараби –математик

□ Әбу Наср Әл-Фараби математиканы жеті тарауға бөледі (арифметика, геометрия, оптика, астрономия, музыка, статика, механика. Әл-Фарабидің математикалық идеяларын, мұраларын Әбу Әли ибн Сина (Авиценна), Әбу Райхан Бируни, Омар һайям сияқты шығыс

ғұламаларымен қатар Роджер Бэкон, Леонардо да Винчи тәрізді Еуропа ғалымдары да көп пайдаланған.

□ Математиканы архитектура, жер өлшеу, астрономия және музыкаға шебер пайдаланудың үлгісін көрсеткен.

Әл-Фараби және медицина

Медицина саласында Бағдат дәрігерлері оны өздерінің басшысы деп санаса, кейін медицинаның атасы атанған Әбу Әли ибн Сина (Авиценна) өзін оның шәкіртімін деп есептеген. Әл-Фараби: «Мединаның міндеті - тек адам ауруларының себептерін анықтап қоймай, адамның денсаулығын сақтау жолдарын, ауруды жою жағын да зерттейді» - деп көрсеткен. Медицина бойынша жазған ең күрделі шығармасының бірі: "Медицина каноны"

Әл-Фараби және музыка

«Музыка туралы трактат» кітабынан зерттеулері

Әл-Фарабидің өзі жасаған аспабы

Мысалы, Әл-Фараби "білімсіз адамгершілік молаймайды, білімсіз адам өзгенің абзал қасиеттерін тани алмайды. Жан-дүниені тәрбиелемей үлкен жетістікке жету жоқ. Ғылым мен тәрбие ұштасса ғана рухани салауаттылыққа жол ашылмақ. Мінез-құлқын түзей алмаған адамның ақиқат ғылымға қолы жетпейді" деп ескертеді.

Әл-Фараби бабамыздың мұраларын зерттеу, насихаттау, оларды келесі ұрпаққа жеткізу бойынша көптеген іс-шаралар атқарылуда. Дүние жүзі мәдениетінің дамуына үлкен үлесін қосқан тарихи тұлғаның еңбектерін оқып-үйрену бүгінгі жас ұрпақтың ізгі міндеті.

Осы орайда мектебімізде жоспар бойынша «Әл-Фарабидің мұраларын зерттейміз» тақырыбында дөңгелек үстел өткізілді. Оқушылар Әл-Фараби еңбектерін жан-жақты зерттеп, презентация, бейне ролик әзірлеп, дөңгелек үстел барысында ортаға салды. Оқушылардың бар ынта-жігермен, қызығушылықпен атқарған жұмыстары дөңгелек үстелдің жоғары деңгейде өтуіне түрткі болды. Осылай жас ұрпақтың бабалар салған дара жолдың өте құнды екеніне көздерінің жетуі бізді қуантады.

Әбу Насыр әл-Фараби алуан түрлі ғылымдардағы біліктілігімен бірге араб тілінің білгірі әрі талантты ақын да болатын. Ол пәни дүниенің жалған қызықтарынан бойын аулақ ұстап, саф таза рухани әлемге ден қойып, рух азығын тән азықтарынан биік қойды. Оның өлең туындылары жер бетіндегі тақырыптар емес, иләһи әлеммен байланыстылық бар. Сондықтан да оның өлеңдері басқа философтардың шығармаларына оқ бойы озық тұр. Солардың бірі төмендегідей:

Ей, достым! Жалғандыққа жуымағын,

Көтеріп ақиқаттың ақ туын алғын.

Бұл дүние бізге мәңгі болмас мекен,

Пенде һәм жерде бақи болмайды екен.

Сызықтармыз сызылған бар болғаны,

Шимақтар шыр айналған шарда ол-дағы.

Әл-Фарабидің осындай өлеңдері оның өресінің биіктігін, дүниелік жалған қызықтардан аулақтығын білдіреді, рухани әлемнің ұшар биігіне жеткендігін паш етеді. Дүние мәңгілік мекен емес өткінші, жалған әлем, сондықтан да әрбір ақылды жан осынау жалған пәни дүниені тәрк етіп, рухани тазалыққа, бекзаттыққа бет бұруы тиіс, шыншылдар мен шәһидтердің шың-мәртебесіне шарықтап шығуы тиіс деп тұрғандай автор.

Осы асыл жауһарларды жас буын жаттап өсуі тиіс деген мақсатпен, мәнерлеп оқу сайысын ұйымдастырдық. Сайыста ақынның өлеңдерін мәнерлеп оқу, оның мағынасын түсіну шарты алға қойылды.

Ғылыми еңбектерінің ең әйгілісі – "Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары жайлы трактат" ("Ізгі қала тұрғындарының көзқарасы").

Ғалым қала басшыларын "қайырымды және надан" деп екіге бөледі. Ол кезде қала-мемлекет болған. Оның тұрғындары қай кезде бақытты болады? Ғалымның пікірінше, бұл шаһардың әкімдеріне байланысты. Егер әкім білімді, әділ, ойы таза болса, барлық қала тұрғыны бақытты болады. Ал қаланың әкімі надан болса, өтірік айтса, шаһардың адамдары бақытсыз болады. Әл-Фараби шын бақытқа жету үшін адам үнемі іздену керек дейді. Сондай-ақ адамның мінез-құлқы да жақсы болуы керек", - дейді Жақыпбек Алтайұлы "Әл-Фараби - өркениет философы" деректі фильмінде.

Мектебімізде «Адал ұрпақ» клубы жұмыс істейді. Осы клуб мүшелері арасында Әл-Фарабидің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары жайлы трактат» еңбегі негізінде «Біз адал ұрпақпыз» атты дискуссия өткізілді. Негізгі мақсаты: мемлекетіміздің білімді, әділ, ойы таза азаматтары болу. Ғұламаның еңбегімен таныса отырып, еліміздің болашағы үшін адал, ақылды азаматтардың атқарар істері оң нәтиже беретіні туралы ой қозғалды. Клуб мүшелерінің замандастарына адалдықтың таңы әрқашан оңынан ататыны туралы дәріптеуі – оқушы көзқарасының мақсатқа жетудің дұрыс жолы екенін ұғындырады.

Қалаулары-елі үшін еңбек ету, өзінің жарқын болашағы үшін бәсекеге қабілетті болу. Ойлаған армандарына қол жеткізу үшін, нақты мақсат қою, мақсатты бағындыру жолында міндеттерді айқындап, бойларындағы күш-қуатты қажетті нысанға бағыттаса болғаны. «Алынбайтын қамал, аспайтын асу жоқ». «Біріге көтерген жүк жеңіл». Ұрпақтар сабақтастығы өзінің мүддесін түсінеді. Биік белестерді бағындыруда тынбай еңбек етіп, еліне, халқына, қоршаған ортасына, бүкіл әлемге деген адалдықтарын көрсетіп, қара қылды қақ жарған Ұлы дана билеріміздің арман –мұратын жүзеге асыратын жастарымыз биіктен көрінетіні анық. Әркез белсенділік танытып, айналасына жақсы ықпал еткен тұлғаны пір тұтса, одан үлгі-өнеге алса, нұр үстіне нұр болар еді [5].

Әдебиет

1. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.
2. Қазақстан тарихы сайты, «Жастарды патриотизмге тәрбиелеудің негізі – этнопедагогикалық тәрбие» мақаласы, 2013 жыл, 5 қыркүйек
3. ҚР Президенті Н.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы «ТУҒАН ЖЕР» ЖОБАСЫ
4. «№1Новоишим орта мектебі» КММ 2019-2020 оқу жылына «Рухани жаңғыру» бағдарламасын жүзеге асыру шартындағы іс-шаралар жоспары.
5. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласы.

ӘЛ-ФАРАБИ – ӨРКЕНИЕТ ФИЛОСОФЫ

*Шаханова Сандуғаш Құрмаиқызы,
СҚО, Петропавл қ.,
«әл-Фараби» мектеп-лицейі» КММ
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі*

Дүниежүзілік мәдениет пен білімнің Аристотельден кейінгі екінші ұстазы атанған данышпан, философ, энциклопедист, ғалым, әдебиетші, өз дәуірінің көрнекті ақыны, ислам дәуірі әдебиетінің дамуына зор үлес қосқан ғұлама Әбу Насыр әл-Фараби бабамыздың туғанына биылғы жылы 1150 жыл толғалы отыр.

Жаһандық мәдениеттің қарқынды дамуы – ұлы ғалымның философиялық көзқарастарын жаңаша тұрғыдан зерделеуге табиғи ұмтылыс тудырып отыр.

Ортағасырлық ислам мәдениеті мен философиясы өз дәуірінен озып, қазіргі күнде де адамзат игілігі үшін қызмет етуде. Екінші ұстаз атанған әл-Фараби сынды ғылымдағы ірі тұлға арқылы қазақ халқы өзін мақтан тұтады. Ол өзінің керемет философиялық ілімдері арқылы түркілік ойлау, түркілік дүниетаным, түркілік интеллект мүмкіндігінің қаншалықты жоғары екендігін бүкіл Еуропаға паш етті. Ортағасырлық Ислам ренессансының Еуропа ғылымына жасаған ықпалы еуропалық ренессанс дәуірінің басталуына алып келіп, әсіресе, жаратылыстану ғылымдарының дамуына жасаған әсері еуропалық өркендеу дәуірінің бетін ашты.

Ислам мәдениетінің гүлденуі ортағасырлық ислам философиясының ірі өкілдері әл-Кинди, әл-Фараби, Ибн-Сина, әл-Ғазали, Ибн-Рушд сынды алып тұлғаларды өмірге алып келді. Ең бастысы, мұсылмандық Шығыс эллиндердің ұлы рухани мұраларын кейінгі ұрпаққа жеткізе білді.

Орта ғасыр ислам философтары Аристотель мен Платон трактаттарын араб тіліне аударып, шығыс перипатетизмінің негізін қалады. Испандық перипатетизм өкілдері араб тілінен латын тіліне аударды. Бұл аударма қолжазбалар бүкіл Еуропаға таратыла бастады. Кейінгі ұрпақ естен шыға бастаған эллиндердің рухани мәдениеті мен еркін ойлауға, өмірге деген сүйіспеншілік көзқарастар негізінде тәрбиеленді. Осы кітаптардан бастап ортағасырлық Еуропада ренессанс ұғымы дүниеге келді. Ренессанс – бұл эллинизмнің Еуропадағы өркендеуі. Ол Ежелгі Грекия мен Ислам әлемінде бастау алған генетикалық бай тұқым болды. Осыдан бастап Батыстық алып өркениеттің алып ағашы өсіп шықты. Бұл – Батыс пен Ислам өркениетінің сұхбаттасуының дәлелі.

Ислам философиясының тарихына көз жүгіртетін болсақ, әл-Фараби рухани әлемінің қаншалықты биік жоғары деңгейде болғанына көз жеткіземіз. Философияда Фараби иджидхад дәрежесіне көтерілді, сондықтан да ол фикх, қалам секілді ілімдер бойынша өз ойын білдіріп

қана қоймай, сол мәселелер бойынша лайықты шешім қабылдай алатын еді.

Осындай аса маңызды айғақтарды айтып өтпей әл-Фарабидің ішкі рухани дүниесін ислам философиясы тарихындағы орны мен дәрежесін айту мүмкін емес. Біз әртүрлі діни ғылымдар бойына өздерінің терең ойларымен белгілі болған орта ғасыр ислам философтарын еске алып салыстырар болсақ, орта ғасыр тарихшылары мен ғалымдарының философия тарихындағы Фарабидің дәрежесі олардың дәрежесіне қарағанда әлдеқайда жоғары екеніне сенімді болды. Фарабидің өздерінің идеологиялық қарсыластарына тигізген әсеріне көңіл аударатын болсақ, еш талассыз, оның дәрежесі мен философиялық ойлау мәдениетінің жоғары екені тайға таңба басқандай-ақ көрініп тұр.

Бұл критерийді әл-Фарабидің өзінің философиясынан іздеу керек. Егер біз әл-Фарабиді ислам философиясының негізін салушы деп айтатын болсақ, одан кейінгі ойшылдардың талқылап ой қоса алатын өзіне тән философиялық принциптері мен идеяларының болғаны шүбәсіз. Бұл қандай негіздер мен принциптер? Бұл негіздердің ежелгі гректік және александрлық философиялық мектептердің ойларынан қаншалықты айырмашылығы бар?

Әл-Фараби және оның ізбасарлары антикалық дәстүрді бойларына қалай сіңірді, әл-Фараби философиялық рухани әлемінің қалыптасуына антикалық философияның нақтырақ айтсақ, Аристотель философиясының ықпалы қалай болды? Оны қалай зерттеді деген сұрақтар туады?

Біз әл-Фараби және оның ізбасарларының ежелгі грек философиялық мектептерінің еңбектеріне тек қана комментарий жасаумен шектеліп қалмағанын білеміз. Қазіргі кездегі белгілі неміс философы Мартин Хайдеггер ортағасырлық мұсылман философтары жайлы айтқанда былай ой тұжырымдайды: «Әрине олардың (орта ғасыр философтары) Аристотель философиясын түсінбеді дегені жалған болар еді. Олар оның философиясын жаңа қырынан ғана көріп қоймай, оған жаңа мән мен талғам берді», – дейді. Демек, әл-Фараби де және оның ізбасарларының да ежелгі грек философиясын соқыр таныммен зерттемей, оны терең түсіне білді.

Аристотель мен Платон философиясы арасында қайшылық бар, бірақ күмәнсіз, оның себебі әл-Фарабидің оларды дұрыс аудармағанында емес. Әл-Фараби жаңа философиялық түсініктер орната отырып соларға сай нәтижелерге жетіп отырды. Бұл нәтижелердің көрінісін дінде, діни заңнамаларда, саясат пен ғылым салаларында байқай аламыз. Бұл енгізілген «жаңашылдықтарда» әл-Фарабидің философиялық принциптері мен философиялық көзқарастарының ең алғашқы бастауы ретінде дін қаралады, әрине дін бұл жерде ерекше философиялық ғылым ретінде қаралды. Дін мен философия сонау софистер заманынан бері бір-біріне қарсы қарастырылып келді. Сократқа тағылған айыптардың бірі оның діни құндылықтарды мойындамай, онымен санаспауында еді (яғни, ол философияны діннен жоғары қойды).

Бірақ орта ғасырларда дін мен философияның бірлігі мәселесі ислам философиясындағы алдыңғы тақырыптардың бірі болды. Әл-Кинди әл-Фарабидің ойына қарсы пікір айта отырып, философия мен дін екі түрлі қарама-қарсы күштер және олар дүниені түсіндіру мен ақиқатқа жету жолында әртүрлі позиция ұстанады деген ойда болды. Фарабидің ойынша философиялық ақиқат сияқты діни ақиқат та бар, бірақ бұл бір ақиқаттың екі түрлі көрінісі сияқты.

Философия арнайы заңдар мен аргументтер, дәлелдерге негізделіп жасалатын болса, ал дінде осындай айғақтар мен дәлелдердің үнделуі мен бұйырылуы түрінде көрініс береді. Жоғарыдағы сөздерді қорыта келе, әл-Фараби философияны дінмен салыстырғанда алғашқы бастама ретінде атап өтеді. Әл-Фараби бұл жерде философияның алғашқы бастама болуын оның ең бірінші әрі айқын артықшылығы етіп көрсетуге тырыспайды. Бірақ ол философияның дінмен салыстырғанда пайда болу уақыты тұрғысынан алғашқы болумен қатар ол барлық жағынан діннен жоғары тұратынын айтып өтеді. Әл-Фараби тіршілікте философия мен дін арасында ешқандай қарам-қайшылық көрмегендігін көрсетеді. Оның басты мақсаты философия мен дінді татуластыру.

Осы ойлармен тығыз байланысты әл-Фарабиді екі маңызды сұрақ қатты толғандырған:

- Платон мен Аристотель философиясы арасындағы қарама-қайшылықты жоққа шығарып оларды татуластыру;
- Ислам дүниетанымы мен ежелгі грек философиясы арасындағы қарама-қайшылықты жоюға тырысқан.

Сол уақыттарда грек философиясына қарсы бағытталған басты сын Платон мен Аристотель арасындағы қарама-қайшылықтың бар екендігі еді. Егер философия біртұтас ақиқатты танымға әкеле алса, онда екі ең танымал философиялық жүйелер бір-біріне қалай қарсы тұрады? Егер олардың екеуі де ақиқатқа жетсе, онда олардың арасында ешқандай қайшылық болмауы тиіс еді; қарама-қайшылық бола тұра екі философиялық жүйе де дұрыс деп танылса, онда философияның жетілмегендігі мен ақиқатқа жеткізетін қабілетінің жоқтығын амалсыздан көрсетіп отыр – сол дәуірдегі философияны сынаудың бірінші бөлімі дәл осыдан тұрады.

Әл-Фараби осы сынға жауап ретінде «Әл-джам бейб фай әл-хасимет Ефлбум әл-иляхи уа Аристо» («Екі дана Құдіретті Платон мен Аристотель көзқарастарының бірлігі») кітабын жазады, ол кітабында Платон мен Аристотель арасындағы айырмашылық тілдің әртүрлі қолданулары мен екі философтың бір-біріне ұқсамайтын өмір сүру салттарында екендігін көрсетуге тырысты; негізі ойшылдардың философиялық көзқарастары мәні жағынан бірдей еді. Кітаптың басында әл-Фараби философияның пәні туралы айтады және ғылымға талдау жасайды, содан кейін Платон философиясынан қысқаша мазмұн келтіреді, ал кітаптың соңғы бөлімінде Аристотель философиясының негізгі сипаттамаларын көрсете келе, екі ойшылдың да ойларының бір-біріне ұқсайтындығын айтады.

Ал енді әл-Фарабидің антика дәстүрімен байланыстылығы, осының арқасында оның Аристотельден кейінгі екінші ұстаз атанып, даңққа ие болғанын айтар болсақ, әл-Фараби жастайынан Ұлы Аристотель мен Платонның ерте дүниедегі Грекия философтарының шығармаларымен түп нұсқасынан танысқаны жөнінде деректер бар.

Әл-Фараби рухани әлемінің қалыптасуы да осы антикалық философиялық дәстүрді бойына сіңірумен байланысты. Анығырақ айтсақ, Аристотель мен Платон философиясы әл-Фараби ойларының теориялық қайнар көзі болды. Платонның (неоплатонизмнің) және Аристотельдің философиясы әл-Фарабидің философиясының теориялық негізі болғанымен, оның дүниетанымын тек қана платонизм мен аристотелизмнің қосындысы деп білуге болмайды.

Әл-Фараби Аристотель мен Платонның, әл-Киндидің ізін қуып, философия мен ғылымның барлық салалары бойынша үлкен жетістіктерге жетті. Оның рухани әлемі, интеллектуалды деңгейі өз замандастарын таңғалдырады. Әл-Фараби өз заманындағы өнер білімінің ең асылын таңдап алып, өз дәуірінің шынайы энциклопедиясын жасап берді. Оның терең мағыналы пікір айтпаған, зер салмаған, ғылыми болжам жасамаған бірде-бір ғылым саласы жоқ десек, артық айтқандық емес.

Мәселен, әл-Фараби өзінің «Философияны үйрену үшін қажетті шарттар жайлы трактат» еңбегінде Аристотель философиясын меңгеруге қажет болатын тоғыз шарт жайлы өз пікірін ортаға салды.

Бұл ойларды түйіндеп айта келгенде, әл-Фарабидің пікірінше, ғылым мен философия адамы болу үшін қойылатын ең бірінші талап, ол адамның жан тазалығы, ар тазалығы, адамға, өз халқына деген таза махаббат, ғылым мен білімге деген құштарлығы мен берілгендігі. Бұл шарт орындалмаған күнде адам философияны үйрене алмайды, үйрете де алмайды деп көрсетеді әл-Фараби.

ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМДАР

Білім беру ұйымдары басшыларына:

- білім беру ұйымдарына басшылық лауазымдарға үміткерлерді іріктеу кезінде Әбу Насыр әл-Фарабидің "Ізгілік қала тұрғындарының көзқарасы туралы" трактатында сипатталған 12 қасиеттің кандидаттардың жеке мінездемесі ретінде қалыптасуын ескеру қажет;
- білім беру ұйымдарын басқару тәжірибесінде саналы және тұтас қолдану мақсатында әл-Фарабидің "Ізгілікті қала азаматтарының көзқарасы туралы", "бақытқа жету жолдары туралы", "Трактат о взгядах жителей добродетельного города" трактаттарын меңгеру;
- қазіргі білім беру үдерістерін ұйымдастыру үшін әл-Фарабидің философиялық идеяларын қолдану: оқыту, дамыту және тәрбиелеу;
- категорияларының даму бағдарламасы мен жергілікті нормативтік актілерінің мазмұнына білім беру мекемелерінің "бақыт", "бақытқа қол жеткізу жолдары", "мектеп мейірімді қала ретінде" білім беру субъектілерінің қызметі мен жеке табыстылығының критерийлері ретінде енгізу.

Педагогтер үшін:

- жаңартылған білім беру мазмұнының құндылыққа бағытталған аспектілерін жүзеге асыру кезінде әл-Фараби теориясын тұлғаның құндылықтық қасиеттері туралы қолдану (трактат"?"/"Ізгілікті қала азаматтарының көзқарасы туралы").

«әл-Фараби» мектеп-лицейіне:

- «әл-Фараби» мектеп-лицейі мейірімді қала ретінде» тәрбие жұмысының жүйесін жетілдіру, оның нәтижелерін «мектеп өмірінің бір күні» жобасында жариялау (Бұл жоба ҚР 2020-2025 жж. арналған БЖҒДМБ қарастырылған).

«Өрлеу» БАҰО» АҚ СҚО бойынша ПҚ БАИ:

- біліктілікті арттырудың білім беру бағдарламаларына "әл - Фараби оқулары-кәсіби-педагогикалық көзқарасты дамытудың әдіснамалық негізі ретінде" 4 сағаттық курсты енгізу және педагогтердің кәсіби даму ресурсы ретінде әл-Фарабидің көпаспектілі мұрасын енгізу.

«Өрлеу» БАҰО» АҚ СҚО бойынша ПҚ БАИ және «әл-Фараби» мектеп-лицейіне:

- 01.08.2020 ж. бастап "екінші Мұғалім" концепциясы мен еңбектерін аннотациялау және имидждеу арқылы "әл-Фараби: 1150 жыл өткен соң" интерактивті жобасын іске асыру

МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ

Руководителям отделов образования:

- при отборе кандидатов на руководящие должности в учреждения образования учитывать сформированность в качестве личностных характеристик кандидатов 12-ти свойств, описанных Абу Насыром аль-Фараби в трактате «О взглядах жителей Добродетельного города».

Руководителям организаций образования:

- изучить трактаты аль-Фараби «О взглядах граждан Добродетельного города», «О путях достижения счастья», «Трактат о взглядах жителей добродетельного города» с целью осознанного и целостного применения в практике управления организацией образования.
- использовать философские идеи аль-Фараби для организации современных образовательных процессов: обучения, развития и воспитания;
- ввести в содержание Программы развития и локальных нормативных актов учреждения образования категории «счастье», «пути достижения счастья», «школа как милосердный город» как критерии результативности деятельности и личной успешности субъектов образования.

Педагогам:

- при реализации ценностно-ориентированных аспектов обновленного содержания образования применять теорию аль-Фараби о ценностных качествах личности (трактат «?» / «О взглядах граждан Добродетельного города»).

Школе-лицею «аль-Фараби»:

совершенствовать систему воспитательной работы «Школа-лицей аль-Фараби как Добродетельный город» с освещением ее результатов в проекте «Один день из жизни школы» (данный проект предусмотрен ГПРОиН РК на 2020-2025гг.).

Филиалу НЦПК «Өрлеу» по СКО:

- включить в образовательные программы повышения квалификации 4-часовой курс «Учение аль-Фараби как методологическая основа развития профессионально-педагогического мировоззрения» и продвигать многоаспектное наследие аль-Фараби в качестве ресурса профессионального развития педагогов.

Филиалу НЦПК «Өрлеу» по СКО и школе-лицею «аль-Фараби»:

- реализовать с 01.08.2020г. интерактивный проект «аль Фараби: 1150 лет спустя» путем аннотирования и имиджирования трудов и концепций «второго Учителя» с целью модернизации сознания и становления педагогов новой формации.

МАЗМҰНЫ

1	<i>Мусабаева Г.Н. Философские взгляды и научные трактаты аль-Фараби как «Рухани қазына» и духовная основа в воспитании интеллектуальной личности.....</i>	3
2	<i>Мамутова Г.Т. Қазақ әдебиеті сабағында әл-Фараби шығармаларын оқытудың ерешеліктері.....</i>	6
3	<i>Кокбас Ж. Әл-Фараби мұрасы.....</i>	12
4	<i>Құрманова Ж.С. Әл-Фараби мен Абай шығармаларының рухани сабақтастығы.....</i>	16
5	<i>Есенғалиева А.Е. Әл-Фараби мен Абайдың мұрагерлік сабақтастығы.....</i>	22
6	<i>Жакупова А.О. Хакім Абай мен Әл-Фараби үндестігі.....</i>	24
7	<i>Смаилова К.Қ., Жиентаева З.К. «әл-Фараби» мектеп-лицейі «қайырымды қала» және құндылықтарға бағытталған білім ордасы.....</i>	27
8	<i>Абилкаримова М.М. Әл-Фарабидің рухани мұрасы.....</i>	31
9	<i>Горохводацкая А.В., Есмагамбетов А.Р. Духовное наследие аль-Фараби и Абая в свете формирования личности.....</i>	33
10	<i>Даулетова А.С. Әл-Фараби және қазіргі заман.....</i>	37
11	<i>Еслямова У.Т. Әл-Фарабидің рухани мұрасы.....</i>	39
12	<i>Жетписова Р.Ж. Әбу Насыр әл-Фараби – Ұлы даланың рухани ұстазы.....</i>	41
13	<i>Жолдогарина Л.С. Әбу Насыр Әл-Фараби мен Абай әлемі.....</i>	44
14	<i>Жолтайұлы Қ. Әбу Насыр әл-Фарабидің трактаттары мен нақыл сөздеріне тоқталу және талдау.....</i>	46
15	<i>Жусупова А.Т. Таусылмас рухани азық, баға жетпес рухани мұра!.....</i>	48
16	<i>Искожина А.А., Искожина У.Э. Әл-Фараби мен Абай үндестігі.....</i>	51
17	<i>Қажығалиев Ә.М. Әл-Фараби мен Абай шығармаларының философиялық үйлесімі.....</i>	55
18	<i>Казиева Ф.К. Қайырымды қаланың» болашақ тұрғындары-менің оқушыларым.....</i>	57
19	<i>Каиржанова Ш.Б., Идрисова Г.Н. Әл-Фарабидің рухани мұрасы.....</i>	60
20	<i>Каиров А.А. Әл-Фараби: ХХІ ғасырдағы білім мен тәрбие мәселесі.....</i>	66
21	<i>Махметова К.Д. Әл-Фарабидің шығармашылық мұрасы және «Рухани жаңғыру» бағдарламасы.....</i>	69
22	<i>Мукушева Ғ.Д. Әл-Фараби мұрасының тәрбиелік мәні.....</i>	72

23	Нуртаева К.Б. <i>Философско-просветительские и религиозные взгляды аль-Фараби.....</i>	74
24	Нұрмұқанова Г.Б. <i>Қасиетті қазақ даласының ұлы ғұламасы, күллі түркі жұртының бас ойшылы - Әбу Насыр әл-Фарабидің педагогикалық мұрасы.....</i>	77
25	Онгарбай Ж. <i>Әл-Фарабидің рухани мұрасы: «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары жайлы трактаты»- ізгі қоғам сипаты.....</i>	80
26	Сейтжанова Т.А. <i>Интеллектуальное наследие мировой цивилизации.....</i>	84
27	Уатаева Ж. У. <i>Әбу Насыр әл - Фараби - түркі ойшылдарының ең атақты, ең мәшһүрі.....</i>	90
28	Уахит Р.К. <i>Естеліктер сыр шертеді.....</i>	92
29	Фурманюк О.И. <i>Использование духовного наследия Аль-Фараби на занятиях со студентами педагогического колледжа.....</i>	96
30	Хизат А. <i>«Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында әл-Фараби жауһарлары.....</i>	101
31	Шаханова С.Қ. <i>Әл-Фараби – өркениет философы.....</i>	107
	ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМДАР.....	111